

СУЧАСНІСТЬ

ВЕРЕСЕНЬ 1975 Ч. 9 (177)

Б. РУБЧАК: 3 НОВИХ СОНЕТІВ

**Ю. ТУВІМ: ЗЕЛЕНЬ — У ПЕРЕКЛАДІ
С. ГОРДИНСЬКОГО**

**Ю. Ш.: ПРО САМВИДАВ НА ІНШОМУ
КОНТИНЕНТІ**

**Л. ГУЦАЛЮК: ПРО ВИСТАВКУ
КАРИКАТУР Е. КОЗАКА**

**А. ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН: УКРАЇНСЬКІ
МИСТЕЦЬКІ КОЛЕКЦІЇ**

І. КОШЕЛІВЕЦЬ: В. КУБІЙОВИЧУ 75

**ІНТЕРВ'Ю В. ГАВРИЛЮКА З
А. ЛЕВІТІНОМ-КРАСНОВИМ**

М. ПРОКОП: TERTIUM NON DATUR

**ВІДКРИТИЙ ЛИСТ М. РУДЕНКА
Л. І. БРЕЖНЄВУ**

“SUČASNIST” — SEPTEMBER 1975
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

НОВА ПРАЦЯ БОГДАНА ВИНАРА

(П. С. УІТ) Заходами Українського історичного товариства вийшла нова монографія проф. д-ра Богдана Винара *Розвиток економічної думки у Київській Русі*. Монографія має такі розділи: історіографічний вступ — до питання історичного дослідження розвитку української економічної думки. Друга частина охоплює розділи, присвячені суспільно-економічним відносинам Київської Русі в сільському господарстві. Показник імен, післяслово і резюме англійською мовою закінчує це вартісне видання. Це перша частина запланованої великої студії автора — *Історія української економічної думки*. Треба підкреслити, що це є перша ширша монографія, присвячена питанням економічного розвитку України й української економічної думки за середньовіччя.

Автор монографії, видатний дослідник історичного розвитку української економіки, відомий численними монографіями і високошкільними підручниками. Ціна видання 6.50 дол. Замовлення можна висилати на таку адресу:

"THE UKRAINIAN HISTORIAN"
P.O. BOX 312
KENT, OHIO 44240

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ВЕРЕСЕНЬ 1975

Ч. 9 (177)

РІК ВИДАННЯ П'ЯТНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Іван Кошелівець, Богдан Кравців, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Марта Скорупська.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і реєструються в "Historical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e. V.
8 München 2
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

3 НОВИХ СОНЕТІВ

Богдан Рубчак

АНТИСКОВОРОДА

*Оъли странники у безсмертной
трапези; предложены ангелскіе
хлѣби... голубы и горлицы и
манна...*

*.....
Потом велѣл их ангелам своим
отвести во врачевный дом. Тут
они, чрез цѣлые шесть дней при-
нимая рвотное, в седмій день со-
вершенно успокоились от всѣх бо-
лѣзней своих...*

Воняв канал блюваками та калом.
Кривавив шлунок. В горлі кров була.
Не накривали ангели стола
і манною його не годували.

І благовість ясну не глаголали,
коли відрікся від тілесних благ.
Лиш виснажили мрією дотла,
та й залишили людям на поталу.

А ти? Голеньким під дощем побіг,
щоб посміятися з дурного пана —
і знов ця дудка та цнотлива поза.

Не нам твоє тепло і сонна манна.
Морозом хай зогріє нас твій Біг,
хай нагодує голодом Мороза.

КОТЛЯРЕВСЬКИЙ

... московська сміховинка...

Сміявся Котляревський. Черевце
скакало желятинно під жилетом,
і мужиками випраним манжетом
своє мужицьке утирав лице.

Іржав солодосласним жеребцем,
щоб вже ніхто не рассуждал об этом,
щоб за котлетами та вінегретом
ніколи не запахло чебрецем.

Сміявся довго дядько. Та й помер
в покоях тихих мирно і побожно.
А в пеклі дідько шкуру з нього дер
та на рожен саджав за олжу кожну.

А може й ні. Можливо, він тепер
регоче з домовини переможно.

ВИШЕНСЬКИЙ

Земля ридає. Матінко, ридай!
Ксьондзи та бонзи, подуривши раєм,
з ридванами, повіями, токаєм
на весь порозвертались руський край.

В церквах-руїнах, ой, не май-розмай,
а клечання з будяччя, молочаю.
Приблудні пси молебні в них співають
на хворий чад, на чорний урожай.

А ви? Полабзюкуєте почтиво.
Жлуктаєте сьогодні лядське пиво,
а завтра — робачливий русський квас.

Хай струп, гниль, мор, тлінь, щем навчає вас.
Бо я іду од вас не батьком сивим,
а чорним круком у пропащий час.

ЗЕЛЕНЬ

СЛОВОТВОРНА ФАНТАЗІЯ

Юліян Тувім

Про зелене можна безконечно.

Звуком повторяючи доречно,
Можна кунштом витворних озелень
Світові нову являти зелень.
Тут не досить знати слово з виду,
Треба знати ґрунт, що слово видав,
Знати, як лягло, росло, пучніло,
Не — як дзенькає — як дзенькотіло,
І не звуком тільки, а й звучанням
Дозрівало, доти, аж названням,
Висловом, найменням зайнялося
І красою слова розрослося.

Тож не ліпо б нам про зелень вісті
Словесами давніми повісти?
Так почнім же повість цю — зі споду,
З первісности, з вигляду, від роду,
Від ядра, родильного коріння,
Де нутро, де зав'язь у глибінях,
З надрів тих, де перший гілки шепіт
Зав'язався у зелений щебет.

Не дивуйся й не дивись сердито,
Що я вліз в підслів'я того світу,
Що до зерен, до джерельних нірищ
Риюся, побожний Слововірич,
Що полями рідної польщизни
З різкою ходжу, аж з глибу бризне
Правди струм, живущий і невпинний,
З гарної моєї батьківщини.
Цих — чарують солов'їв розмови,
Тим — принада панночки веселі,
А мені — звучать дівочі трелі
В шелесливім листі словниковім;
Старина — і та в квітучім колі,
Молодиться щовесни, все ширше!
Ось мій дім — чотиристінник вірша
У моїй вітчизні — Словополі.

З'їдьмо ж у дитинство мови тої,
Як гірник до шахти вугляної,
Хай він там ліхтаркою освітить
Лісові події в старосвіті.
Ось лежить герцинське царство, вище
Верств неполоміцьких стовковище,
Далі — Біловежа старовинна,
Лісова монархія литвина;
Іновлодські ось мої узлісся,
У яких кентаври ще паслися,
А над ними матірна, поганська
Атлантида ялинослов'янська;
Ось розбита пуща: хто б не глянув —
Лісова Помпея, Геркулянам,
Дебри-нетри непролазні, темні,
Яровиння виверти підземні,
Спалені небесним гнівом ярим,
Блискавичних топорів ударом,
Збиті в моздірі тисячолітнім
У вугілля, що огнем вагітне,
В гробівець бездонний, скам'янілий,
Звідки дише астмою могили,
В льодовик алмазний — у мовчання.

З'їдьмо вниз і збудьмо до зростання
Зелень у камінні. Бо чудесний
Справ умерлих збудник і воскресник,
Той шахтар, знайомий з давнім словом,
З передвіччям, знає лісомову,
Знає, у яких глибинах гинуть
Ті слова, аж знов наверху зринуть,
Аж відкриють правду всю людині
Блиском слів у джерелі глибиннім;
Зашумить тоді піднятий вугілля
Лісом, полем, медобором, лугом,
Вишумить він сонця сніп багатий,
Мохові потопи бородаті,
Гаддя на наказ покине хаші,
Виповзе з нори своєї ящір,
Вітер вирветься й окрилить птиці,
З ялівцем їжак наїжить шпиці,
Вирушать і звірів грубих юрми,
Стовбури, гілляки кинуть тюрми,
Отрясуться з втоми вікової,
Стрілять зеленню — й до словопоїв!

Джерело під коренем заб'ється,
Гілка-олень в струмені нап'ється,
Мова враз прокинеться, самиця,
По найперших плідниках вдовиця,
На зелене вийде риковище!
Вистрибом закапає словище
І потягне з-під коріння пуці
Кров-зелиця, мед землі живущий,
Блисне в лісі просвіт серед віток
Греччиною, жмудиськом, санскритом,
Зелен-гомін піде по околі,
По моїй вітчизні — Словополі.
Зазелив брат братові уголос,
Свояки ж то, родичі посполу,
Почали всі заспіль токувати,
Гомоном-найменням називати,
Хоч далекі — по дідах то зблизька,
Зелененки буйного словиська,
З праодного племені, з пра-іська.
До шукань, до нуртувань засіли:
Хто найперший в ціль зілисту взіпить,
Хто з зелинок, із зельців довкілля
Вирве слід найдревнішого ЗІЛЛЯ,
Хто золиці, на ставу порослій,
Визеленить перші зелорості,
Хто із зелок, зеликів, зелів'я
Зілля зірве на межі підслів'я
І в зелиці, в зельвиних яругах,
Праотця віднайде, Зелепуга?

Ящірки прибігли до листочків,
Метушаться: зелені ми дочки,
Зельниця була і наша ненька,
Кожна з нас, погляньте, зелененька!
Та трависті зелюки, з праднів'я,
Зрозуміли — й більшістю листів'я
Віче схв'ялило: не мають права,
"Геть" — шуршать — і "Зель і зеленява!"
Заридали ящірки злиденні,
Повторяючи: таж ми зелені...
Заридали, мов плачки на тризні,
У своїй зеленій у вітчизні,
Перерили зелень всю до споду,
Марно, не знайти Зеленороду,
Бо пучок той мокрий, зеленистий,

Жив не в травах, не вкривався листям
І не в лісі у мохах, не в грядці,
А в зеленій бабці — зеленчатці,
Що в цім вірші пурхає, кружляє
Серед слів, єднає їх, складає
І, на них присівши, зеленить їх,
Звуки перещеплює, ріднить їх,
То відлине — то назад прилине.

Так над зелознавцем не віднині
Бабка пурхає зеленотравна,
Сонцем скроплена. З давен-прадавна:
Ще коли зело і не зелилось
І земля ще зіллям не покрилась,
Ні ще жовть ні золото не мили
Гелтасу у німановій хвилі,
(А й тепер — за Вільну вийди, в поле,
Не трава у полі тім, а *жолє*,
Тут не зеленять — *жельтяться* трави,
А *жолінас* — золото отави),
В Райні *гульт* не булькнув ще, не бовкнув,
Ще не був ні золотом, ні жовтю,
Ні в латвійському хоромі — *зельтсем*
(Значить: золотом, — а чути: зельцем!)
Пагінок лозини ще й не мріявсь
Прусові розвитися в *жаліяс*,
Ще жмудин, як мова йно в'язалась,
Білки ржавої не кликав *жаліяс*,
Ще билинки-золки, перед злаком,
На Слов'янщині жовтіли златом,
Крапельники "і" ще ЗЕЛЬ не мала,
Золотіні ще жовтінь благала,
Ще жовна (або зелений дятел,
Chloropicus, призелок дзобатий)
"Жлута жлуна" звалася на Влтаві,
Хлоє ще не зеленила трави,
Ще рослини зеленава порость
Грекові не підшепнула: хлорос —
Як ті бабки в льоті над листками
Вже в зелене гралися з словами
І крізь мислі-домисли, підспівно,
Зелорід просвічував чарівно.

Так було і так завершилось,
Піснею віків зазеленилось,

Зелениться зелень та донині
У моїй словесній батьківщині.

Із збірки "Treść gorejąca", 1936,
переклав Святослав Гординський

Юліян Тувім (1894-1953) — чільний польський поет доби між двома світовими війнами. Польська критика вважає, що від часів Словацького і Норвіда ні один поет не потряс так польською мовою, як Тувім. Він незвичайно високо підніс вимоги римотворного мистецтва, сягаючи водночас до праджерел польської мови і до мови модерного міста, він теж незрівняний сатирик. В багатій віршовій творчості Тувіма є майстерний переклад Слова о полку Ігореві, він теж переклав знаний пророцький вірш Є. Маланюка про Варшаву. В повоєнній сталінській добі в людовій Польщі він, можливо навіть щиро, пробував наблизитися до соцреалізму, що декуди давало результати майже пародійні.

Про самвидав на іншому континенті, про ненависть, про новітню поезію і про інші речі і нації

Ю. Ш.

*Teraz na świat wylewam ten kielich trucizny..
Źrąca jest i paląca mojej gorycz mowy:
Gorycz wyssana ze krwi i z łez mej ojczyzny;
Niech zrze i pali — nie was, lecz wasze okowy.*

Adam Mickiewicz. Do przyjaciół Moskali.

Переді мною чотири книжки. Книжки? Зошити? Автор: Олександр Смотрич. Одна зветься Вірші. Друга зветься Вірші, збірка друга. Третя — Вірші, збірка третя. Четверта — 1933. Роки видання позначені: 1974 і 1975. Місце видання не позначене. Сторінки не нумеровані. На кожній книжці стоїть: Сам видав. Еміграція не має державних видавництв. У певному сенсі кожне видання — самовидання. Якщо це спеціально підкреслюється, це демонстрація. Виклик. Справді, чи якенебудь з наших більш-менш усталізованих видавництв узялося б видати ці вірші?

У Росії й російських колоніях самвидав карається роками й роками вилучення з життя. На еміграції автора, що порушує приписані табу, не посадять за ґрати. Але на нього чекає або змова мовчання або брутальна критика, а далі вилучення з суспільного життя. Подивіться, в яких оксамитових рукавичках дехто з поетів Нью-йоркської групи трактував дещо з заборонених тем і як сумно це закінчилося. Виглядає, що вони більше не ризикують. Але література, що не ризикує, перестає бути літературою.

Самвидав Смотрича порушує багато заборон. Деякі суто українські. Він уживає, наприклад, нецензурних слів. (Ні, не тих, "найгірших"). Деякі загальні другої половини двадцятого сторіччя, коли всі мусять бути однаково добрі і всі всіх люблять, а тим часом більші спокійно жеруть менших. Виходить, що самвидав ніби потрібний.

Ця стаття має кілька тем і кілька адрес. Хоч нас навчають, що добра стаття має бути однотемна і з одним адресатом. Але що ж зробиш, коли в житті нашому одна тема перепліскується в іншу. Може, бунт потрібний і тут? Вірші Смотрича теж кількатемні.

Адреса в них, правда, одна: та, що в Шевченковому Посланні, — до юридичних дітей України, що оглухли, не чують, кайданами міняються, правдою торгують.

З тем Смотричевих одна несподівано стала дуже злободенною. Почнім із неї, хоч вона в нього зовсім не центральна. Кілька видатних представників російської найновішої еміграції останнім часом прилюдно освідчилися в любові до українців. За що нас люблять, з першого погляду не зовсім зрозуміло. Адже мови української вони як правило не знають, а про культуру мають уявлення хіба з випадкових вражень і джерел другої руки. Хіба за карі очі й брови шнурочком? Чи за хахлацькі журливі пісні? Українці тут у відмінному становищі. Вони вивчили російську мову і знають російську літературу. Не завжди тому, що хотіли; а тому, що були до того примушені. Колонізовані народи знають колонізаторів. Колонізатори не знають колонізованих. Освічені араби в Тунісі говорять по-французьки й читають французьких письменників. Скільки французів у Парижі можуть похвалитися тим самим супроти арабів? Нам посилаються на спільні страждання. Це правда, що не тільки українців, а й росіян заганяли до колгоспів, навчали співати в тон, перетворювали на яничарів проти власного народу, засилали на каторги Магнітогорськів і Гулагів і виморожували на смерть у снігах Фінляндії, яка чомусь ніяк не хотіла перетворитися на російську колонію. Але Мороз у Владівірі за ґратами, а Солженіцин на волі за кордоном, росіян випущено чимало, а з українців нікого. Російська церква існує, хоч і жалюгідно, а від обох українських на поверхні і сліду нема. Росіяни не вивчають жадної мови своїх колоніальних народів, а українців русифікують з дитинства. Росіяни можуть вільно вживати своєї мови в Росії і в її колоніях, а українці не можуть говорити своєю навіть у власних містах, щоб не викликати негайно провокації або знущання. У російських університетах не заборонили викладів російською мовою. Російську мову не пристосували до української, проскрибуючи сотні слів і виразів. Росіяни мають свою історію і історичну славу, а в українців історію забрано. Пушкін і Тургенев виходять повністю, а Шевченко, Франко й Леся Українка цензуровані. Росіяни не мусять говорити про свою меншеартість, а українці не можуть написати жадної статті, поезії або роману, не підкресливши, що, мовляв, росіяни вищі й кращі. Це лише кілька фактів з культурного життя. А історики й економісти додадуть стільки, що й на воволій шкурі не списати.

Коли логічні аргументи падають, наперед виходять біографічно-біологічні. Несподівано найбільший з російських еміграційних письменників вирішує потрібним і своєчасним довести до загального відома, що його дід був українець. Аргумент

щонайменше двосічний. Дід був українець, унук — росіянин. Унук ще пам'ятає діда. Правнук його не знатиме. І так пам'ять про українськість западеться, — і всі "славянские ручьи сольются в русском море". Це той самий комплекс, що спричинив позитивне ставлення Максима Горького до перекладів Коцюбинського російською мовою, але викликав вибух обурення, коли постало питання про переклад Горького українською. Бо перше — веде колонізованих до Росії, а друге — підкреслює їхню незалежність.

Суб'єктивні наміри в недавній заяві могли бути найширші і найчесніші. Але росіянам час усвідомити, що нове слово вони можуть сказати не деклараціями про любов до українців. Ці тривають уже не одне сторіччя і хоч-не-хоч сприймаються на історичному тлі. Петро I любив нас, коли палив Батурин, і Катерина II, коли знищувала Гетьманщину й Січ. Нове слово — якщо вже йдеться про публічні декларації — може і повинно бути тільки одне: беззастережне визнання повної незалежності України на всій її адміністративній і етнографічній території. Чи багато росіян психологічно готові прийняти становище, коли щоб поїхати до Харкова чи Одеси, росіянин мусітиме прийти до українського консульства в Москві, чи Ленінграді, чи Солженіцинселі десь у нетрах Сибіру, — де там буде тоді столиця нової Росії — і дістати візу українських господарів землі української, як він робить, коли хоче поїхати до якоїсь там Англії чи Албанії? Молодий Шевченко мріяв про те, як "житом-пшеницею, як золотом покрита, не розмежованою останеться навіки од моря і до моря — слов'янська земля" — пізніші події навчили його, а ще більше навчили нас, що це не можливе. Сподіваймося, що прийде час, — дай, Боже, — як прийшов між колишніми ворогами Америкою й Канадою, — вільного переїзду людей, але — не забуваймо — через кордон. А тим часом ми не хочемо від наших пшияцюл-москалі освідчень у коханні ("Минуй нас пуще всех печалей и барский гнев и барская любовь"). Можна росіянам освідчуватися в любові до французів, еспанців, папуасів, кого вони хочуть. Бо там не можна запідозрити їх у прихованих намірах. Але до колонізованих народів Росії, — ні, краще утриматися від таких заяв. Коли удав тримає ягня в своїх обіймах, непристойно йому заявляти про свою любов до ягняти, навіть якби він мав намір те ягня випустити. Будьмо одверті: українці бояться таких заяв. Нехай це перечуленість. Вона має свої історичні підстави. Українці російського виховання пам'ятають про ту любов росіян до інших націй, що її оспівав Блок у "Скитах". Любов аж доти, доки "хрустнет ваш скелет в тяжелых, нежных наших лапах".

Ні, від росіян доброї волі ми хочемо тільки повного невтручання в українські справи. У вас держава, і мова, і культура — і в нас держава, і мова, і культура. Історія склалася так, що

мости між Україною й Росією висаджені в повітря. Це може бути сумний факт, але факт, що його росіяни як група мусять визнати. Тільки після такого визнання можна почати будувати нові мости в атмосфері нового — і перевіреного — довір'я. Після такого визнання від росіян доброї волі як осіб і може груп ми сподіваємося зацікавлення й співчуття до української визвольної боротьби, інтересу до української літератури й культури, приятелювання й взаємодопомоги. Мало не кожний з нас радо матиме друзів з-поміж росіян доброї волі. Але нехай не люблять нас усіх гуртом. Зрештою, чи всі ми такі добрі й гарні?

Усе це — велика і самостійна тема, і до того ж публіцистика, а наша головна тема сьогодні — вірші. Отже, до них повертаючися, цікаво, що Смотрич ніби передбачив цю кампанію любови і ще рік тому відповідав на неї:

За що ненавиджу тебе, Росіє?

За все! А головне за те,

що любиш так по-братньому мене.

(Тут і далі я часом міняю пунктуацію автора). А постать оспівдчувача саркастично втілив в образі своєї старої вчительки, що об'їздила всю Європу, грала Чайковського на роялі, картала свого учня за "ломанный язык" і —

з обуренням протестувала:

"Что значит украинец? Стыд!

Ведь русский каждый, кто не жид!"

Так, зрікшися любови, ми приходимо до дальшої теми, в лоб зформульованої в попередній цитаті. Теми, що є одна з головних у віршах Смотрича, що сьогодні цілком нецензурна (не в статевому сенсі) і напевне потребувала самвидаву. Вона почнеться віршами, але приведе нас знов до публіцистики, вдруге і — сьогодні — востаннє. Ця тема — ненависти. Вона проскрибована, але вона існує, і краще, щоб вона виявилася. Література бере фальшивий тон, коли її замовчує. Це річ абеткова. Але Смотрич іде куди далі. Він не просто пише про ненависть. Він ненавидить. Він виступає речником теми і почуття. Об'єкт його ненависти — передусім Росія:

Ви кажете — есересер,

а я кажу — Росія.

Ви кажете уересер,

а я кажу — Росія.

Ви кажете — царизм нас жер,

а я кажу — Росія.

Ви може не повірите тепер —

колись повірите — Росія.

Це також історія Росії, від Петра, що прорубав вікно до Європи, — "і смородом страшним війнуло у Европу", до Леніна, що

дістав не кращі епітети, і "генсека", що "свою дружину-суку задавив". Також російська пісня, що її

ваньки тягнуть в унісон
елейно, тихо, присно...
то знову бугаєм
на пельку всю,
і "даже очень-очень ліхо".

З жахом і огидою Смотрич бачить, як Росія принесла до Європи новітню дев'яту симфонію на гармошці, —
коли кацапи лізли на райхстаг
чи ґвалтували німки біле тіло

і як

коли зустрілись в небі спутники радянські,
у космосі матюк кацапський,
як прапор Леніна, повис

і як, діалектично (образ Смотричів), культура співпрацює з кулеметом:

Кого не можна кулею в потилицю спинить —
культурою, як з кулемета будуть бить.
Толстим, для прикладу, чи може Достоевським,
ще й Гоголя в додачу приплетуть,
в балет і оперу вас поведуть
і там продемонструють вам Ромео і Джульєтту.

Механізм і наслідки цієї співпраці показані в образку "В університеті на славістичних студіях".

Дискусія, література —
якась ряба студентка-дура
блискуче Достоевського
до Горького рівня.
Студент, в якого перша
пухом борода, — замислено
у носі колупа.
Для всіх — китайська грамота
Росія і культура,
й не вдієш тут, як Ванька каже —
ні х...
У клясі світло, затишно і тепло —
спітніла лисина професорська
сія.

Було б неправдою, якби хтось сказав, що вірші Смотричеві виявляють ненависть тільки до абстрактної Росії. Через вінця вона переливається в ставлення до росіян на Україні —

Вже не реве,
лиш стогне Дніпр широкий,
кацап "Ей ухнем!" завива,

і матюками гне
при місяці і сонці,
й на пляжах
жирні ж... гріє кацапня.

(в автора не крапки, а слово повністю), — і завершується, ніби в перифразі з Достоевського, мрією про час, коли на землі не буде росіян: у вірші "Кацапам" Смотрич пише:

Мені від вас належиться вінець!
Що ж, будьмо щирі і відверті.
Коли ви будете на порох стерті
і сморід ваш розвіє вітерець —
ви лишитесь до дня останнього Землі
в моїх нікчемних віршах, мов боги,
по-справжньому безсмертні.

Вибухи ненависти в віршах Смотрича страшні. Вони тим страшніші, що це не тільки вияви почуття, сліпого й неконтрольованого. Вони також — виконання обов'язку:

Хотілося б мені про інше щось писать,
лишити жах і віковичну чорну сварку.
Та не годиться ситцем веселеньким драпувать
порожні вікна катафалька.

Вірші є вірші, а політика є політика. Не улягає сумніву, що ні одна визвольно-колоніальна війна не обійшлася без ненависти як однієї з рушійних сил. На Україні ненависть тліє віддавна. Шевченко відтворив її в образі —

Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє —
Іскра огню великого,
Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той месник,
Часу дожидає,
Злого часу.

Першим обов'язком першого українського національного уряду буде оборонити російську меншість на Україні від виявів ненависти, як уряди Тунісу й Марокко, після перемоги, оборонили французьку меншість. Чи це можливо?

Пушкін ненавидів царя й царизм. Йому належали слова:

Самовластительный злодей,
Тебя, твой род я ненавижу.
Твою погибель, смерть детей
Со злобной радостью предвижу.

І все таки він знав, що кінець царизму буде чорним роком Росії:

Настанет год, России черный год, —
Царей корона упадет.

Новітня російська еміграція з жахом відкидає перспективу нової революції, що, мовляв, перетвориться на війну всіх проти всіх. (Ще одна спроба вмотивувати потребу зберегти Російську імперію). Але, більше, ніж декому видається, ексцесам ненависти й жорстокости можуть запобігти самі росіяни. Ці ексцеси виявляться безпредметовими й непотрібними, коли росіяни щиро й послідовно зречуться своїх претенсій на Україну в її цілості. Не збереженням імперії, а визволенням колоній можна досягти мінімуму жорстокости й насильства. Чи росіяни спроможуться на це? Сумнівно, але... Спробуймо досягти цього.

Не переносьмо політики до літератури. Не переносьмо її до наших особистих стосунків. Але й не засуджуймо літературу, якщо вона — бодай у самвидаві — наважується назвати речі своїми іменами й прориває липке павутиння облудних фраз, які давно вже нічого не значать на великій частині земної кулі. Це її обов'язок, а солідаризація з почуттями нехай нераціональними небажаними й небезпечними — її право.

Тим більше, що в даному випадку ці почуття мають коріння в історичному ґрунті. Ця стаття не повинна бути безконечною (хоч тема її чи не така), і публіцистична частина її має скоро добігти кінця. Тому я не буду ані цитувати, ані аналізувати докладно причин ненависти, як вони показані в Віршах Смотрича. Це страшний рахунок. Голод, колективізація й так зване розкуркулення як акти нищення національної субстанції й розтління душі народу й одиниці — теми не нові, але в образах "Віршів" і "1933" вони виступають у конденсації, лаконічності, іронії, пронизаній болем, з такою силою, як рідко коли. Деяке уявлення про цю манеру напівфейлетонну, напівісторичну, де читач не знає сміятися чи ридати може дати чотирирядкова "Дума":

Гей, енкаведе та й Енка веде!

Гей, гей, та й в енкаведе...

Ой та й гей — тепер не те!

Сидить Енко в кегебе!

Гей...

— де в двох рядках схоплено тему терору й нищення, в двох — розтління людської душі.

Тут ми переходимо до другої теми, другого об'єкту ненависти й справжнього адресата віршів Смотрича. Бо це було відхиленням автора цієї статті — звернутися до пшиацюл-москалі із закликком схаменутися й стати людьми. Адресат віршів Смотрича — це насамперед той українець, якому виїли душу й волю століття колоніального животіння й пристосування. Як колись у Шевченка, він — об'єкт сатири й ненависти і — любови. Хоч останньої сам автор може й не усвідомлює. Для цих гнучкошій він знаходить тільки слова огиди й картання, засуду й презирства. Критик

убачає любов у тому, наскільки автор прикутий до цієї теми, убачає може й помилково. (Але зрештою кожна ненависть росте з любови й може й ненависть до Росії є тільки метаморфозою зрадженої любови. Та це окрема тема, й тут на неї не місце).

Розрахунки поетів з філістерами — річ такого ж давнього віку, як сама поезія. Історія спорядила Смотрича змінами ракурсів. Той, хто позавчора пристосовувався до радянської системи брехні (когорта холуїв у мрії про ордени, а ось діди, що, повернувшись з першомайської демонстрації, ревуть про Дніпро, "хоча й співають не мали дуже рації", а ось випущений з в'язниці, що оповідає рідним про те, що зуби йому... повипадали від цинги, і десятки образків, гострих як голка), учора був із німецькими окупантами (коли ця "європейська гидь вкривала трупами лани широкополі"), сьогодні — бачить у блаженному сні

садок вишневий —
Божий рай,
і молодість її усю,
і, як не дивно, старз енд страйпс,
і ще —
останній телевіжен коментар.

Вони, ситі, байдуже спостерігали голод і смерті селян 1933 року, — нищення українського народу, і розстріли жидів 1941 року, — нищення жидівського народу, і вони байдуже сприймають сучасне 1975 року:

Загиджене граками гасло
й на Сталіна — вождя якийсь лише натяк.
Тепер тут парк культури й відпочинку —
оркестра в раковині грає краков'як.
Танцює парами, зальотисто і шпарко,
напівголодний босий молодняк.
А під землею — довгими рядами
постріляних напівзогнилий прах...
І мертві шкірять зуби все ще білі
і байдуже дірками дивляться незримо
замість очей, що їм повиїдав вапняк.
Від сміху, тупоту і крику
у кожного забитого легесенько
дрижить кістяк...
Ачей їх, мертвих, може навіть веселити
нащадків їхніх хамський краков'як.

Обставини конкретні, образи розпечені до білого жару попід холодною, удавано холодною поверхнею, але тема моя-хата-з-крайства, тейк-іт-ізі і скільки їх там відповідників у всіх мовах світу, і конфлікт — вічні. І нерозв'язні. Одначе звучання цієї теми має те значення в випадку віршів Смотрича, що бере читача з

політичного до етичного рівня проблем. Окупанти міняються, підлість, ницість і байдужість лишаються, і рефреном могло б бути Тичинине — "Як страшно! Людське серце докраю обідніло".

Ми визнали Смотричеві право на ненависть ("Що ж, тільки той ненависти не знає, хто цілий вік нікого не любив"). Визнаємо тепер право на презирство. Лишається визнати право на песимізм. (Тільки малі літератури бояться песимізму. А в українській літературі обов'язковий оптимізм діє отруйно десятиріччями). Є, правда, в Смотрича один вірш про майбутнє в сім'ї вольній, новій. Але це тільки музична варіація на Шевченкову тему. Багато його віршів — такі варіації, як у музиці. Поза тим, — ось підсумок нашої історії:

Задовго спали ми,
і натирали чоботи
старим смердючим салом,
і вірили у життя святих,
акафісти й псалми,
які нам грамотні дяки читали.
І вірили ще в силу молитов,
якими ми Пречисту Діву
щедро дарували,
і з вірою у Господа Христа,
померлого колись за нас,
ми в тридцять третій
пухли й помирили.

(Чи треба розшифровувати, що грамотні дяки — це ще і Драгоманов, і Донцов, і Ленін, і Гітлер — і так далі? І що тридцять третій — це не тільки тридцять третій?). А ось — візія майбутнього:

Молись, молись, народе мій —
обкрадений, оббреханий, доведений
кацапами до божевільного відчаю.
Ачей тобі колись,
за щирі й теплі молитви,
веселий реквієм сам папа римський
проспіває.

А любов, що має ховатися за ненавистю? Її прояви рідкі, як промінь у сльотавий осінній день. До замучених куркулів. До знищених голодом селян. До останніх партизан ("Утрюх востанне налетіли на село"). До постріляних жидів. Інакше кажучи, до тих, кого нема. І тільки раз — до ще живих жебраків коло цвинтаря:

Якби ж то знали ті,
що милостині не дають,
яка то радість милостиню
подавати!

Любови Смотрич соромиться й уникає. Вона перебуває незримо в білому гарті його ненависти і в колючій нещадності його презирства. Справа в тому, що після Вінниць і Катинів, Бухенвальдів і Освенцімів і в добу Владімірів автори віршів стали соромитися любови і ховати її. Так само, як вони уникають — у поезії — поезії. (Мушу зізнатися тут, що, писавши цю статтю, дуже трудно було ніколи не вживати слів поет і поезія. Але я уникнув їх). Це останнє проголошене вже в початковому вірші:

Вибачте мені, коли
знайдете в книжці цій
замість поезії помії, —

і іронічно-пародійно розшифроване в одному з останніх:

Мені б хотілося
сонетом часом писануть,
ще й так, щоб із сонету того
вийшла делікатна перла,
та ув очах у мене каламуть,
і, мабуть, бачите самі,
що вже моя рука,
сказати б,
не туди поперла.

Не конче треба вірити авторові в кожному слові його заяв. Зокрема слід мати сумнів щодо помий. (Так Міцкевіч називав свою поезію на російські теми келехом отрути — У ХІХ сторіччі поети були ввічливіші в виборі слів і образів). Але огида до того, що він зве "дурноверхі трелі в лозах солов'я", — щира й послідовна.

У цьому теж Смотрич — автор своєї доби. Доби, що поставила природність (чи "природність") понад красу, що манжети на штанах заступила торочками псевдозношености, а штучну згортку на тих таки штанах серією псевдодір і псевдолаток, що заповзялася звести поетичну мову з котурнів вишуканости й понадбуденности до словника й синтакси пересічного дикуна з сучасного великого міста. Звісно, все це *культивоване*, навмисне, а значить — нова естетика, а значить — нова штучність, як штучне всяке мистецтво (не дурно поляки й звать його штука), і тим штучніше, чим більше воно проголошує природність.

У Смотрича є зриви в традиційність, читач напевне помітив їх у цитованій зойно — ні, не скажу поезії, — у вірші "Загиджене граками гасло". Але характеристичне для стилю Смотрича інше. Його вірш — вільний і часом неокочирно розмовний. Рим він не зрікається, але вони виринають у нього не симетрично, і дуже часто вони такі, що ними погребував би навіть якийнебудь епігон Олеса: асонансні, приблизні, дієслівні, — одне слово, всі ті, що від часу неоклясиків наших стали ознакою не-поезії. Часом вибухне в вірші сальва епітетів, — "На ньому була кров — людська, червона,

яра", — але роля прикметника — мінімальна. Речення розмовно-
"неорганізоване" (як "неорганізовані" лати на новомодних штанях,
як "неорганізоване" нестрижене волосся, на якому добре
заробляють перукарі). Словник переповнений русизмами, а в
віршах про еміграцію — англізмами, і вжито їх свідомо, як
підкреслюють лапки, що їх огороджують. (Хоч коли природність,
так природність, усі ми — тут і там — двомовні, усі любимо
суржик, і лапок би не треба). Сюди ж належать і "міцні" слова.

Усі ці риси споріднюють вірші Смотричеві з провідним
напрямом сучасної американської поезії, а в нас — з чільними
поетами Нью-йоркської групи та їхніми бідолахами-епігонами.
Мабуть, Смотричевих віршів таких, як вони є, й не було б без
проміжної ланки цієї групи.

Але тут схожість кінчається, а відміни починаються.
Позбувшись метру, рими й інших прикрас традиційного вірша
радикальніше, ніж Смотрич, поети Нью-йоркської групи пустилися
в плекання пишних квіток метафори. Відкинувши й просто
викинувши позалітературні проблеми й сюжети, вони (не всі, не
всі) піднесли проблематику самодостатньої літератури. Вони
зненавиділи українську літературну традицію в її — незаперечно
переважних — сказати б, рустикальних виявах. Недурно по-своєму
першорядний Лукашів переклад поезій (а такі поезій у цьому
випадку) Льорки підпав під кільпа разів повторений вирок смерті.

Ці риси творчості Нью-йоркської групи в широкому сенсі
слова Смотричеві чужі. Метафора його рідко принадує, а вже
найменше можна в нього шукати кількопверхових метафор з
розсадженими проміжними поверхами. Пластика його образу —
це конденсація цілоти в деталь, себто суттєво — метонімія.
Навіть коли часом елементи метафори з'являться, головним
лишається техніка метонімії:

Коли б зібрати зуби всі,
що були повибивані
в застінках большевицьких,
то можна було б з'їсти
цілий світ і закусити сонцем
з апетитом молодої кицьки.

Це — така ж техніка метонімії, як у каприччо Гої, як у одно-
сторінкових новельках-образках Стефаніка, у таких Шевчен-
кових мініатюрах, як "Дівча любе чорнобриве".

Тут друга відмінність писань Смотрича. Вони — великоміські,
але не поривають з традиціями української літератури в усій її
рустикальності, чи, щоб не боятися слова, — селюцтві. У музиці є
жанр — варіяції на тему. У перетвореннях тема може стати
відмінною від самої себе і може стати навіть протилежною собі. В
цьому сенсі — вірші Смотрича — суцільна серія варіяцій на теми

Шевченка. Є в них прямі посилання на Шевченка, є безконечна кількість довших чи коротших цитат з нього і натяків на цитати, і парафраз. (Шевченко теж любив розмовну мову і теж не боявся міцного слова — "і кров'ю вашою, собаки, собак напоять"). Але, звичайно, це Шевченко без пісенности, без фолкльорности, без села, без ніжности і без любови. Ця серія без веде нас знову до нью-йоркської групи, — хіба ж пам'ятаєте славнозвісне Без Еспанії. Знову схожість, але водночас і відмінність. У нью-йоркчан Без Еспанії — гасло, бо за тим є Еспанія. У Смотрича — це не гасло, а практика. Він справді і всерйоз без Еспанії. Нью-йоркчани могли б проголосити й гасло Без України. Вони цього не зробили, мабуть, не стільки з обережности, скільки через те, що за гасло править те, чого ще нема, а досягнені речі не проголошують гаслом. (Це не донос. Після всіляких "Любіть Україну за мову її солов'їну" нам як повітря потрібна була поезія Без України, і нью-йоркчани її дали). У Смотрича натомість України повно, але не тієї, — щоб знов процитувати — що "дурноверхі трелі в лозах солов'я". Це, мабуть, у полеміці з Сосюрами-Ситниками Смотрич написав вірш "Наша мова":

Це мова не легка —
вона як гній, як згноєна солома,
як дідові долоні в мозолях,
у ній вчувається упевнена хода
й важка повільна мова
розсудливого дядька-хазяя.

Написав, мабуть, даремно, бо його мова (як і Шевченкова) не така, і не було потреби на цей рецидив народництва. У тім то й справа, що мова Смотрича, як і — тут я наважуюся вперше вжити слова всупереч йому самому — як і *поезія* Смотрича — мова українського міського інтелігента, урбаністична (хоч і без "виття, по-ідіотському простого, заводу"), хоч не розриває зв'язку з традицією.

За фасадом кострубаті розмовности й виставленої на показ антипоетичности вірші Смотрича живуть і говорять недоговоренням, натяком, притушкованими перегуками ідей і образів, вовчим вискиром іронії. Ось перегук двох віршів:

Песимістичне

Коли журбою й радістю
наповнився ущерть,
приходить — старість,
смерть...

Оптимістичне

Приходить — старість, смерть —
тебе журба і радість
виповнила вщерть!

Гра повторень і заголовків буде помічена кожним. Але обережно. Це ще не все. "З журбою радість обнялася" — назва найпопулярнішої збірки Олесья. А римування смерть — вщерт, — це ж ціла епоха символізму в українській поезії. Скидається на пародію?

А ось із "Триптиху":

Як помру —
не поминайте,
свічок не ставте,
не кадить,
бо ваші поминки
такі ж тривкі,
як ви, кадило і свічки.

Чи випадковий перегук з Шевченковим "Заповітом"?

Приклади можна множити. Останній: (зветься "Дитяче")

Хвалилося дитя мале —
"Моя матуся — машиністка
в найголовнішому енкаведе
і знає все, і навіть те,
чий тато більше не живе!"

Чи не пародія на те "Дівча любе,чорнобриве", що його я згадав перед тим?

Попри всю їх позірну простолінійність і ніби непричепурену розмовність вірші Смотрича ховають цілу низку несподіванок. Не тільки конденсацією образу вони говорять більше, ніж можна б подумати, але вони повні літературних асоціацій і прихованої іронії, вони мають здебільшого кілька рівнів, і за ними неясно майорить образ автора, який зрештою може становити їхню сутність. І хто ж він? Новітній псевдо-Соломон, автор Еклезіясту? Кінік Діоген, що з своєї бочки позирає на довкілля з відчуттям *taedii vitae*? Пародист народництва? Новітнє втілення месіянстичного націоналізму? Цирковий Щирий з Винниченкового «"Уміркований" та "щирий"», що — пам'ятаєте? — договорився до "Геть — кричить — чортова кацапня з наших українських тюрмів! Чого поналазили суди?!"? Кожна відповідь була б небезпечна. Ухилимся від неї.

Вірші Смотрича — не "делікатні перли". Деякі з них не викинені. Один чи два міг би не бути надрукований. В цілому вони однаке — література, а деякі — поезія. А це вже на нашому більше, ніж сірому, літературно-профспіланському тлі багато. Поза тим вони цікаві як демонстрація нових можливостей.

Вони показують, що можна бути модерним — і не належати до напряму Нью-йоркської групи. Що можна бути модерним, не переставши бути традиційним. Що можна бути модерним, не ставши епігоном американської сучасної поезії (1919 року Тичина журився тим, що поети українські "перебивають копію солодких

руських поетес". Тепер можна б журитися перебиванням копії репаних американських антипоетів). Що модерність не конче виключає зміст, навіть — *horribile dictu* — публіцистичність. Що можна, нарешті, бути підкреслено непоетичним і лишатися поетичним. І *вірші* можуть бути *поезією*.

Звичайно, це не напад на Нью-Йоркську групу. Їй завдячуємо віднову в українській еміграційній поезії. Але чи в неї не випали зуби? Чи вона існує? Можна мати щодо цього сумнів, коли читаєш панегірики поезії Кравцева з-під пера нью-йоркчанина. (Це знову не проти Кравцева, а тільки констатація того, що ні зміст ні стиль його поезій — не того типу, який нью-йоркчани принесли були з собою). А хотілося б, щоб вона далі жила. І кусалася. Та в цій статті вже багато тем, і нема місця на цю. Уриваю. Гей, хто в полі, озовися!

Підсумок простий. Нема потреби, щоб уся наша поезія була взорована на Смотричеві. Але добре, що він як поет зголосився. Добре, що він удався не до наших естаблішментових публікацій, а до самвидаву (чи сам відав-у). Хай живе бунт!

P.S. Прошу вибачення в українських еміграційних читачів, що не знають російської мови, за купу російських цитат на початку цієї статті. Ця частина статті адресована також російським читачам, і мені не хотілося приховувати того, що інтелігент колонізованої Росією нації може без труду й напруги говорити російськими цитатами з кожної нагоди. Чи є такі російські автори — навіть з тих, що люблять українців, що могли б вільно оперувати українськими цитатами?

З тієї ж причини всі російські цитати наведені навмисне з пам'яті, отже, в них можуть трапитися дрібні неточності.

А втім це напевне марний захід, бож, як відомо, *ucrainica non leguntur*. Нас люблять без нас.

ЧОТИРИ КАРТИНИ З "ВИШИВАНИХ ПІВНІВ"

Марія Тереза дос Сантос Арантес
(З португальської мови переклала Віра Вовк)

Марія Тереза дос Сантос Арантес закінчила 1973 року філософський факультет Святої Уршули в Ріо-де-Жанейро і працює літературознавцем і критиком. Її літературно-критичні статті скомпоновані в оригінальній номенклатурі, спорідненій з математичними і кабалістичними символами. Глибинне пізнання переходить крізь досвід суворого аналізу, притаманної науковим досліддам, і ворожбитності, притаманної мистецьким творам або ритуальним формулам.

Вишивані півні — заголовок збірки українських оповідань в перекладі Віри Вовк (Селянської) на португальську мову: Galos Bordados, Contos Ucrainianos, Traducao de Wira Selanski, Rio de Janeiro, 1972.

В. В.

ДОСВІД ОКРЕМІШНОСТІ

(Антитеза як творіння у "Весіллі Опанаса Крокви" Василя Симоненка)

Розповідь то — отрута. Брак розповіді означає смерть. Крик у "Весіллі Опанаса Крокви" Василя Симоненка то не: "Гаманець або життя!" тільки: "Розповідь або життя!" Гадюки намагаються повісити родичів повстанців. Кат прощає людям усе за однією умовою: розказати... Акт розповіді дістає арифметичну характеристику віднімання, додавання, перекручення; а оперативна риторика вирішує антитезу, що характеризується присутністю і відсутністю однієї чи більше притаманних властивостей: А проти не А.¹ Акт розповіді Василя Симоненка вживає гіперболу трьох антитез: життя-смерти, вогню-морозу, правди-брехні.

Старі, жінки й діти стають віч-на-віч із двома можливостями: "спекою перед жнивими" і "цівками морозу з чорних отворів

1. J. Dubois et alii, *Rhetorique générale*, Paris, Larousse, 1970, с. 135.

автоматів і кулеметів". То — множення Життя і Смерти. Або: множення Життя і Вогню чи Смерти і Морозу. Тиша перед смертю не заперечує Життя і Вогню, тільки звільняє їх. Тиша спричинює цілковитий відцвіт символів. Люд замовкає, "стікає мовчанням сонце". Все між дужками. Але тисячорічний Опанас Кроква кидає на рівну віддаль додавання і віднімання. А стара Оріся і соколята — слова, що підтверджують Письмо. Народ дістає визвольну грамоту — Життя і Вогонь, а Опанас Кроква і Оріся здійснюють грамоту страти — Смерть і Мороз. "Прикушені сині язики карателям".

Подвійне значення; але якраз подвійність — знак відкриття окремішності,² нового життя. Обоє мерців передумали Брехню і Правду і обдарували інших присутністю. Хрест, страсті, жертва. Опанас Кроква і Оріся — друга частина. Письмо Василя Симоненка не каже, що таке перша; воно ставить таїну життя і помалу прискорює вічність у ..."великому коханні, що на ложі смерти почало життя". Неправда здійснює цілковите перетворення символів: Смерть і Мороз у Житті і Вогні (і Любові). Не легковажно припускати, що антетичний порядок фактів утотожнений із семантичною крапкою: крапкою буття. Життя і Смерть — нерозлучні, тотальність. Розповідь Василя Симоненка представляє: шукання інших постатей, досвід окремішності.

ДОСВІД ГРАНИЦЬ

(Хвала фантастичного як творіння в "Сито, сито" Григора Тютюнника)

"Я не прогавлюю нагоди релігії. Використовую кожну. П'ю воду з кожної річки..."

Жоан Гімарайнс Роза

Дивись... Де можливе? Де неможливе? Фантастичне займає час непевности. "Сито, сито"... Григора Тютюнника йде далі, каже нам про позначене і не позначене, присутнє і відсутнє, значуче і значуще. Фантастичне представляє "досвід границь": "границі" — намагання вивипнити порожній простір між дійсним і уявним.³ Бо людина не витримує браку продовження, і ніщо мусить одягнутися в конкретність. У цьому перескоці порожнява

2. Octavio Paz, *Signos em rotaçãõ*, São Paulo, Perspectiva, 1972.

3. Tzvetan Todorov, *Introduction à la littérature fantastique*, Paris, Seuil, 1970, стор. 99.

набирає фетешизму. І більше: розповідь розповіді.⁴ А потім: "Господи, благослови" — і починається..."

У "Сито, сито"... хлопчик Ілько постійно обдаровує порожнечу. Умілий, незвичайно спостережливий, з гострим відчуттям, завжди вдумливий. Ілько не минає нагоди ворожбитности — мрії, п'ятниці і жита. Використовує сито. Чаровіщий хлопчик вирішує "відшифрування" ворожби: для Олениного Дмитра і для зятя старої Хлопчихи. Стара Хлопчиха заслужила на Ількову неласку, але тітка Олена дістає його щедрість. Життя і смерть. Злодійниче відшифрування, міць нагороди. "Тітко, тітко! Це я навмисне, тітко... Я сам не знаю, тітко!..." Страх порожняви триває так швидко поволі; Ілько думає то про батька, то про сито на стіні. Цікавість сприймача віддає його досвідові границь. Ворожба — міцна зброя. Порожнява — курок. "Чому ви ніколи на тата не ворожите?" Вагання і сумнів.

Вислід цієї цікавості то слова: сито, сито... Хлопчик Ілько перетворюється на людину-оповідання. П'є воду Перетворення. Крутіж порожняви ворохобить і зачаровує, перемішує і зліплює розповідь. "Сито, сито"... Григора Тютюнника — не просте оповідання, а розповідь розповіді про сито. Ілько думає тільки: "Сито, сито! Ти святу муку сієш... А де наш тато?... Скажи мені правду... Святу правду... А де наш тато?... Сніг..." "Відшифрування" ворожби заховує регістер слів самого Ілька. Вдаване слово. А досвід ворожбитности відповідає передсловом і післясловом (і порожнявою) оповідача.

Що таке — сито? Відповідь знаходиться вже в іронічній грі розповіді із своїм значенням. Сито на стіні — не тільки металінгвістичний прилад для досвіду границь, але і діючий модель порожнечі — біле на білому... найвища гіпербола нічого. Сито, сито... ніщо інше, ніж — повна відсутність, звідки виривають ритуали поетичної уяви Григора Тютюнника.

СЛОВО ПРОЧАНСТВО

(Паралелізм як творіння в "Ликорі" Євгена Гуцала)

Лінії "Ликорі" Євгена Гуцала дають чіткий рисунок Прочанства. Існують: подорож, відхід, прибуття, ірїй без небокраю, передосвід смерти, вибрані страсті. Проклята відьма Ликора то — подорож, суб'єкт і об'єкт прочанства; предикатом

4. Affonso Romano de Sant'Anna, "A narrativa de estrutura simples e a narrativa de estrutura complexa" у: *Revista de cultura* vozes, ч. 4. Petrópolis, 1972, стор. 21.

залишається завжди те саме слово: повторювати. Розповідь думає мовою паралель: ниткою інтриги і ниткою дієслівних формул.⁵ "Зимою і влітку вона йшла в гості до сина. Зимою і влітку всім у селі оповідала про нього".

Подорож Ликори зіставляє, міняє і переставляє лінійну низку дій. Перше існують "ворохобність і дні" сповіщення: стара Ликора відвідує всіх далеких і близьких сусідів, стара Ликора розповідає про події в селі, і стара Ликора говорить про сина, про гарбузиння і про бджолу. Потім на черзі "ворохобність і дні" підготовлі: стара Ликора кладе курчата, вареники, пиріжки та вишняк у кошик і "в старенький латаний-перелатаний мішок". Стара Ликора не працює в колгоспі. Її заняття — подорож. Дождання і вимагання впродовж підрядних прочанств на весні і восени. Є ще треті "ворохобність і дні" відходу: стара Ликора рушає на світанку влітку, і стара Ликора несе світло сонця. Дорога стає річкою, сонце стає ялиновим човном. Стара Ликора пливе: човен спливає рікою; ріка ззовні, ріка всередині — Ріка.⁶ "Стара Ликора йшла до сина, загиблого на війні". Зимою і літом Ликора — кругла подорож, діаграма руху буття. Все, що існує — паралельне: нити інтриги, життя і смерті. Прочанство.

Існують ще паралелі дієслівних формул. Проклята відьма Ликора відмінює синтагми в повторенні, які сповнюють "ворохобність і дні" прочанства. "Йду до сина", наголошує благовість; "збираю гостинці, піду до нього", зазначає підготовля; "вирушаю завтра" супроводить відхід.

Округла подорож Ликори кристалізується в символічну сугестію третього берега ріки: вічність і єдність життя. Присутність смерті дає нам вимір до відсутнього: "Дорога ж далека". Ликора передживає смерть. Писання Євгена Гуцала — тільки слово прочанство, циклічний образ Вічності.

ЗАПОВІТ КОЛЯЖУ

(Коляж як творіння в "Ромулі і Ремі" Юрія Тарнавського)

Ромул і Рем.

Юрій Тарнавський: інтерпретація насвітлює більшою чи меншою неточністю два шари дії. Перший об'являє засуд природи: вона говорить про Ромула і про Ремове вбивство. Вона

5. Tzvetan Todorov, "As categorias da narrativa literária" y: *Análise estrutural da narrativa*, Petrópolis, Vozes, 1971, стр. 216.

6. João Guimarães Rosa, "A terceira margem do rio" y *Primeiras histórias*, Rio de Janeiro, José Olympio, 1969.

сама, одначе, ніщо інше, як знак розкриття Ромула. Зв'язок між обома ясно оточений спільною неваріантою: віщуванням Рема: "І вмреш, як я! Ха, ха, ха, ха, ха!"

Каїн і Авель.

Оповідання організується на рівні інтерпретації, не на рівні дії, яку слід пояснити. Юрій Тарнавський скриває зміст розповіді, подаючи готову інтерпретацію на спожиток і травлення. Червоне і чорне. В Ромулі і Ремі — життя і смерть (і воскресіння)... Читаємо мета-текст.⁷

Ромул і Рем.

Ця форма рівнорядності в оповіданні охороняє нас проти можливих психологічних, соціальних і функціональних лектур у "Ромулі і Ремі". Розповідь завжди значуща; вона означає іншу розповідь. Оповідання Юрія Тарнавського означає усну словесність про Ромула і Рема; це просторово-часові координати міняються, не властива природа.

Каїн і Авель.

Читати і бачити то запитуватися, в чому сутність творчого читання? Текст Юрія Тарнавського це — мета-текст Ромула і Рема. Мета-текст і пара-міт. В Ромулі і Ремі — життя і смерть... Міт це — число людської властивості. У Ромулі і Ремі — міт Буття ІV, 2-26. Пригадаймо розповідь про Каїна і Авеля. Бо: "значення символу це — новий символ", каже Ц.С. Пірс.⁸

Ромул і Рем.

Споріднення Юрія Тарнавського з біблійним пасажем — не випадок. Мистецтво це — "посвячення хвилини", однієї конкретної історичної миті. Символи кружляють у "ars combinatoria" історії. Тому Ромул і Рем — коляж зв'язків між символами окремішності і модуляції різних культур. Коляж це — синтакса синтези, яка ставляє в відношення до себе протилежні або непаристі значення: життя і смерть (і воскресіння)... Це — імам Юрія Тарнавського, який поєднує символи в ротації, щоб оформити з них пара-міт. Той пара-міт пропонує нові значення; сучасні мислителі стараються їх окреслити.

Каїн і Авель.

Юрій Тарнавський: "Ромул і Рем" Пропозиція мета-мови як база циклічної мови в русі. Особливо притаманної людській природі.

7. Roman Jakobson, *Linguística e comunicação*, São Paulo, Cultrix, 1969.

8. C.S. Pierce цитований у Sebastião Uchoa Leite, "Octavio Paz: o mundo como texto" у: *Signos em rotação*, São Paulo, Perspectiva. 1972, стр. 296.

ПРО ВИСТАВКУ КАРИКАТУР ЕДВАРДА КОЗАКА-ЕКА І ПРОБЛЕМИ МАЛЯРСЬКОЇ КРИТИКИ

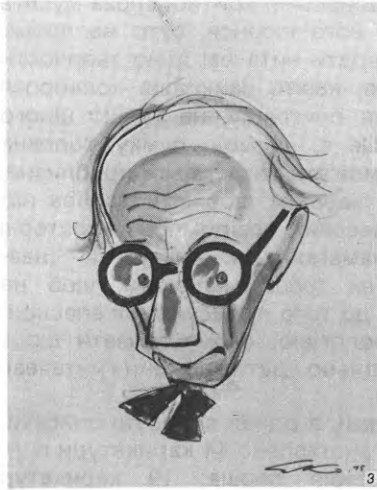
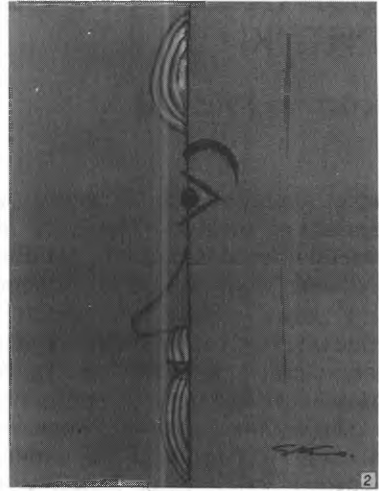
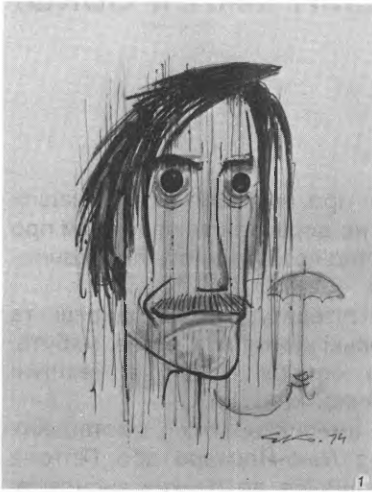
Любослав Гуцалюк

Часто передумуємо й дискутуємо про низький рівень наших рецензій на малярські теми, які ніяк не дорівнюють рецензіям про сучасну поезію, що дають добрий вгляд і роз'яснюють переконливо й чітко поетичні ідеї й проблеми.

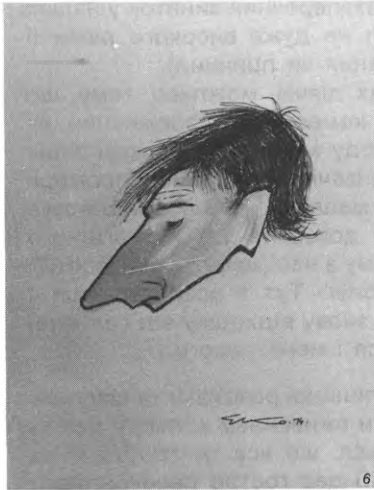
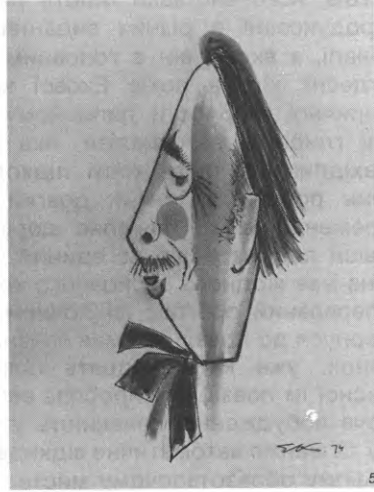
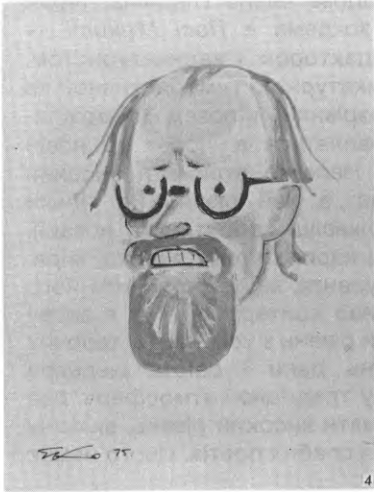
У чому справа? Чи поети та літературознавці щиріші та сердечніші до своїх колег, ніж малярські критики? Справа, мабуть, складніша, і я хотів би зробити спробу вгляду в технічні можливості малярської *versus* поетичної критики.

Читаючи писання керівних американських мистецьких критиків — Гарольда Розенберга з *Нью-Йоркера* або Гілтона Креймера з *Нью-Йорк Таймс*-у, я прийшов до деяких висновків: щоб дати уяву про поетичний твір, можна цитувати поета, передати поетичний засіб прозовими висловами; тут ідеться бо про вживання словесної аналізи мистецького слова, двох близьких собі елементів. Тим часом у малярській критиці слова мусять описувати зорові явища — колір, його нюанси, суто малярські поняття, тому словами важко передати читачеві ідею творчості маляра, якого цей читач не бачив; навіть найкраща кольорова репродукція не віддасть враження оригіналу, не те що цілого циклу картин, яким є виставка. Це є, на мою думку, головна причина, чому малярські критики можуть дати тільки приблизне, суб'єктивне враження або просто підвести творчість маляра під власну мірку, це видно теж із пресових повідомлень кураторів головних музеїв, які просто намагаються диктувати (назви передки з критиками), що і як треба малювати, щоб не розминутися з їхньою апробатою, до того пишуться власною ерудицією і незрозумілою фразеологією. (Чому сказати щось просто, як можна зробити це ускладнено і дати враження читачеві, що він не доріс до їхнього рівня?).

Отак, розправившись з критиками, я однак спробую описати, як зумію, виставку Е. Козака. Було виставлено 44 карикатури п. н. "Портрети славних українців", серія перша; 19 карикатур побутового типу п. н. "Село", серія третя; 8 карикатур-композицій; два пано п. н. "Львівський Парнас"; 25 політично-суспільних карикатур, які були репродуковані в різних числах журналу *Лис Микита*. Виставка відбулася в Літературно-мистецькому клубі в Нью-Йорку 16 березня — 5 квітня 1975.

1. Л. Гуцалюк
2. Я. Гніздовський
3. Еко — Е. Козак

- 4. М. Левицький
- 5. М. Мороз
- 6. М. Черешньовський

Писати про карикатури Ека, мабуть, легше, ніж про інших малярів, тому що він найбільш популярний з наших еміграційних мистців, його виставки мають рекордове число глядачів, твори репродуковані в різних виданнях, зокрема в *Лисі Микиті* — журналі, в якому він є головним редактором і карикатуристом. П'ятдесят кілька років Екової карикатурної, гумористичної та сатиричної творчості дали йому незрівняний позем та можливість глибокої автоаналізи, яка виявляється в щораз то новій винахідливості та свіжості підходу. Нелегко втримати високий рівень роботи за такий довгий час; а цей рівень не тільки збережений, але й виявляє щораз цікавіші здобутки та новації. Взв'язавши під увагу, що це єдиний наш карикатурист високої міри, що не має жодного серйозного конкурента, важко пояснити його безперервний прогрес існуючими в нас критеріями. Тут я знову повернуся до поезії, яка має найвищий рівень з усіх наших творчих ділянок: уже кільканадцять поколінь дали і дають шедеври сучасної їм поезії, це виробляє велику традицію і атмосферу, дає творче побудження, конечність утримати високий рівень, вихідну базу та майже автоматичне відкидання слабих поетів. Цього немає в нашому образотворчому мистецтві.

У карикатурі Е. Козак в нас єдиний, він є початком, серединою і, можливо, й кінцем цього жанру мистецтва. Не маючи ніяких традицій чи інших атрибутів (вищезгаданих у поезії), він створив величезний вклад у нашу культуру. Незаперечний виняток у наших мистецьких досягненнях, які назагал не дуже високого рівня (і годі тут знаходити для них виправдання чи причини).

Малярі відмінні від інших творчих діячів, можливо, тому, що висліди їхньої роботи мають чіткіше комерційне оформлення, як краще чи гірше ремесло, як свого роду меблі, або біржеві акції, залежно від різних примх і моди споживачів чи рекламної промоції посередників (або, о горе! — самих малярів). Це часами знижує рівень їхнього творчого думання і доводить до жалюгідного амбіціонерства, яке не дозволяє декому з нас (мабуть, більшості?) об'єктивно реагувати на творчість колеґ. Тут я розправляюся з малярами, на додаток до критиків, і знову відходжу від головної теми, але все це, можливо, стосується і мене самого.

Певність форми, розмах нервово-лінійної розв'язки та щасливе сполучення цих елементів з вдумливим вживанням кольору дають неповторне враження; часами здається, що все це зроблене за одну секунду, як творчий вибух, який дає гостро переконливий вислід. Назагал наша публіка любить т. зв. "випрацьоване" малярство і деякі малярі пристосовуються до цієї вимоги; очевидно, що є й малярі, які по суті свого темпераменту мусять малювати повільно. Все таки, мені здається, що більшість шедеврів образотворчого мистецтва мають за спільне підложжя

швидке виконання, що дає у висліді есенцію творчого задуму, позбавлену непевного розроблювання зайвих деталей та ідейної нерішучості.

Еко не піддається цим конвенціям, не боїться швидкості виконання, це робить його карикатурну творчість свіжою, молодою та оригінальною. Перший цикл карикатур-портретів цікавий, крім суто малярського виконання, своєю ідеологічною розв'язкою, в більшості випадків ці карикатури дають гостро психологічні портрети, дуже часто більш автентичні, ніж наше уявлення про цих людей, вислід довгої та рентгенівсько глибокої обсервації мистця. Хотілося б, щоб, замість фотографій, Екові діячі користувалися його карикатурами. Його творчий доробок дасть кращий вгляд у ментальність і проблеми нашого життя, ніж багато голосних публікацій, зокрема часто нудних і хаотичних збірників різних етнографічних льокальностей, в яких мало реального і логічно вірного матеріалу. Карикатури побутового характеру — це теж унікальні, важливі історичні документи; їхній етнографізм не солодкий та "лакований", щоб зробити його більш "інтелігентним"; типи селян переконливі, відчувається їхнє важке життя, що кладе свій штамп на їхній вигляд, деформації, зв'язані з важкою працею, та одяг — ніщо тут не театральне, ніякої пози чи фальшу. При тому відчуваються їхні переживання та радісні і сумні хвилини їх життя. Це важливий мистецько-історичний документ, не помпезно повчальний, а весело погідний, завершений цикл із життя, яке, під впливами прогресу і режиму, уже, мабуть, майже не існує, а для нас є автентичною пригадкою нашого кореня життя.

Поміщені тут карикатури на колеґ-малярів, трактовані Еком в інтимно сердечному плані, — це своєрідне духове дзеркало, в якому відбивається не хвилинний вигляд даної людини, а радше конґломерат різних настроїв і почувань, портретованих за довший час, щось у роді біографії, виконаної кількома рисками (не хочу вживати більше порівнянь, бо, як я вже висловився вище, слова і візуальні явища важко згармонізувати).

На жаль, існує деяка прірва між малярами молодого покоління і Е. Козаком. Тут не йдеться про те, щоб молодші вчилися від старших у буквальному значенні, але Еко з своєю питомою людяністю та розумінням суто малярських проблем, з величезним досвідом міг би дати нашим мистцям п'латформу традиції, якої в образотворчому мистецтві в нас досі немає. Очевидно, молоді малярі не знають життя, яке було колись на рідних землях, вони виставлені на щораз нові ідеї світового мистецтва, але якщо (знову) поети можуть мати духовий зв'язок з їхніми сучасниками на Україні, то чому малярі теж не могли би замислитися над таким самим зв'язком, і Екова творчість

безумовно могла б бути мостом, що єднає сучасність з минувшиною. Життя змушує нас до щораз нових розв'язок і нових ситуацій, але ми повинні продумати такий творчий феномен, як праця Едварда Козака, людини і майстра, який, попри поважний вік, молодший вислідами своєї роботи.

«КООРДИНАТИ»

Антологія сучасної української поезії на Заході. Упорядкували: Богдан Бойчук і Богдан Рубчак. Вступна стаття Івана Фізера. Обкладинка роботи Л. Гуцалюка. Два томи.

У першому томі — вибір поетичної творчості 30 поетів 1920-их і 1930-их років. У другому томі репрезентована творчість 38 поетів, активних після другої світової війни на еміграції. Зразки творчості кожного поета попереджені списком його творів і статтею про нього.

I-ий том — 401 стор.; II-ий том — 487 стор. Ціна двох томів: 9.80 дол. У твердій оправі — 11.80 дол.

ІКОНОГРАФІЧНИЙ СВІТ ОМЕЛЯНА МАЗУРИКА

Кирило Митрович

Якщо мистецькі виставки мали б бути не тільки одною з рубрик рутини культурного життя або хронологічними знаками в біографії мистця, а, навпаки, правдивим обміном вартостей, збагаченням та відкриттям, то таке окреслення повнотою стосується виставки Омеляна Мазурика в Парижі, що тривала від 23 лютого до 8 березня ц. р. в галерії Жан Камйон. Численна паризька та українська публіка з захопленням виповнювала галерію. Тема виставки ("Відблиски неба й землі") та добре положення в центрі старого мистецького кварталу Парижу, спонукали не тільки запрошену, але й перехожу публіку зайти в галерію. Це вже не такий простий комплімент: багато галерій стоять довгими днями майже порожні, і перехожі тільки з вікна заглядають на декілька хвилин. Вписна книжка Мазурика свідчить, що щодня десятки відвідувачів виявили своє задоволення з цього відкриття.

Що ж тут можна було відкрити? Ось перше спостереження: в цьому кварталі є декілька антикварів-галеристів, які виставляють дослівно масу старих ікон, які протягом останніх років советчики розбазарили на Заході. А тут з'являється маляр, який пропонує ікони, але зовсім в нових шатах; зацитуймо вислів цього відкриття за одним із французьких знавців ікони, священником-орієнталістом, який знає, що мусить зважати й на інших паризьких іконописців та галеристів-антикварів: "Ми, західні люди, зврушені... усвідомлюючи, що відкриваємо ще іконописну традицію, з її ієратизмом, з золотом нерукотворного світла... Супроти численних сучасних іконографів, які, попри всю містику і традиційну вірність, залишаються при канонах прадідівської ікони й літургічності, Мазурик ступає революційним шляхом".

Поставмо питання: чи дійсно можна бути й чи дозволено бути революційним в іконографії? Це є проблема, яка заслуговувала б на теоретичне, літургічне й естетичне розроблення; її українська естетика мала б розглянути, бо це одна з проблем нашого культурного багатства. Задоволімося тут констатацією, що Мазурик поставив нас перед готовим фактом. Крім традиційних ікон і триптихів, гама ікон Мазурика йде через модерну графічну й кольорову композицію ікони (такі ікони, а не релігійної картини) до зовсім нової, скажімо, кубістично аналізованої й синтезованої

О. Мазурик: "Восресіння"

ікони, справжньої революції в іконописанні. І прив'язаність до значення ікони, й вишуканість нових засобів і шляхів сучасної пластики знаходять тут свій вияв. Це є здобуток! Зрештою, ікона не може бути тільки археологічним предметом, але мусить кожночасно давати відчуття релігійного. Не дарма редактори мистецького журналу *Аматор д'ар* (ч. 554, лютий 1975) вибрали з цієї нагоди для своєї титульної сторінки кольорову репродукцію модерної ікони Мазурика "Воскресіння". Кольорова композиція, розміщення площин і персонажів, типізація осіб, зачерпнута з української графіки, творять цю новітню ікону, яка має всі ті прикмети, які захопили й чужих і своїх і вкладаються по-новаторськи в нашу культурну традицію.

Крім ікон, було на виставці багато пейзажів і декілька портретів. Загальною їхньою рисою є їх іконописний характер: багата символіка, експресивна насиченість почувань, велика гама й динаміка кольорів. В записній книзі всі ці прикмети є відмічені багато разів. Багато мистців, що рівночасно запросили Мазурика на відвідини їхнього ательє чи виставки, висловили своє захоплення свіжими естетичними, зокрема кольоровими засобами. "Карпатський краєвид" або "Жнива" чарують своєю правдиво "переображеною" багатозначністю погляду на довкілля. Не бракує і французьких пейзажів.

Є на виставці декілька картин зовсім експериментального характеру (морські краєвиди, акти, стилізована графіка), про які трудно з певністю висловитися, але вони мають місце в цілості творчості мистця і свідчать про його нові шукання і спроби. Годі було б говорити про всі сорок картин, зареєстрованих у каталозі. Знаємо тільки, що виставка мала добрий матеріальний успіх. Один з випадкових покупців (професор з Гайдельбергу) так і признався, що, проходячи вулицею і придивившись декілька разів, таки зважився на значний видаток, бо вважав, що принаймні одна з картин стала для нього конечно потрібною й буде біля його робочого стола кожночасним поштовхом до нового, увнутрішненого погляду на дійсність. Це є справжнє естетичне, а не біржове замилювання, і чи можна кращим компліментом, ніж цей, закінчити згадку про цю виставку?

УКРАЇНСЬКІ МИСТЕЦЬКІ КОЛЕКЦІЇ ЧІКАГО ТА ОКОЛИЦІ

Аркадія Оленська-Петришин

Одна із найважливіших ролей колекціонерів в історії мистецтва мабуть у тому, що, набуваючи мистецькі твори, вони стають патронами сучасного їм мистецтва. В ідеальних обставинах фінансова підтримка мистців спонукує розвиток цікавих мистецьких напрямків та дає змогу поодиноким мистцям зосередитися на поглибленні їхньої творчості. Тому колекціонери часто були дуже важливим чинником мистецького світу, а в деякі періоди історії відігравали навіть важливу роль у розвитку мистецтва. Як приклад можна згадати патронів мистецтва в часи Ренесансу, які тісно співпрацювали з мистцями, та колекціонерів мистецтва кінця 19 — початку 20 століття, які спричинилися до розвитку авангардних рухів, особливо у Франції. Як відомо із мистецької історіографії того часу, такі колекціонери, як Канвайлер та Тео ван Гог були активними діячами (часто інспіраторами, як от Гертруда Стайн) мистецького світу.

Українські колекціонери теж дуже часто були джерелом підтримки для багатьох українських мистців. До речі, в колекціях, які я мала нагоду бачити, є дуже малий відсоток старовинного мистецтва, переважають твори сучасних мистців. Однак, дійсно ефективна роль колекціонерів є дуже обмежена в еміграційній дійсності. На підставі знайомих мені збірок можу сказати, що тільки декілька мистців мали чи мають патронів своєї творчості у вищезгаданому розумінні.

В американській дійсності колекції українського мистецтва виконують важливішу роль тим, що, за відсутності музею на професійному рівні, вони є єдиними місцями, де зберігаються наші мистецькі здобутки. За відсутності музею колекції також є єдиними місцями, де можна набути частково безпосереднє знання про розвиток українського мистецтва та про творчі шляхи поодиноких мистців.

Важливість колекціонерства на еміграції стала особливо наявною для мене після подорожі на Україну, де боляче вражає відсутність традицій набування мистецьких творів у вищих прошарках інтелігенції. Таке набування допомогло б головне експериментальним мистцям, які не дістають підтримки від уряду

і творів яких не приймають на виставки. Як відомо, музеї на Україні включають тільки консервативні зразки українського мистецтва, особливо останніх років.

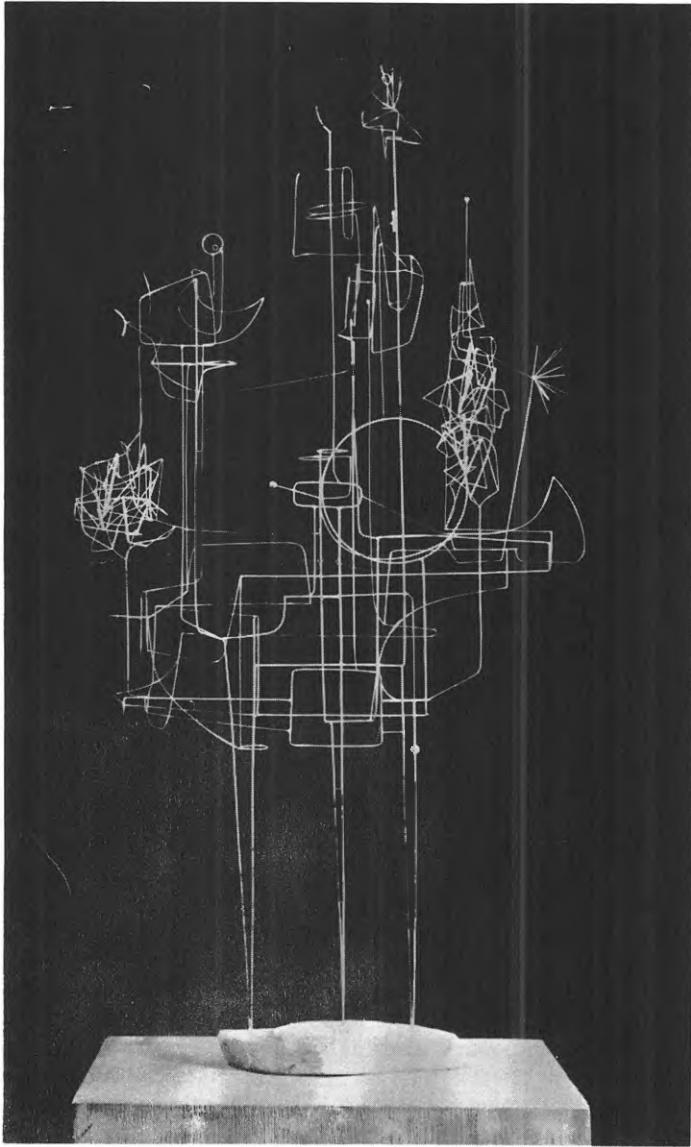
Збірки українського мистецтва також набирають особливої ваги з огляду на дискусії про можливе створення музею українського мистецтва в Америці. Такий музей, очевидно, повинен включати найкращі зразки українського мистецтва, які тепер знаходяться в численних приватних колекціях. Дотепер колекції не були удокументовані, а вартісні картини, особливо ранніх мистців, розсіяні по різних місцевостях Америки. Документація збірок обов'язково потрібна, бо вона була б не тільки реєстром наших мистецьких здобутків, але також допомогла б у розгляді українського мистецтва в контексті світових мистецьких напрямків. Тут важливе не тільки відношення українського мистецтва до загальної мистецької духовости, але й до філософських напрямів світового мистецтва.

Я вже раніше плянувала розгляд колекцій українського мистецтва в різних місцевостях Америки; однак, дотепер написала тільки про три збірки (дві з них у нью-йоркській околиці). Користаючися з одномісячного перебування в Чикаго, я відвідала деякі колекції того міста та ближчих околиць.

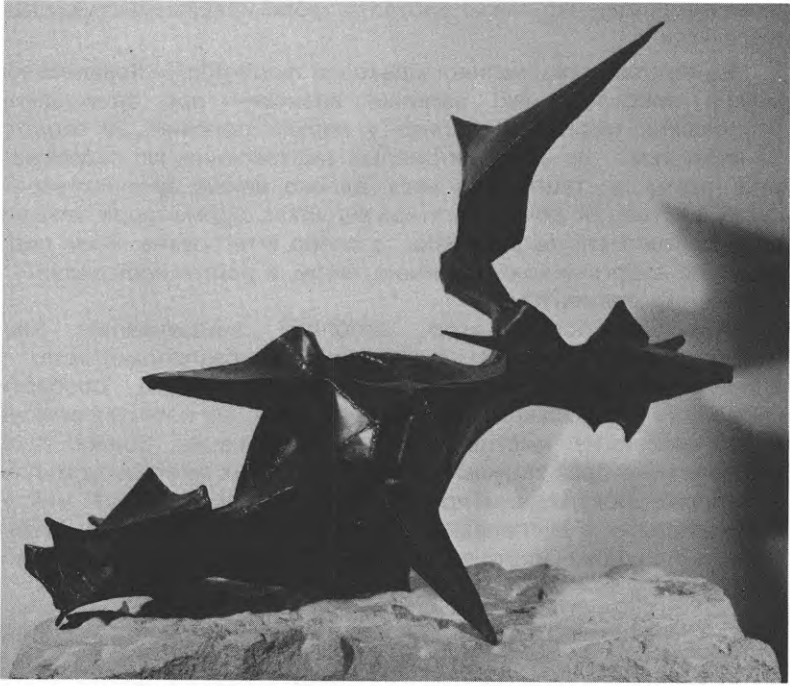
Як і попередні колекції, про які я вже писала, мистецькі збірки Чикаго та околиць, які я мала нагоду оглядати, віддзеркалюють різноманітність підходів їхніх власників до набування творів. Однак, всі вони вказують на велику відданість та посвяту власників збірок, хоча також наводять на здогади, що глибше мистецтвознавче знання в багатьох випадках напевно підвищило б загальний рівень цілості колекцій.

Із більших колекцій Чикаго найзбалансованіша є, мабуть, збірка Богдана Ковальського, про яку я вже мала нагоду писати (*Українське життя*, 22 жовтня 1967). Б. Ковальський почав свою збірку (яка нараховує біля 200 картин, скульптур, рисунків, графіки та керамічних творів) у 1956 році. Хоч ця збірка варта уваги вже самою кількістю експонатів, вона також прикметна високим рівнем добору. Б. Ковальський особливо уважав, щоб його збірка не була односторонньою і включала твори багатьох мистців. Велика кількість мистців різних напрямків та протилежних зацікавлень вказує на те, що Ковальський користувався об'єктивними критеріями у набуванні експонатів своєї збірки. Його колекція віддзеркалює частинно розвиток українського мистецтва на Україні, а особливо на еміграції.

Ковальський селективно набував кращі зразки мистецьких творів раніших та сучасних мистців, особливо зважаючи на зміни у їх творчості. (Із власного досвіду знаю, що Ковальський свідомо та обдуманно дбав, щоб його збірка включала зразки із різних

Константин Мілонадіс: "Рун I". Колекція Ковальського

Михайло Урбан: "Умираючий бик" (1962). Колекція Ковальського

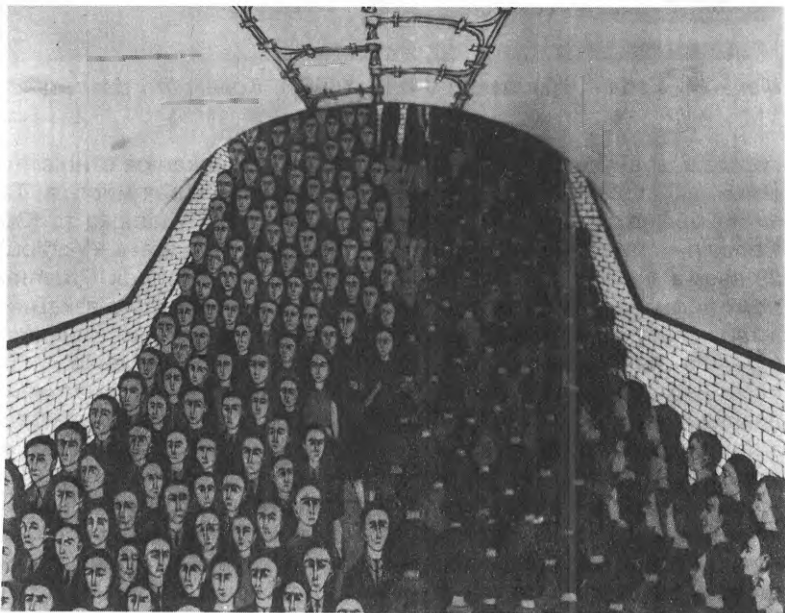
періодів моєї праці). Колекція особливо віддзеркалює стилістичні зміни, які відбувалися в творчості багатьох сучасних мистців. Такі зміни можна зазримити у творах Любослава Гуцалюка та Юрія Соловія, колекція яких у Ковальського особливо багата. (У збірці є 29 творів Гуцалюка та близько 40 Соловія). У творах Гуцалюка помітні зміни у зацікавленні мистця площинними розв'язками та інтенсивністю палітри. У творах Соловія (колекція якого включає одну із найпопулярніших картин — 'Тарас Шевченко', 1967) особливо вражають радикальні зміни у підході до тематики. Із давніших мистців твори Олекси Новаківського також вказують на зміни у прямуваннях мистця, особливо помітний його перехід від стриманих тонів до яскравої палітри і вільніших мазків.

До великої міри в колекції Ковальського відчуваємо баянс, який надає їй музейного характеру. Збірка збалансована особливо тому, що є в ній зразки творів великої кількості кращих українських мистців 20 століття, хоча число експонатів деяких мистців порівняно з іншими не завжди правильно віддзеркалює їхню питому вагу в історії українського мистецтва. До великої міри це,

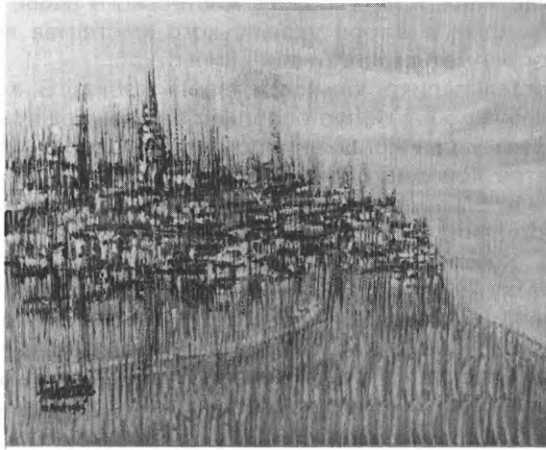
очевидно, тому, що тяжче набувати твори кращих мистців давнішого часу.

На підставі такої великої кількості творів збірки Ковальського можна зробити деякі загальні висновки про зацікавлення українських мистців, особливо у першій половині 20 століття. Запримічуємо, що чисто формальні зацікавлення, які переважали у світовому мистецтві того часу, далеко менше цікавили українських мистців. До речі, у багатьох випадках форма творів здається сама собою мало експресивна та слабо інтегрована. Вона надто часто не є органічною частиною твору, а радше арбітрарним та надуманим елементом.

Колекція Ковальського особливо віддзеркалює мале зацікавлення в українському мистецтві безпредметністю та підкреслює перевагу сюжетного. (Крім, мабуть, особистих уподобань Ковальського, це частинно тому, що колекція включає мало експонатів мистців молодшої генерації). Збірка також віддзеркалює брак зацікавлення в українських мистців, за малими винятками, формальним новаторством як самоціллю. Я маю на увазі формальне експериментування, яке вже так давно цікавить багатьох західних мистців. Відносна домінантність сюжетности

Яків Гніздовський: "Метро" (1956). Колекція Ковальського

*Любослав Гуцалюк: "Південне місто" (1963).
Колекція Ковальського*

особливо помітна в ранніх творах колекції Ковальського. До кращих зразків таких творів належать, без сумніву, краєвиди Івана Труша (в колекції є чотири твори Труша). Краєвиди мистця переконливі настроєвістю та досконалістю експресії змін освітлення в природі, як у присмерку, наприклад. Сюжетність є також важливим аспектом творів Якова Гніздовського; Ковальський має шість його олій та 60 дереворізів. Праці Гніздовського віддзеркалюють щире захоплення тематикою, в якій об'єкти буденного оточення та буденні події набирають особливого значення, якоїсь гіпнотичної сили. В його творах також переконлива емпатія із сюжетом, особливо в оліях.

Твори Соловія, особливо 50-их та 60-их років, також віддзеркалюють важливість сюжетности, як кінцевого експресивного елемента діяння мистецького твору. Одна із найдраматичніших картин Соловія в колекції Ковальського 'Прометей' (1962) виражає заглиблення в духові проблеми людини.

Шукання нових формальних засобів мистецького вислову все ж помітні у кількох мистців, твори яких є в збірці Ковальського. У більшості цих мистців, як у Константина Мілонадіса (в збірці є його дві скульптури), формальне новаторство не є самоціллю, а радше засобом експресії в рамках новаторських пошуків. В його безпредметних скульптурах, які ще не були достатньо обговорені в українських публікаціях, особливо вражає вислів живучості. Вони побуджують ентузіазм у глядача, коли він, як безпосередній учасник кінетичної скульптури, спостерігає композиційні зміни у

рухомих частинах. Крім високого мистецького рівня, твори Мілонадіса є важливі в історії українського мистецтва як найраніші зразки безпредметної кінетичної скульптури.

На підставі великої кількості творів у збірці Б. Ковальського можна також зауважити, що особливо багато українських мистців дають перевагу пласкоплощинності в їхніх творах. Це помітне у працях Петра Холодного (молодшого), у ранніх картинах Олексі Грищенка, в Едварда Козака, Никифора з Криниці (справжнє прізвище Ференч) та у багатьох інших.

Збірка Ковальського включає значну кількість мистецьких творів початку 20 століття. Крім уже згаданого Труща, в колекції є твори Олени Кульчицької ('Довбуш'), Новаківського та кільканадцять літографій, як також праці сухою голкою Олександра Архипенка. Є декілька творів Миколи Бутовича, у більшості 50-их та 60-их років, однак є також одна картина, мабуть, 30-их років.

На жаль, Ковальський тепер у дуже скрутній мешканевій ситуації, тому велика частина його колекції знаходиться поза його домом. Хоча я бачила цілу його збірку у 60-их роках, тепер я мала нагоду оглянути тільки частину її. Мені особливо шкода, що я не змогла побачити частину новонабутих творів, як також праці таких мистців, як Юрій Новосельський та Павло Ковжун. Частина збірки Ковальського знаходиться у приміщенні Самопомочі, де є декілька творів Гуцалюка, до яких належать особливо вдалі краєвиди, з елегантними, стриманими кольорами. У Самопомочі є також 'Тарас Шевченко' Соловія, 'Дружинники' Мирона Левицького та 'Метро' Гніздовського. В останній картині особливо переконливе вглиблення мистця в психологічний світ людини 20 століття; анонімність, замкнутість у собі людей у підземках. У цьому ж приміщенні є 'Розп'яття' Гніздовського (1956), картина, в якій помітне раніше зацікавлення мистця абстрагуванням (у цьому випадку спрощенням) площин. Є також дві ранні скульптури Михайла Урбана: 'Умираючий бик' (1962) та 'Емануеля' (1962), які особливо вражають динамічністю та експресивністю вислову.

Частина колекції Ковальського, включно із 'Метро — спішна година' (1957) Гніздовського та 'Контури в просторі' Миколи Брицького, знаходяться в приміщенні Українського інституту модерного мистецтва.

Колекція п-ні Віри та д-ра Ахіля Хрептовських (Оук Парк, Ілліной) є, без сумніву, найрізноманітнішою і в цьому сенсі найцікавішою, яку я мала нагоду бачити в Чикаго (та, мабуть, взагалі). Вона включає значну кількість картин давніших мистців, ранніх та сучасних творів мистців уже тепер середньої генерації та велику кількість експонатів мистців молодшої генерації. Ця остання група складається у великій більшості з безпредметних

Юрій Соловій: "Розп'яття" (1961). Колекція Хрептовських

творів, відносно багато яких виконані мистцями з Канади. Колекція включає імпозантну кількість мистецьких творів та репрезентує 43 мистців, у великій більшості українців, однак є в ній також твори мистців інших національностей, включно із твором Джорджо де Кіріко.

Що така велика збірка не включає більше справжніх перлин українського мистецтва, спричинене, мабуть, частинно критеріями, якими керувалися Хрептовські у набуванні мистецьких творів, які наше суспільство вважає 'авангардними'. Це особливо помітне в ентузіазмі, з яким Хрептовський підходить до поширення вже значної найновішої частини своєї збірки: в більшості безпредметних творів. Однак, як і в випадку колекції Ковальського, велика репрезентація деяких мистців дає змогу порівнювати різні періоди їхньої творчости та встановлювати деякі

висновки про зміни у їхньому зацікавленні засобами експресії. Наприклад, на підставі великої кількості творів із різних років творчості Гуцалюка можна зауважити, що у картинах із пізніх 50-их років мистець зацікавлений експресією контемплятивності, що не помітне у пізніших його творах.

До раніших творів збірки Хрептовських належать картини Труша, Лева Геца, Архипенка, цікаві безпредметні твори вже 68-літнього Михайла Кучера та інших. Я особисто завжди розчарована картинами Василя Кричевського, твори якого можна часто бачити в багатьох колекціях. Як і в інших збірках, тут Кричевський також м'який, анонімний, та без переконливого особистого мистецького обличчя. У колекції Хрептовських є одна із кращих картин Е. Козака, на мою думку, вдала тому, що абстрактніша від багатьох інших і менше вражає в ній ілюстративний фолкльор. У збірці є яскрава картина Мирослава Радиша (Хрептовські є власниками ще двох творів Радиша, які тепер є поза їхнім домом), до речі, з найпліднішого періоду творчості мистця, коли особливо проявився його незвичайний кольористичний талант. Як часто трапляється, картина Темістокля Вирсти, яка є у збірці, є слаба (найкращий твір Вирсти, який я дотепер бачила, є у родині Ані та Богдана Бойчуків).

Особливо сильне враження в колекції Хрептовських справляють картини Соловія: десять великих та багато менших творів. Це в більшості картини 60-их років, які належать до одного із кращих періодів творчості мистця, і в збірці Хрептовських особливо помітний їхній високий рівень. Такі картини як 'Розп'яття' (1961) вражають безпосередністю та силою експресії.

У збірці є відносно мало творів Гніздовського (Хрептовський пояснив, що має ще твори Гніздовського у бюрі). Є між іншим зразки ранніх праць мистця, як один дереворіз з 1944 року, в якому ще не скристалізована сучасна мистецька особистість Гніздовського, а радше вражає подібність до дереворізів північної ренесансової традиції.

Хрептовські мають також у своїй колекції твори багатьох знаних чикагських мистців, включно із Мілонадісом, Анатолієм Коломийцем, Урбаном, Марією Гарасовською-Дачишин та іншими. У збірці є декілька творів Коломийця (включно з портретами членів родини Хрептовських), найкраща картина мистця — експресивна 'Стара жінка' (1963).

Найцікавішою частиною колекції та найважливішою для історії українського мистецтва (крім уже згаданої збірки творів Соловія та Гуцалюка) є експериментальні та безпредметні твори. Ця частина колекції, що складається з великої кількості скульптур, здається найживішою та найсвіжішою. У порівнянні з нею велика частина давніших творів у збірці здається вже

'перебаченою' та менш інтригуючою. Це експонати, які особливо вражають безпосереднішим діянням форми.

До таких праць належать дві скульптури Мілонадіса (тільки частина збірки, інші скульптури його є поза домом Хрептовських). Це прецизні, делікатні та сензитивні скульптури, виконані з сталевих дротиків, особливо переконливі своєю легкістю та елегантністю розв'язки. Мілонадіс будує свої складні концепції майже виключно лініями дротів, що надає їм особливої легкості та прозорості. Вони гіпнотичні своєю прецизністю і, хоча безпредметні, часто здаються антропоморфічними.

Твори Урбана в колекції Хрептовських належать до найекспресивніших праць мистця. Однак збірка також віддзеркалює багато мистецьких облич та надто часті зміни в зацікавленнях Урбана, його неохоту вглиблюватися довший час в ідеї, над якими працює. Спонтанні безпредметні акварелі Урбана особливо цікаві та цінні, як брати до уваги, що акварельна техніка є часто анонімною у наших мистців.

Після декількох років спостереження скульптур Олександра Гуненка треба зауважити, що мистець має дуже переконливу мистецьку індивідуальність. На підставі збірки Хрептовських також помітне, що його особистість найуспішніше проявляється в творах, в яких особливо домінують органічні форми.

У колекції також цікаві твори мистців, яких рідше зустрічаємо в українських збірках Америки. До них треба зачислити праці Ігоря Дмитрука з Канади, в яких мистець вживає геометричні та органічні форми і також експериментує з ефектами тінювання та з фактурою. Мене зокрема інтригували сюрреалістичні сугестії у творах Дмитрука, як у 'Краєвиді ч. 3' (1972). Ця евокативна та настроєва праця (виконана олівцем), із натяками на хмари, має особливу прозорість та легкість.

Також з Канади Рональд Костинюк, який експериментує із кольором, плексисклом, вживанням рухомих частин та звуками; зокрема вражає своєю винахідливістю. В колекції Хрептовських є декілька творів із рухомих кольором, один з них із паралелями звуків. Хоча це не помітне із творів, які здаються віддаленими від природи, але з каталогу виставки мистця в Українському інституті модерного мистецтва (14 вересня — 14 жовтня 1973) знаємо, що він вважає природу своїм надхненником. Несподіваністю своєї розв'язки вражає 'Скульптура' (1967-68), яка складається з двох окремих частин, що стоять без п'єдесталів на підлозі.

У колекції є теж картини та скульптури Петра Колісника, виставка якого відбулася в Українському інституті модерного мистецтва за мого перебування в Чикаго в лютому ц. р. Хоча ідеї, якими цікавиться Колісник (зорові елементи зведені до найпростіших розв'язок, як одна горизонтальна лінія на поверхні картини),

можна часто зауважити на виставках в Америці, в українському мистецтві такі зображення є рідкістю.

До експериментальних мистців, експонатів яких менше в колекції, належать Олександра Дяченко-Кочман та Адріана Лисак. У скульптурі Дяченко-Кочман є дуже своєрідна інтерпретація людської постаті, яка вражає несподіваними натяками гумору. Також експериментальні твори Лисак є настроєві із переконливим виразом розкладу та старіння.

До найбільших колекцій українського мистецтва чикагської околиці належить збірка п-ні Ліди та д-ра Романа Смиків (Коль Сіті, Ілліной). Як і велика більшість колекціонерів цінних збірок (колекція Смиків репрезентує 43 мистців та включає понад 140 творів), Смики набували мистецькі експонати із свідомістю історичного розвитку українського мистецтва. Одначе, більше, ніж інші, вже згадані колекціонери, Смики оминали авангардніші прояви українського еміграційного мистецтва.

Одна із більш помітних ознак цієї збірки є домінантність у ній творів з українською тематикою. Наприклад, у колекції є велика кількість зображень українських церков з різних частин України, багато з них виконані Гуцалюком. Особливо сильно вражає зацікавлення власників збірки українським фолкльором. У цьому аспекті, мабуть, переважають картини К. Козака.

Колекція Смиків є, мабуть, найважливіша тому, що включає велику кількість ранніх творів українського мистецтва. Такі твори, як 'Сус Учитель' з 18 століття із східної України, є одним показником цінності колекції. Збірка також включає краєвид Грабовського, який, за твердженням пані Смик, був сучасником Шевченка. (Картина підписана І. Грабовский, одначе я не зуміла дістати інформації про нього ні в радянських, ні в еміграційних виданнях). Особливо цікавий для історії є також архів Богдана Лепкого, який не є власністю Смиків, а тільки тимчасово в них переховується. Цей архів включає портретні студії, між іншими, Лесі Українки та Тараса Шевченка, як також автопортрети. Деякі з творів в архіві, виконані олією, тушшю або олівцем, є ще з 1880-их років. До речі, в колекції є також портрет Лепкого, виконаний Михайлом Бойчуком у 1909 році.

До ранніх творів збірки належать картини Труша, найбагатші кольористично, які я мала нагоду бачити. Є, між іншими, 'Ярмарок' (1903) та 'Св. Юр' (1916) Новаківського, із віртуозними мазками та яскравою палітрою. Є також твори Петра Холодного (старшого) з 20-их років, у стриманих тонах, з натяками на пуантилізм. До ранніх експонатів колекції належать також праці Лева Геца, Грищенка, Кульчицької, літографія 'Чорний танок' Архипенка, та твори багатьох інших мистців.

Із старших, ще активних мистців, у збірці особливо добре

репрезентований Е. Козак. До найкращих експонатів належать карикатури мистця, включно з шістьма оригіналами із серії 'Село', де особливо успішна синтеза мистецького вислову та задуму. У 'Подільському весіллі' (1965) вражає ілюстративне трактування тематики, яке часто зауважуємо в Е. Козака, тобто він підпорядковує чи пристосовує зорові критерії до вислову тематики. Мистець також виявляє багато менше сензитивности в картинах мішаної техніки, особливо коли вживає мозаїку.

Смики мають велику збірку (42 праці) олій, акварель та дереворізів Гуцалюка. Одна із краших олій у колекції є 'Між островами' (1959), в якій особливо переконливе сензитивне трактування площин. Також цікаво бачити в збірці зовсім ранні (початки 50-их років) твори Гуцалюка.

У збірці є відносно мала кількість творів Гніздовського. Є однак дві картини одного із найбільш недооцінених, на мою думку, наших мистців, Михайла Мороза. Картини Мороза, з яких нам доводиться бачити численні імітації, мають дійсне надхнення, динаміку та спонтанність вислову.

Колекція також варта уваги тому, що вона включає твори мистців, яких рідко зустрічаємо навіть у більших збірках, як Володимира Бачинського, Антона Малюци, Романа Пачовського, Омеляна Мазурика та багатьох інших. Збірка також включає твори, які рідше бачимо в колекціях поза Чикаго, як Оксани Теодорович та Коломийця.

Я не мала нагоди відвідати збірку п-ні Ліди та д-ра Володимира Касарабів. З інформацій, які ласкаво передав мені Хрептовський, знаю, що вона включає 10 олійних картин Труша, 12 олійних картин (як також 12 рисунків) Новаківського та менше число творів інших мистців.

Крім вже згаданої тимчасової колекції (в більшості із збірки Ковальського) в Самопомочі, треба згадати, що в Чикаго є вже започаткована, перманентна колекція Українського інституту модерного мистецтва. Збірка Інституту включає твори Гуненка, Костинюка, Давида Самили, Урбана, Дмитрука, Мілонадіса та інших.

ВОЛОДИМИРОВІ КУБІЙОВИЧУ 75

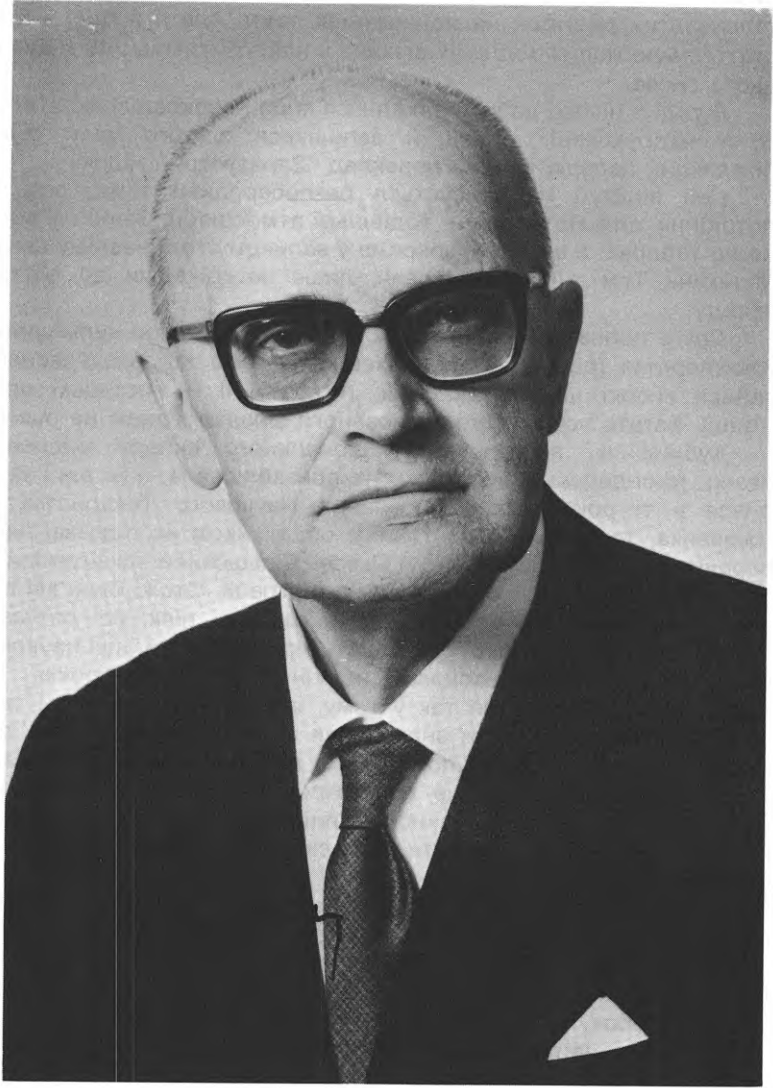
Іван Кошелівець

Здається, зовсім недавно Володимир Кубійович сказав нам скромною книжечкою: "Мені 70". Тоді, літньої днини, я мав доглянути друку цієї книжечки; а цього гарного вересня, одноліток з нашим століттям, Кубійович може сказати: "Мені 75". Людям у віці Кубійовича (та й автора цієї статті) прискорення в плині часу досягає тієї міри, коли все, що траплялося в житті, здається, було недавно. Наче б недавно я вперше і зустрівся з Кубійовичем, хоч тому вже скоро тридцять років.

Це було восени, мабуть, у вересні 1947 року. Ми з приятелем прогулювалися "вулицями" табору в Міттенвальді, і на одному перехресті нам напереріз пройшла людина, ще не стара, але рано вилисіла. Мій приятель сказав: "Це Кубійович". Якби я придивлявся, то в ранніх вечірніх сутінках упізнав би його й сам: він належить до людей з характеристичним обличчям, що запам'ятовується з фотографій.

Впала тоді мені в око й запам'яталася енергійна хода Кубійовича, якої особливості, не зважаючи на вік, він не втратив і досі. Вона зраджувала динамічну, цілеспрямовану людину, яка знає, чого хоче. Я аж ніяк не схильний облітературювати цей нарис, але мушу признатися, що два десятки років пізніше, коли мені до рук потрапив вірш Василя Симоненка "Перехожий", мені подумалося: наче про Кубійовича писаний.

Живучи в таборах переміщених осіб, ми, що тяглися до пера й чорнила, трохи нудилися, а то шукали собі, чим виповнити багато вільного часу. Мій приятель, що показав мені Кубійовича, а потім і познайомив з ним працював над історією української громадської думки, хотівши написати таку синтетичну працю, в якій були б відповіді на питання про причини всіх наших історичних поразок, а рівночасно і ще на одне питання: що робити? В розумінні, щоб поразки перетворити на перемоги. У ті часи (та воно й тепер так) слово "шукати" мало магічне значення. (Мабуть, усі, що вириваються з деспотії на свободу, починають з такого шукання). Здавалося, вистачить знайти магічну формулу, як у казці, і тоді вже не буде помилок. І слово "помилки" тоді теж мало магічне значення: "шукали", хто і коли припустився тієї фатальної "помилки", з причини якої ми й досі не здобулися на власну державу.

Мій приятель не закінчив своєї праці, бо прийшла пора їхати за океан. Там були кращі умови праці, і він написав низку талановитих розвідок на конкретніші теми. Але я й досі в його статтях чую подих тодішніх шукань у найпозитивнішому значенні цього слова.

Я тоді з нічого робити заходився коло перекладів, які пізніше були надруковані, тільки й залишився з того часу серед поживклих паперів повний переклад "Заратустри" Ніцше.

Цей відступ не стосується безпосередньо теми, але він потрібний для відтворення тодішньої атмосфери. Звинніші жили не по таборах, а в містах, зокрема у великому тоді нашому центрі Мюнхені. Там жив і Кубійович, лише наїжджаючи до Міттенвальду.

Друга половина сорокових років — це був період культурного ґрюндерства (особливо в Мюнхені, але й по таборах): засновувалися високі школи, академії, літературні й мистецькі організації. Багато чого з тоді заснованого зійшло згладом на пшик.

Кубійовича, як людину раціонального складу мислення, певно, ґрюндерська лихоманка не приваблювала, а як він і заходився в ті роки коло відновлення Наукового Товариства ім. Шевченка, то робив це за точним обрахунком на підставі незаперечних аргументів: НТШ у Львові більшовики ліквідували, а більшість його членів опинилася на еміґрації. Отож, були всі підстави відновити його тут. Звісно, це ще ніяк не рятувало відновлене НТШ від такої самої долі, яка спіткала й інші наукові й ненаукові установи, засновані в кінці сорокових років. Тут Кубійовичева заслуга не так у тому, що він відновив НТШ, як в іншому: в ідеї негайно ж знайти для нього конкретне діло, при якому воно не зачев'яділо б. Цим ділом стала *Енциклопедія Українознавства*. Саме це врятувало Кубійовича від долі тих організаторів (висловлюючись галицьким терміном — налоговців), для яких організувати було самоціллю, що й прирікало їх на пустоцвіт.

Мюнхен не був безпечним місцем осідку для Кубійовича. З новозаснованої тоді ООН сюди доходила луна зловісних вигуків А. Вишинського, який вимагав віддати їм Кубійовича на розправу. Це не були реторичні вигуки: бо й віддавали, і ті, кому випадав такий жеребок, — попрощалися з життям.

Не зважаючи на це, Кубійовича уже цілком поглинула праця, і на 1949 рік вийшов перший том статтейної *Енциклопедії Українознавства*. Сьогодні їх десять (щоб бути точним: на час, коли пишеться ця стаття, десятий перебуває в стані викінчення): три статтейних, решта — словникові.

У подібних випадках може напрошуватися термін — надхненна праця, але до Кубійовича це поетичне визначення ніяк

не прикладається: він не переймається надхненням, а прозаїчно впрягається в роботу, як робочий віл, без ентузіазму, але з затаєю впертістю, якої вистачає рівномірно, коли треба, то й на десятки років, як розтягнулася його праця над *Енциклопедією Українознавства*. Це має ще іншу назву: культура праці. Прикмета, на жаль, не загально поширена серед української інтелігенції, схильної іноді до інтелектуального лінивства, і Кубійович тут може правити багатьом нам за взірець, гідний наслідування.

Володимир Кубійович закінчив Краківський університет і "запрограмував" себе на географа. Від 1928 до 1939 р. був доцентом того ж університету, і це десятиліття тільки й відведене було йому на відносно нормальну наукову працю, яку він, правда, розпочав ще буди студентом. На цей період припадає кілька десятків наукових праць Кубійовича (усього їх понад вісімдесят, і коли я далі казатиму, що йому довелося покинути наукову працю, то це буде означати, що головною стала для нього організаційно-редакторська робота, а наукова принагідною); серед них є більші й менші, зокрема дві великі синтетичні праці (при співучасті інших фахівців): *Атлас України й сумежних країв* (1937) і *Географія України й сумежних країв* (1938), які за короткий час набули такої популярности, що в галицьких інтелігентських родинах стало ознакою доброго тону мати їх на книжкових полицях.

Я назвав цей період життя Кубійовича десятиліттям відносно нормальної праці, бо цілком нормальним для нього воно не було: полякам не подобалося як замилювання його в українській тематиці, так і особливо трактування її, і в 1939 році (був це, мабуть, доти безпрецедентний випадок у польській науці) його позбавлено права на доцентуру в усіх польських університетах.

Не буди самому географом та й не читавши Кубійовичевих праць, було б легковажно вдаватися в їх аналізу. Але я можу говорити про нього як про людину науки. Можна априорі (тут уже й не треба бути географом) твердити, що наша географічна наука в УРСР, в умовах несвободи, шкутильгає на всі чотири. І можна собі, мріючи, уявляти, скільки могла б зробити така одна людина, як Кубійович, на покриття тих порожнин у географічній науці, якби ми врешті здобулися на власну державу і з нею на свободу.

Є в Кубійовича кілька праць різними слов'янськими мовами про пастуше життя в Карпатах. Він брав собі наплечник (я бачив його знятку в такому виряді), обходив певний терен, студіюючи його, і в результаті укладалася наукова праця. Мудрий Григорій Сковорода навчав, що людина буде порожня, як виідений хробаком горіх — "свищ", якщо вона не зуміє знайти себе в "сродному" їй ділі. І наш сучасник Олександр Довженко, теж

спостережливий знавець людської натури, каже те саме: кожна справжня людина обов'язково знайде своє покликання. Є в його *Зачарованій Десні* дядько Самійло — косар виняткового таланту, якщо цей термін можна прикладати до такої скромної професії. "Орудював він косою, — каже Довженко, — як добрий маляр панзлем чи ложкою, легко і вправно. Коли б його пустити з косою просто, він обкосив би всю земну кулю, аби тільки була добра трава та хліб і каша".

Хай дарує мені ювілят таке далеке порівняння, але саме так я уявляю його в покликанні географа: якби йому до наплечника дати мінімально те, що для Довженкового дядька Самійла хліб і каша (йому багато й не треба: він майже аскет), він — обійшов би всю земну кулю й описав би її в десятках томів, сам-один створивши українську географічну науку.

Та, мабуть, ми якось погано "шукали", що й досі не знайшли "помилки", через які не маємо держави, а та, що існує у вигляді УРСР, таких, як Кубійович, не потребує, і довелося йому по війні (мабуть, не з малим жалем) відмовитися від стислої географії і стати енциклопедистом. Саме і в повному значенні цього слова: не лише редактором енциклопедії, а й автором статей для неї часто не з свого фаху, коли бракує фахівців, а їх в українознавстві бракує дедалі більше.

Радянська пропаганда не оминає нагоди, щоб натякнути, ніби такі видання як *Енциклопедія Українознавства*, виходять за американські гроші. Що ж, це великою мірою правда. Тільки не за ті, на які натякають советські пропагандисти, а за добровільні пожертви українського громадянства, головне США і Канади. Але й не тільки: *Енциклопедія Українознавства* набрала значення загальноукраїнської справи, і її підтримують українці з усіх континентів, до далекої Австралії включно. Не зважаючи на те, що її видання розтяглося на такий довгий час. А, може, саме завдяки цьому Кубійович і здобув довір'я громадянства. Можна було б видати й скоро, але якби з поспіху вийшов пшик, довір'я було б назавжди втрачене, а сама ідея скомпромітована.

Затримки в остаточному вивершенні *Енциклопедії Українознавства* легко пояснювати різними причинами, у тому числі й матеріальними, і недостатнім редакційним апаратом, і браком знавців з окремих ділянок українознавства. Та, відкриваючи дещо більше таємниці редакційної кухні, скажу, що буває й таке, коли не один, а гурт авторів працює над складною статтею, з-за якої затримується вихід чергового тому, і вже робота по багатьох відкинутих варіантах і коректах доходить кінця, і всі автори вже згодні, що стаття готова, — тоді Кубійович втрачає спокій, довше, ніж звичайно, сидить над купами шпаргалок, а потім раптом

оголошує, що стаття "пса варта" і треба все починати спочатку, не зважаючи на те, що давно перекрочені всі терміни.

Отут він і є найсправжнісінький Кубійович. Врешті виявляється, що його таки правда: ніякими конечними термінами не можна виправдати браку, якщо він помічений і є змога його усунути. Він любить повторювати, що сам найкраще рецензував би свою енциклопедію, бо бачить усі її вади. Але, працюючи над нею, не може миритися з тими, які можна подолати, бо ж ідеться про те, щоб підтягнути це видання до того найвищого рівня, на який наша еміграційна наука спроможна. Завдяки такій наполегливості Кубійовича *Енциклопедія Українознавства* ще до її закінчення набрала значення нашої культурної візитівки; як єдине в своєму роді видання, вона посяде почесне місце в історії наших енциклопедичних видань.

До сказаного про національне значення *Енциклопедії Українознавства* слід додати, що воно давно вийшло поза еміграційні межі, бо має відгук і в УРСР. У нас залюбки похваляються впливами діяльності еміграції на події на Україні. Деколи безпідставно, а деколи, як і є ці впливи, то не на добро, а на шкоду. А от у випадку *Енциклопедії Українознавства* з великою дозою правдоподібності можна твердити, що вона, ще будучи далеко до закінчення, вельми спричинилася до того, що й в УРСР появилася *Українська Радянська Енциклопедія* й утворилося ціле енциклопедичне видавництво, яке, щоправда, має тенденцію захиріти, але деяку ролю воно вже виконало.

У цьому і всьому сказаному вище таємниця довір'я, яким користується Кубійович в українського громадянства, що підтримує його матеріально, і в авторів, які часто працюють порядком виконання громадського обов'язку, не вимагаючи винагороди.

Кубійович мастак ходити в горах. Стежками вгору і вниз він не ходить, а наче літає, як птах. Кажуть — це в нього лемківське. Коли йому було п'ятдесят, ми ходили в Міттенвальді на високу альпу Карвендель. Туди зійшли статечно стежками, якими ходять усі. А вниз другим боком простягається рівний схил, укритий зсувами дрібного каміння. По ньому ми не зійшли, а збігли, як лошаки. Напевно воно тривало довше, але тепер мені здається, наче яких десять хвилин. З поселенням Європейського НТШ в Сарселі можливості альпійських виправ для Кубійовича зменшилися, і нам, з наростанням років, лишилося лише згадувати про той похід; завжди з питанням: чи ще збігли б, як тоді? Це стало ніби умовною перевіркою — чи є ще давня працездатність?

Кілька років тому, подорожуючи по Оверні, ми щось подібне

проробили, щоправда, з нижчою Мон д'Ор: вийшло як слід. І в свої сімдесят п'ять Кубійович на те питання відповідає позитивно: ще збіг би. Що значить — є ще снага і вистачить працездатности на здійснення ближчих плянів, а то щось лишиться й на дальші. До ближчих належить закінчення *Енциклопедії Українознавства* і зовсім реально підготований ґрунт на видання її словникової частини англійською мовою. А щодо дальших, то вони... дальші. А покищо — з першим 75-літтям, дорогий Володимире Михайловичу, і доброго здоров'я у друге ступивши!

ІНТЕРВ'Ю В. ГАВРИЛЮКА З А. ЛЕВІТІНОМ-КРАСНОВИМ

Наш співробітник В. Гаврилук провів розмову з А. Левітіном-Красновим, щоб познайомити наших читачів з мисленням одного з провідних російських діячів руху опору. Левітін-Краснов народився 1915 року, закінчив педагогічний інститут, працював викладачем літератури. Він брав участь в організуванні релігійного життя, був кількакратно арештований, пробув у в'язниці майже 10 років. Левітін-Краснов був також членом Ініціативної групи оборони прав людини в СРСР. У вересні 1974 року він виїхав за кордон і живе у Швейцарії.

Відповіді, що їх дав Левітін-Краснов нашому співробітникові, не залишають ніякого сумніву щодо його ставлення до українського народу і питання державної самостійності України. Також деякі його фактажові дані не відповідають дійсності. Він, напр., говорить про те, що на Україні ніби то половина населення — це росіяни, хоч за даними перепису населення з січня 1970 року, в УРСР українців було 35.2 міль., а росіян 9.1 міль. У тому ж часі у Києві жило 1 міль. українців і 373 тис. росіян.

Ось перше питання: як ви, як росіянин, визначаєте себе політично?

Передусім я демократ. Далі, я завжди був прибічником християнського соціалізму.

Що являє собою християнський соціалізм?

Християнський соціалізм — під ним треба розуміти не певну програму, але певний світогляд. Я є прибічником втілення в життя християнських принципів. Які християнські принципи? Це перш за все заперечення влади грошей, багатства. Ви, очевидно, знаєте, що Євангелія заперечує багатство, і не лише багатство, а навіть нагромадження будь-яких засобів. Далі, Євангелія заперечує авторитарну владу, яка б вона не була. Тому що вона говорить: той, хто хоче бути найбільшим, повинен бути всім слугою. Християнство вимагає від усіх праці: хто не працює — той не їсть, — це принцип апостола Павла. Нарешті, в діяннях апостолів ми бачимо досконалий образ того суспільства, прототип соціалізму, тобто християнську громаду, в якій усе спільне. Це мій світогляд. Що стосується програми, то вона зводиться до того, щоб у Росії була соціалістична демократія або демократичний соціалізм. Бувши в Англії, я голосував би за лейбористів. У Франції я, мабуть,

приставав би так чи інакше до соціалістів. Під цю пору в Росії, я так думаю і сподіваюсь, виникне великий соціалістичний рух, який буде своєю структурою нагадувати есерівську партію, буде висувати гасла, які свого часу висували есери, актуальні й тепер: "В боротьбі здобудеш ти право своє", "Земля і воля", "Народна воля". От ця партія, що була соціалістичною, але не марксистською, ґрунтувалася на великих ідеях Михайловського, Петра Лаврова, здається мені, так чи інакше мала б відродитися. Звичайно, в нових умовах з новою програмою. У всякому разі дещо належало б відкинути. Я ніколи не був прихильником терору, його засади вже відумерли. Назагал я сподіваюся на виникнення такої неоесерівської партії. Це конкретна програма.

Які політичні й ідеологічні течії існують сьогодні в Росії?

Що стосується сучасної Росії, є лише одна, так — лише одна тенденція: у широких масах народу ніхто не хоче капіталізму, ніхто не хоче відновлення і реставрації старих порядків, усі хочуть одного: оновлення Росії на ґрунті демократичного соціалізму. Що стосується невеликих угруповань, що гуртуються навколо Солженіцина, то це — *quantité negligeable*, настільки непомітна величина в Росії, що надавати їй серйозного значення не доводиться. Вона має поширення лише серед еміґрації. Ну, Андрій Дмитрович Сахаров й інші, так би мовити, представники демократії користуються широкою популярністю в колах російської інтелігенції саме тому, що їх вважають провісниками от цього демократичного оновлення Росії. Але звичайно не в рамцях капіталізму, а в рамцях соціалізму. Звичайно, російські націоналісти — це несерйозне, вони ніколи не відогравали ніякої ролі, а тепер і поготів.

А чи є вони сьогодні?

Існують невеличкі групки, бачимо ці невеликі групки. На еміґрації й у Росії є, наприклад, деякі їх прибічники; програми ж Солженіцина ніхто не поділяє, за винятком невеличкого гуртка людей. Це, звичайно, ніяк не зменшує нашого схилення перед талантом Солженіцина і його великою ролею як обличителя того зла, яке творилося і твориться тепер. Це безумовно. Але його програма має багато вад. Найперша з них у її нездійсненості, а про інше не варто вже й говорити.

Національне питання є сьогодні проблемою число один у Радянському Союзі. Чи згодні ви з цим, і якщо так чи ні, то чому?

Так, національні антагонізми за останній час дуже загострилися в Росії. Викликане це одним: політикою Сталіна. Колись Черчіл говорив про Хрущова: "Треба бути воістину геніяльною

людиною, щоб зуміти лишити Росію без хліба". Про Сталіна можна сказати: треба бути воістину геніяльною людиною, щоб настільки загострити національне питання. Він зробив для цього все. Він відбирав майно від селян, він засилав гуртами лотишів, литовців, естонців, українців, і дотепер ця політика продовжується. Тепер можна зробити наступне: здійснити відповідний пункт у радянській конституції — самовизначення аж до відокремлення. Дати можливість цим народам самим вирішувати свою долю. Це перше. А тепер друге: як вони мають вирішувати свою долю. Як вони спитають моєї ради, я не радитиму відокремлюватися від Росії. Я думаю, що в рамках демократичної соціалістичної Росії всі можуть знайти собі місця, і всі, власне кажучи, чудесно можуть жити поруч. Кожна республіка може чудово встановлювати свій лад. Я уявляю собі таку можливість, що, припустимо, на Україні буде гетьман, а в Росії соціалістична республіка, і все таки між ними не буде кордону, не буде митниць, вони будуть являти собою єдину конфедерацію. З цього погляду, між іншим, чудовий приклад подає Швейцарія, в якій я тепер живу. Дивовижно, як у цій невеликій країні кожен кантон зберіг свою особливість, свої національні звичаї й інше. І при тому це не заважає їм жити у цілковитій згоді. Україна може розвивати свою культуру вільно, як, наприклад, у Люцерні, де я живу, ніхто не розуміє по-французькому, а, припустимо, в Женеві ніхто не розуміє по-німецькому. От і хай на Україні всі говорять українською мовою, хай усі мають свої українські школи, свою українську освіту; хай, нарешті, буде українська армія. Я нічого не маю проти цього. Але зводити штучні загороди, десь між Курськом і Харковом митницю, а значить — і пашпорти, перевірку пашпортів — ледве чи це буде корисне і для українців і для росіян. Зараз і в Європі ця система застаріла. Я ось за останній місяць переїхав п'ять кордонів і навіть не помітив цього. З Швейцарії їхав до Франції і питав де тут швайцарська, а де французька територія, бо сам навіть не міг і розрізнити. Так само між Росією й Україною, Естонією, Латвією, Литвою: повинна бути повна незалежність, а в той же час і повна спільність. Мені здається, за нормальних умов таке легко здійснити. Звичайно, потрібно буде деякого часу на подолання нагромадженої ворожнечі і взаємного відчуження, але це легко зробити протягом кількох літ, це зникне, якщо Росія дійсно стане по-справжньому вільною, демократичною.

Росіяни говорять про ненависть, яку мають до них українці. Чи вважаєте ви, що вона існує, і коли так, то які її причини?

Треба сказати, що ненависть до росіян існує в основному в прибалтицьких республіках. До деякої міри на Західній Україні. Причина лише одна, яку я вже назвав: сталінська політика, яка робила все, щоб озлобити людей. Коли я, наприклад, був у

таборах за сталінського часу, то дивувався: дослівно всі табори були переповнені естонцями, лотишами або західними українцями. Просто іноді незрозуміле було: звідки вони беруться. Враження таке, що їх двісті мільйонів у Росії. Звичайно, таке не кожен забуде, не скоро забуде, у кожній родині є потерпілі. Але тепер треба лише показати, що Росія вже не та; треба, щоб Росія стала дійсно вільною, щоб там відбулося демократичне оновлення, я скажу просто: треба, щоб у Росії відбулася демократична революція. Коли в Росії відбудеться демократична революція, кривавим чи безкровним шляхом, — бажано, звичайно, щоб безкровним — тоді, власне кажучи, можна буде здійснити справжнє братерство народів.

Ви християнин, і, згідно з вашою релігією, ви повинні прощати і просити прощення. Чи згодні ви, як політична людина, просити прощення в українського народу за ті кривди, яких завдав йому російський народ протягом століть?

Так, я, звичайно, згоден просити прощення за несправедливості, завдані українському народові; але треба ж, розумієте, як говорити про це, точно встановити, чи справді були такі вже несправедливості. Я, наприклад, не думаю, що якби Богдан Хмельницький приєднав Україну до Польщі чи Туреччини, то від цього ліпше жилося б українському народові. Ледве. Мені здається, що це було для українського народу найменше зло. Звичайно, я завжди засуджував і засуджую кожну політику штучної русифікації, яка здійснювалася на Україні. І особливо я багато разів виступав (ви напевно це знаєте) на оборону переслідуваних уніятів на Західній Україні, що було одним з виявів національного гніту. І взагалі всі російські демократи, починаючи від Герцена, завжди, як ви знаєте, виступали проти всякої русифікації, штучної й насильницької. Так що в цьому випадкові, звичайно, я готовий просити пробачення за це. Але треба сказати, що цю провину, можливо, не слід перебільшувати. У цьому винен в основному не російський народ, винен російський уряд, потім сталінський, а це далеко не російський народ. Російський народ ніколи не хотів робити нічого особливо поганого.

Але ж уряд складається все таки з людей.

Уряд постає ніяк не відповідно народному бажанню, як ви знаєте, і сам російський народ завжди був об'єктом найжорстокішого гноблення. Якщо Катерина ввела на Україні кріпацтво, то, як ви знаєте, таке ж кріпацтво було й у Росії, і ще в жорстокішій формі. А от коли Сталін гнав і розкуркулював українських селян, саджав їх у табори, то й російських саджав він не в меншій мірі. У цьому випадку російський і український народи були стражден-

ними братами в руках незначної купки людей, яка ними правила. А народ не винен за дії цієї купки. Він сам був її об'єктом. Ви ж не можете сказати, що російському народові жилося при Сталіні ліпше, ніж українському, чи закріпаченим російським селянам жилося ліпше, ніж українцям. Так само, як не гірше. Народ тут нідо чого. Винен у цьому царський уряд, який був за це покараний, винен сталінський уряд, радянський уряд, який ще буде покараний. Отут і помилка, коли на народ перекладають провину уряду. Народ сам терпів, от у чому справа. А особливо російський народ. Російський народ нічого не дістає з цих загарбань. От я, наприклад, недавно був у Латвії, а потім поїхав до Псковської області: псковські селяни живуть у сто разів гірше від латвійських, у сто разів гірше від українських. Вони не мають з цього жодної користі. Народ не винен. От у чому справа.

Головним чином українців обвинувачують у націоналізмі. Здається, не чути було про факти, щоб обвинувачувано росіян. Як ви це пояснюєте?

Я терпіти не можу російських націоналістів чорносотенців, я відчуваю до них таку саму відразу, як дехто до дохлих мишей. Я терпіти не можу російського націоналізму, який виявляється в чорносотенстві, в огидному антисемітизмі, у тисненні на всі народи. Що говорити, я завжди його засуджував і засуджую. Інша річ, що треба розрізнити між націоналізмом і патріотизмом. Свій народ можна любити, і Росії я бажаю всякого добра, і російському народові. Але коли починають звеличувати російський народ і говорити, що всі інші народи треба йому підпорядкувати, починають пропагувати ненависть до інших народів, — я цього не витримую. Під час війни, наприклад, я не витримував, коли починали ганьбити німецький народ, коли говорили, що всіх німців треба вислати, мирних німців, що жили в Ленінграді чи в Республіці німців Поволжя; коли починали говорити, що Бетговен уже й не німець, що Гете і Шіллера треба забути. Я завжди ставився до цього з огидою. Я не терплю ніякого націоналізму.

Але я хочу сказати, що Мороз, Світличний, Чорновіл, яких засуджують за націоналізм, — зовсім не націоналісти.

Я ніколи їх не посуджував за це, навпаки, я вважаю їх найпоряднішими людьми, справжніми демократами. Інша річ, що в нас можуть бути різні погляди у деяких питаннях. Але це не має жодного значення. Різні погляди можуть мати всі.

Я хочу сказати, що їх засуджують за націоналізм, хоч вони взагалі не є націоналістами.

Хто їх засуджує?

Уряд і взагалі радянські органи.

Але уряд засуджує всіх без винятку, так званий уряд.

Але українців засуджують усіх за націоналізм.

Мало за що засуджує радянський уряд. Мене він засудив за наклеп, а ще раніше — за антирадянську агітацію; мало за що він засуджує. Для мене радянський уряд ніколи не був авторитетом. Отож, за що він засуджує людей — мене мало цікавить. Я його засуджую.

Чи не вважаєте ви, що не було б і націоналізму, якби не було російського імперіялізму?

Так, це звичайно так. Тільки ж ми починаємо топтатися на місці. Я вже сказав, що головна відповідальність лежить на Сталіні. Бож Сталін і його послідовники все ще не хочуть дати права на повне самовизначення народів. Сталін дико озлобив людей. Я вже сказав про це. Отож, і не будемо повторюватися.

Чи існує на ваш погляд можливість діалогу між росіянами й українцями, і коли так, то на якій платформі?

На якій хочете! Я взагалі прихильник свободи слова, друку і свободи зборів. Я прихильник повної свободи у всіх галузях. Хай кожен говорить, що хоче. Хай кожен сперечається з ким хоче. Хай кожен висловлює свою думку. Так що діалог може бути між усіма, хто захоче його мати, у тому числі й між росіянами й українцями.

На якій платформі?

Як — на якій платформі? На мій погляд, найліпшою платформою була б така: "За нашу і вашу свободу". Щоб український народ був вільний, щоб російський народ був вільний, і щоб вони жили у братерській конфедерації. Це була б найліпша розв'язка питання.

Це в якій конфедерації?

По-моєму, отак, як живуть, наприклад, у братерській конфедерації народи, що населяють Швейцарію, хоч по суті вони різні народи: французький, італійський і німецький, є там ще романський. Мені так здається, що й Європа у недалекому часі перетвориться на таку єдину конфедерацію. Вона вже майже перетворилася; можливо, і російсько-українська конфедерація з своїми урядами, але уряди мусять бути рівні. Бож, бачите, хода історичного розвитку така, що історія близько зв'язала ці народи, тим більше, що вони єдинокровні, їх об'єднує майже спільність

мови, і спільність релігії, й історичне минуле, і роз'єднують їх можна лише штучно. Мені здається, цього не варто робити. Багато ліпшою була б для обох народів братерська конфедерація. При повній свободі: нехай у Києві встановлюють який хочуть режим, а в Москві також який хочуть, але це не буде перешкоджати їм жити в дружбі. Як українцям не захочеться жити в Києві, хай їдуть до Москви, а як москвинів не сподобається радянський уряд чи той, що буде, хай їде на Україну, тож і зведення митних чи прикордонних бар'єрів недоцільне. Воно вже віджило свій вік. Тим більше недоцільно творити їх штучно між близькими націями. Найпростіше хай це були б дві братні республіки, що перебувають у братній конфедерації. А ті суперечності, що можуть між ними виникнути, можна легко розв'язати шляхом взаємних переговорів. Покищо все.

Нарешті, яке ваше ставлення до незалежної України?

Ви пробачте мені, але я в незалежну Україну просто не вірю, у цілком самодостатню незалежну Україну, з тієї простої причини, що там усе дуже переплелось. Ви ж бо знаєте, що Київ, Харків, Одеса по суті міста з російською розмовною мовою. Більшість населення там росіяни, багато українців також причисляють себе до росіян. Люди типу Гоголя. Отож, як конкретно ви зробите, щоб країна була самодостатня, як, наприклад, Франція. Треба, щоб більшість населення була окреслена точною етнічною границею. Як же зробити Україну з суцільним українським населенням? Виселити всіх, хто говорить російською мовою? Тоді доведеться спустошити Україну, зокрема зруйнувати всі великі міста, що звикли до російської мови. Якесь розмежування зробити неможливо. От ви будете творити українську армію. Створите. Алеж у цій українській армії половина все таки буде говорити російською мовою. Тож як ви створите чисто українську армію? Як ви створите чисто український парламент, коли половина населення російського? По-моєму це не реальне. Реальне одне: братерська конфедерація. По-моєму, це реальне. Братерська конфедерація за повної свободи: вирішувати всі внутрішні справи, як хочуть. Інакше буде хаос, знову почнеться громадянська війна. Далі, Західня Україна різко відрізняється від східної; виникнуть також антагонізми між Києвом і Львовом. Там люди виховані в дещо інших традиціях, почнуться навіть релігійні тертя... Західня Україна уніятська... по-моєму простіше буде, щоб була незалежна республіка, але в той же час і, так би мовити, у братерському зв'язку з Росією! Мені здається, що це єдине, що може бути.

Незалежна республіка, а все таки під...

Та ні, не під, чому ж під, не під, а поруч без єдиного кордону,

без, розумієте Ви, митних бар'єрів, так би мовити, єдиногрошова система. Не думаю, що потрібно б міняти рублі на карбованці... Ну, й армія, коли вона потрібна... Армія, по-моєму, взагалі нікому не потрібна, бо Росії ніхто не загрожує, так само, як і Україні, ззовні. Європа на неї не піде, вона тепер і так без зброї. Більше ніхто тепер практично їм не загрожує. А щодо Китаю, то вони можуть виставити й єдину армію. А імперіялізм має бути засуджений. Я думаю, українці навряд чи захочуть посилати свої війська до Польщі чи Чехо-Словаччини. А для внутрішнього порядку, що ж, може бути українська поліція, українські частини, хай і під командуванням українського народу. Звичайно, щоб попередити можливість якихось національних асоціацій, можуть бути чисто українські органи порядку. Може бути все українське повнотою, це я розумію, але, по-моєму, не треба зводити штучних загород там, де історія їх уже змела. Як його розділити. От, наприклад, Київ. Некрасов — мешканець Києва. Він українець чи росіянин? Він киянин, і все ж таки він росіянин. То що ж, виселити його з Києва? Позбавити його виборчих прав теж несправедливо. От і маєте: наявний Вам приклад. Я прихильник братерської конфедерації, от у чому справа. Здається, все.

TERTIUM NON DATUR

Мирослав Прокоп

I

Розмова нашого співробітника В. Гаврилюка з А. Левітіном-Красновим, що її текст друкуємо на іншому місці у цьому числі нашого журналу, не вперше підтверджує відому правду про те, що похмілля імперського шовінізму до глибин затруїло мислення російських політичних діячів.

Левітін-Краснов каже, що він не вірить у самостійність України. Це йому вільно. Таких людей у світі чимало. Напевно їх не бракує також серед самих українців на рідних землях і поза ними. Треба думати, що є також литовці, білоруси, вірмени чи навіть поляки або чехи, які в існуючих умовах не бачать можливості здобути справжню самостійність для своїх країн. Тому за таку невіру ми не можемо мати претенсій до Левітіна-Краснова. Напередодні 1917 року напевно жоден росіянин і гадки не мав про те, що на Україні може початися національно-визвольна революція, яка хоч на короткий час покінчить з пануванням російських колонізаторів.

Інше діло, коли Левітін-Краснов (він, зрештою, не самотній) не уявляє майбутньої Росії без України. Таке мислення — це вже продукт класичного імперіялізму. Так у свій час французькі колонізатори не уявляли Франції без Альжіру, бельгійські імперіялісти Бельгії без Конго, португальські завойовники Португалії без Анголи чи Мозамбіку. Коли б гітлерівцям вдалося довше втриматися на українських чи польських землях, їм напевно важко було б уявити їхній "тисячолітній райх" без українських і польських колоній. Від того "райху" звільнила німецький народ кров українських, польських, звичайно, також російських чи західноєвропейських та американських вояків, і німецький народ не тільки вижив, але й непогано розжився, забувши, мабуть, про те, що ще порівняно зовсім недавно гітлерівські пророки переконували його, що він нібито "народ без простору" (Volk ohne Raum).

Російські шовіністи також вмовляють у російський народ, що і йому не вистачає простору та що без України, Білоруси, Прибалтики чи середньоазійських республік СРСР йому ніяк не жити. Така фальшива філософія свариться з фактами життя та з інтересами самого російського народу, бо: а) на усіх 22,4 млн квадратних кілометрів території Радянського Союзу Російська

РФСР має 17,0 млн, хоч росіяни творять тільки дещо більше половини населення СРСР; б) своїми природними ресурсами російська територія особливо багата і за останні десятиріччя економічно міцно розвинена, отже ані за сировиною, ані за індустріальним потенціалом, ані за кваліфікованими кадрами росіянам не треба сягати по чуже; в) природні ресурси російського народу відкривають необмежені можливості життя, зростання і добробуту для мільйонів робочих рук, для розвитку цивілізації і культури; г) те, що російському народові конечно потрібне, це не імперія, а політична і соціальна свобода.

А проте Левітін-Краснов (а за ним тисячі інших росіян) каже, що йому не уявляється, як можуть існувати державні кордони між Україною і Росією. Чому? Полишимо на боці аргумент, що впливає з ігнорантства цього російського лідера, коли він каже, що на Україні половина населення — це росіяни. Це зовсім не так, але з цього видно, що Левітін-Краснов бере бажане за дійсне. Хоч як старалися різні будівничі імперії від Романових через Леніна, Сталіна, Хрущова, аж до теперішніх керівників КПРС, росіян на Україні є, за переписом 1970 року, 9,1 млн, отже 19,4% населення УРСР. Це дуже багато, коли взяти до уваги, що в 1926 році росіян у тодішній УРСР було 2,6 млн. Є, отже, підстави побоюватися, що в результаті політики перемішування населення число росіян на Україні далі зростатиме. Цим напевно радів би Ленін, який, як відомо, схвалював колонізацію Донбасу росіянами, з цього радіють керівники КПРС, а з ними, у дружній згоді, різні російські антикомуністи, будь вони монархісти, НТС, чи "християнські соціалісти". Але все ж таки забігати надто вперед їм не треба. Бо хто його знає, що може доля принести російським колонізаторам?

Тут приходимо до найбільш вартого уваги аспекту у мисленні Левітіна-Краснова (чи інших росіян). Вони ніби з легкої руки кажуть: ми за свободу для України, але ось нас, росіян, там уже половина, чи майже половина, то як же можемо допустити до відділення України від Росії?

Це страшенно небезпечний аргумент, і гратися ним не треба, бо за таку гру народи не раз в історії розплачувалися кров'ю. На наших же очах за розбої гітлерівців у Польщі і Чехо-Словаччині потерпіли також десятиріччями чи сторіччями осілі на польських і чеських землях німці.

Ось А. Амальрикові та О. Солженіцинові й іншим російським патріотам ввижаються апокаліптичні нещастя, що їх може принести росіянам нагромаджена ненависть неросійських народів. Породжені почуттям кривди емоції, що перетворюються на ненависть, часто в минулому приводили до кривавих розправ між народами. Це були великі трагедії для усіх учасників. Перед

такими стихіями нам треба перестерігати українські народні маси. Неконтрольовані вибухи ненависти — це не шлях до самостійности. Віра у справедливість своєї справи, глибокий і послідовний патріотизм, почуття обов'язку і готовість на жертви в боротьбі за незалежність народу — це конструктивні, тривалі і шляхетні цеглинки, з яких будується величний храм волі народу.

Але, кажучи це, ми також мусимо бути свідомі, що людська природа не є вільна від стихійних вибухів почувань. Коли ж перед нами ми перестерігаємо наш народ, то це у не меншій мірі та у власному інтересі мусіли б робити російські діячі. А принаймні не повинні вони цювати осілих на українських землях росіян проти державної самостійности України, бо від неї загрози для них не буде і даремно про їх долю турбується Левітін-Краснов. Він мусів би знати, що одним з перших державних актів Української Народньої Республіки було гарантування прав національних меншостей. Треба надіятися, що цю традицію пошанує також майбутня самостійна Україна. Алеж самі росіяни не можуть створювати клімату, який не сприяв би такій політиці українського уряду.

II

Росіяни, які за останні роки брали участь у дискусіях про національне питання в СРСР чи то на сторінках самвидаву, чи на еміграції, виправдують свої застереження до державної самостійности неросійських народів Радянського Союзу, зокрема України, приблизно так: тоталітарна диктатура КПРС, комунізм, його ідеологія — це головний і єдиний ворог усіх народів СРСР. Перемогти його можна тільки у спільному фронті. Коли ж вплутувати туди національне питання, тобто вимогу державної самостійности неросійських народів, це тільки послаблюватиме такий фронт і виходитиме на користь ворога. Невиправдано також, кажуть росіяни, ділити народи СРСР чи їх еміграції за національним принципом, бо усі вони в однаковій мірі терплять від комуністичної диктатури, а раз вона впаде, тоді усі спірні питання будуть розв'язані.

Усі ці аргументи, очевидно, не нові. Вони принаймні півсторічної давности. Правда, донедавна росіяни ще піддавали таке: а хто, мовляв, знає, чи справді неросійські народи, отже і українці, хочуть самостійности, а якщо й хочуть, то, можливо, тільки ті із західних областей? Таким же російським сугестіям підтакували численні західні дослідники, які товсті книги присвятили цим питанням. Від часу, однак, появи діячів руху опору 1960-их і початку 70-их років, в якому, як провідні постаті, виринули українці із центральних і східних земель України, ті прогнози

довелося заховати в архів. Але заклики не псувати спільного фронту вимогами визнання принципу самостійності України чи інших неросійських республік СРСР російські діячі далі роблять.

У такому російському розумуванні є чимало чи то незнання, чи то погано укритої нещирости, чи першого і другого разом.

Візьмім хоча б твердження про однакові терпіння усіх народів Радянського Союзу, про комуністичну ідеологію та диктатуру, як найважливішого ворога. За майже 60 років існування радянського режиму написано про це так багато, що зайвим мусіло б видаватися вказування на дві різні мірки, якими ЦК КПРС міряє росіян і неросіян.

Ніхто не буде заперечувати, що в Радянському Союзі репресовано тисячі російських діячів культури, що російський народ позбавлений політичної свободи. Але ж поголовного винищування росіян за те, що вони росіяни, не було, як це сталося з українцями в 30-их і 40-их роках. Ніхто також так брутално не викидав росіян з їх рідних земель, як це робили з кримськими татарами, чеченцями чи інгушами.

Чимало про різні критерії у відношенні до росіян і неросіян говорять і те, що у тих же 1930-их і 40-их роках, коли у пресі, в радіо, на зборах розгорталися в СРСР масові атаки проти "буржуазного націоналізму" різних неросійських народів, ті самі органи масової пропаганди гльорифікували "великий російський народ", як "перший між рівними", його історію і традицію, включно з царедворцями і носіями найбільш осоружного російського імперіялізму. І сьогодні пересплідують росіян, що критикують панівну систему, але за вияви російського патріотизму нікому не підшивають статтей кримінального кодексу, щобільше, толерують і навіть підсичують вияви шовіністичної чорно-сетенщини.

Або такий наявний приклад різного трактування росіян і неросіян в СРСР, як відношення режиму до діячів руху опору. Чому це склалося так, що десятки видатних російських дисидентів одержали за останні роки дозвіл виїхати за кордон, а з українців чи інших національностей ніхто? Чому це Мороз, Світличний, Чорновіл, Сверстюк, Калинець, Строката, Шабатура, Сенік та інші відбувають довгорічні покарання в таборах і в'язницях СРСР, а деякі провідні російські дисиденти мають змогу репрезентувати перед світом іншу Росію? Звичайно, їх волею повинна радіти кожна свободолюбна людина, але як пояснити таку великодушність кремлівських володарів у відношенні тільки до діячів руху опору російської національності, навіть якщо, очевидно, деякі росіяни також досі в СРСР репресовані? Чи не є це доказом того, що при усій "рівності" народів СРСР, про яку твердить Кремль (і в чому з ним згодні численні російські дисиденти),

росіяни є такі "більше рівні"? Про яку рівність і однакові страждання може бути мова, коли, за даними самих радянських довідників, росіяни є в упривілейованому становищі? Вони ж творять тільки 53,4% населення СРСР, але аж 64,5% мешканців міст, 61,0% членів партії, 59,6% студентів вищих навчальних закладів, 66,4% наукових робітників, мають 84,0% друкованих книжок, 74,0% журналів, 82,7% газет. А у центрі самої влади, в секретаріаті ЦК КПРС сидять самі росіяни!

У таких умовах вражати мусить впертість росіян, з величезною більшістю російських емігрантів включно, робити відповідальними за усе лихо тільки комуністичну диктатуру і заперечувати наявну силу російського великодержавного шовінізму. Можливо, що частину цього треба приписати незнанню справи. Є докази на те, що *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Івана Дзюби стала для деяких столичних росіян справжньою ревеляцією, коли її перекладено російською мовою. В іншій статті цього числа нашого журналу вказується на те, що в час, коли підбиті народи знають мову, історію, культуру завойовника, панівна нація дозволяє собі на незнання колоній. (Зрештою, це стосується не тільки України. У червневому числі польського журналу *Культура* читаємо у статті Зигмунта Оссовського: "Росіяни побивають усі рекорди незнання польської культури і польського національного характеру". Тут хоч-не-хоч нагадуються гітлерівські уявлення про підбитих "тубильців" та нещастя, які це принесло німцям).

За таким рахунком, чимало росіян, що мусіли б знати дещо більше про український народ, свавільно визначають долю України, підсуваючи українцям, як це робить Левітін-Краснов, приклад Швайцарії, де, мовляв, спільно, без сварок, живуть побіч себе французи, італійці та німці. Він ніби не бачить різниці між Швайцарією і Росією, він наче не чув нічого про поламавання царатом Переяславської угоди, про Петра і Катерину, про Валуєва і Емський указ, про вороже ставлення російської демократії початку нашого сторіччя і в 1917 році до питання державної самостійності України і до українського народу взагалі, про безперервну війну КПРС проти української історії, культури, про плянове народодовбивство й інше.

Але записати усе на рахунок незнання справи також не можна. Разом з цим, або, що гірше, також тоді, коли російські діячі знаменито визнаються в українській дійсності, їхня настанова до питання самостійності України є наскрізь ворожа, за досі тільки поодинокими винятками в колах російських дисидентів чи емігрантів. Всупереч усім вище згадуваним фактам, вони мислять Україну тільки в рамках Росії, правда, некомуністичної і не тоталітарної, але, як каже Левітін-Краснов, "демократичної" чи "демократично оновленої".

А втім, така пропозиція — це тотальний абсурд. Справа в тому, що єдність російської імперії можна зберегти тільки силою багнетів, в умовах диктатури, — будь вона ліва чи права. Всяка демократія, усяка нагода для вільного вияву того, що мислять народи СРСР, приведе до упадку не тільки системи комуністичної диктатури, але також до розвалу імперії. Це прекрасно знають сучасні володарі Кремлю і тому так бояться хоч би найслабших виявів вільної думки. Це мусіло б бути відоме також російським антикомуністам чи взагалі опонентам до теперішнього режиму в СРСР. Коли ж вони все таки заявляють, що вони за демократію, а задушевно мріють про збереження імперії, то вони або наївні, або кривлять душею. Хоч-не-хоч це друге видається більш правдоподібним, бо для чого тоді вони так часто посилаються якраз на "багатонаціональність" радянських республік, яка, як відомо, штучно твориться шляхом перемішування населення СРСР, що є найбільшою загрозою для неросіян, бо власне цементує "неділимість" імперії? Таким чином, обороняючи невідлучність України від Росії, Левітін-Краснов на першому місці називає факт поселення великого числа ("половини") росіян на Україні. Йому й на гадку не приходить засудити цю народовбивчу політику сучасних володарів Кремлю, а цього треба б очікувати від політичного лідера, що називає себе християнським демократом.

Таким чином оборонці тривалого підпорядкування України та інших неросійських республік Росії — це по суті оборонці сучасної політики КПРС у всіх відношеннях, також і її диктаторської системи. Не можна себе декларувати демократом і рівночасно пропонувати таку політичну концепцію взаємин між народами СРСР, яка зумовлює існування диктатури, байдуже якого кольору. Коли ж ті самі люди впевняють, що вони таки прагнуть справжньої демократії, то пора їм зробити з цього висновки також у відношенні до неросіян. Словом, ідеться про альтернативу: або справжня демократія, тоді зайво говорити про Україну як невідлучну частину Росії, або імперія, а тоді годі гратися заявами про боротьбу проти тоталітарної диктатури КПРС. Третього немає.

III

Висновки. Усі згадані тут питання вимагають ширшого обміну думок між поступовими російськими одиницями та неросіянами. Те, що зроблено досі в останніх роках, чи то на рідних землях, чи на еміграції, це в основному монологи, виголошені обома сторонами на своїх власних форумах, у своїх національних органах преси. При тому за такими російськими монологами

українці та інші неросіяни доволі пильно слідкують, росіяни ж за українськими чи взагалі неросійськими виступами — ні, або їх взагалі не беруть до уваги.

Зарадити цьому лихові могли б спроби нав'язання зв'язків між зацікавленими сторонами. Хоч тут проблеми багато складніші, деяким прикладом у цьому відношенні можуть послужити зв'язки українців з іншими сусідами, чи то на рідних землях, чи на еміграції. В еміграційних умовах одним з кращих експериментів можна вважати дії Українсько-польського товариства в Лондоні та Раду приятні в Чикаго. Почалося від зустрічей між діячами тих народів, згодом прийшло до утворення міжнаціональних товариств, доповідей, конференцій, взаємних виступів на сторінках чужої преси й ін. Труднощі перенести такі експерименти на взаємини з росіянами не повинні відстрашувати зацікавлених від пробних заходів. Без сумніву ставлення російських діячів на еміграції до центральних проблем життя неросійських народів, головне України, є в більшості неприязне чи вороже, в інших випадках солодково декларативне, але деколи появляються голоси осіб, що можуть настроювати дещо оптимістично. Деякі з найновіших російських емігрантів вже виступали на сторінках української преси. Тепер прийшла черга на взаємність.

Ті російські діячі, які хочуть співпраці чи принаймні відпруження, повинні подбати про те, щоб російські читачі мали змогу познайомитися з українською проблемою і з українськими поглядами з уст самих українців, чи то з оригінальних статей українських авторів, чи з передруків з української преси. Така першоджерельна інформація може принести російській громаді дещо світла на справи, про які вона не знає, або не хоче знати, або щодо яких вона живе в полоні пересудів та ілюзій. В якійсь мірі таку місію виконали в Росії українські самвидавні матеріали. Для продовження цієї праці в СРСР сьогодні умови важкі та можливості малі, тому частинно це завдання повинна взяти на себе еміграція. Тепер ще завчасно говорити про евентуальне українсько-російське, литовсько-російське чи білорусько-російське товариство, але народи, які живуть побіч себе (та їхні еміграції), — навіть тоді, коли йдеться про поневоленого та завойовника, — повинні мати перед собою перспективу інших взаємин, взаємин опертих на рівності і пошануванні прав другого, словом, перспективу на той час, коли не буде ні імперії, ні її колоній.

Археологія і політика. Виставка скитського мистецтва в Нью-Йорку

Від 19 квітня до 30 червня 1975 р., з продовженням до 13 липня, в нью-йоркському Метрополітальному музеї відбулася виставка скитського мистецтва (переважно золотих предметів) з музеїв СРСР. Виставка обіймала експонати з ленінградського Ермітажу та Київського історичного музею (тепер у Києво-Печерській лаврі), з додатком скитських експонатів з музеїв у Філадельфії, Берліні і деяких речей у Нью-Йорку. На 180 експонатів з СРСР одна третина, і то найкращих речей, походила з території України (з Кримом), решта з Кубані, Кавказу, Туркестану й Алтаю. Виставка технічно була дуже добре оформлена і збирала рекордове число глядачів. Багато ілюстрований каталог виставки, справжня монографія скитського мистецтва, мав загальну інформативну статтю д-ра Б. Петровського з Ермітажу, справді науково й об'єктивно написану, з точним визначенням територій, де були відкриті дані пам'ятки.

Сама каталогова частина, складена, очевидно, самим музеєм, була зразком дезорієнтації і того замішання, що їх стаття Петровського викликала серед американських мистецтвознавців. Вони бо привикли були розглядати все мистецтво СРСР як російське, і нові географічні терміни були для них шоком. На мапі скитських поселень у каталозі взагалі зникла Росія, якої не було де причіпити до євразійських територій від України до Китаю. В результаті, декуди в каталозі вийшла анахронічна і наївна плутанина; більшість експонатів з України були позначені як знайдені в Українській РСР (термін, який Петровський оминав, бо знахідки 19 ст. не могли походити з УРСР), інші ж — у тому знаменита пектораль з Товстої могили — в "Південній Росії". Так надруковано в каталозі, на листівках та на поясняльних таблицях біля експонатів. Їх змінено шойно в останніх тижнях виставки, не без своєрідного скандалу. Історик Ол. Домбровський, член УВАН, зробив публічний протест-демонстрацію в Метрополітальному музеї і перекреслив напис. Це довело до судової розправи проти нього, але сам музей в останній хвилині похопився, що справа чести йому не принесе й усунув частину таблиць, а частину справив.

Ще задовго до тієї виставки наші мистецькі кола, в тому представники Українського Інституту Америки в Нью-Йорку, стежили за виставкою й інформувалися в цій справі в дирекції музею. Віце-директор Метрополітального музею, Філіппе де Монтабелло, який двічі

їздив до Києва, щоб там вибрати експонати для тієї виставки, запевняв, що, зрозуміло, всі експонати з України будуть так ідентифіковані. Проте видно, що він сам мав труднощі з власними музейними експертами, на що він натякає в передмові до каталогу, пишучи, що "американці з цими справами зовсім не обзнайомлені." Українські наукові й мистецькі кола ніякого особливого тиску на Метрополітальний музей не робили, вважаючи, що представники Київського музею самі доглянуть справи. Тим часом, про будь-яких музейних представників з Києва за весь час виставки і слуху не було, хоч київська преса писала про цю виставку, як про спільну імпрезу Київського музею з нью-йоркським. Єдиним, на що здобувся Київський музей, це був показ фільму з розкопками Товстої могили, ... російською мовою. Крашого показу української радянської субкультури справді годі було знайти!

Після Нью-Йорку, виставка переїхала до музею в Лос Анжелес, а звідти восени буде перенесена до Парижу, де Лювр покаже її в Petit Palais. І тут, і там — українські мистецькі кола поробили старання, щоб не повторилися помилки виставки нью-йоркської. Побачимо, з яким результатом.*

С. Г.

*До теми виставки скитського мистецтва ми повернемося ще в наступному числі нашого журналу. Редакція.

СОЛЖЕНИЦІН В АМЕРИЦІ

Роман Купчинський

Виступаючи перед правлінням американських профспілок у Вашингтоні 30 червня ц. р., Олександр Солженіцин говорив про сучасні відносини між США і СРСР: "Важко людському розумові збагнути погоню західних підприємців за зиском. Це переступає усі межі пристойности та совісти. Ось так народився союз ваших капіталістів з нашими комуністами".

Така була провідна думка у двох його публічних виступах в США — у Вашингтоні та в Нью-Йорку. Обидва виступи організувала Американська федерація праці і Конгрес індустріяльних організацій (АФЛ-СІО), найбільша профспілкова організація в США.

У Вашингтоні Солженіцин м. ін. говорив:

"Пролетарі усіх країн — єднайтеся!" — це гасло; хто із вас, хто із нас не чув цього гасла, котре звучить над землею вже сто двадцять п'ять років... і сьогодні ви можете знайти його у будь-якій радянській брошурі та у кожному числі газети *Правда*. Але ніколи керівники комуністичної революції в Радянському Союзі не застосовували цих слів щиро та в повному їх значенні... У роки перед революцією в Росії керував усією комуністичною партією Шляпников, а не Ленін, який був на еміграції... у 1921 році він очолив робітничу опозицію, котра доводила, що комуністична верхівка зрадила робітничі інтереси, що зневажає та пригноблює пролетаріат і що вона переродилася в бюрократію. Шляпников щез, канув у безвість. Його арештували, а тому, що тримався стійко — розстріляли в тюрмі...

Солженіцин вичислив такі злочини панівної верхівки в СРСР:

Це є система, що запровадила перші у світі концентраційні табори; це є система, яка обдурила трудящих у всіх своїх декретах: в декреті про мир, в декреті про землю, в декреті про свободу преси; це є система, що знищила всі інші партії. Я прошу вас зрозуміти: вона знищила не просто партії,

не розпустила їх, але членів знищила.; — це є система, яка перевела геноцид селянства: 15 мільйонів селян було відіслано на знищення — система, яка впровадила кріпацьке право, так званий "паспортний режим"; — це є система, котра в мирний час на Україні штучно викликала голод. 6 мільйонів людей померло від голоду на Україні в 1932-33 роках на самому краю Європи! А Європа не зауважила, і світ не зауважив... 6 мільйонів людей!

Я міг би продовжувати це перераховування, однаке, я повинен зупинитися. Я зупиняюся тому, що я дійшов до 1933 року. Це був той самий рік, коли ваш президент Рузвелт і ваш Конгрес визнали цю систему гідною дипломатичного визнання, дружби і допомоги...

Солженіцин зупинився на воєнному союзі Заходу із СРСР:

І з тією країною, з тим Радянським Союзом, в 1941 році, уся об'єднана демократія світу: Англія, Франція, США, Канада, Австралія й інші менші країни вступили у воєнний союз. Як це пояснити? Як це можна зрозуміти? Тут можна висунути декілька пояснень. Я думаю, перше пояснення можна зробити таке: виходить, що уся об'єднана демократія світу виявилася слабою проти однієї Німеччини Гітлера. Якщо це так, то це страшний знак. Це страшний передвісник для сьогоднішнього дня. Якщо всі ці країни не могли упоратися з маленькою Німеччиною Гітлера, що ж вони робитимуть тепер, коли понад половину земної кулі залито тоталітаризмом?... Світова демократія могла розгромити один тоталітаризм за другим — і німецький і радянський. Замість цього вона допомогла вкоренитись радянському тоталітаризмові і народитись третьому — китайському. І все це розвинулося у сьогоднішню світову ситуацію.

В одному з останніх своїх тостів на конференції в Тегерані Рузвелт сказав: "Я не маю сумніву, що ми троє (тобто Рузвелт, Черчил і Сталін) ведемо наші народи у згоді з їх бажаннями і з їх цілями"... Як це пояснити?... Ми в СРСР тоді чули це і були приголомшені.

Російський письменник тоді довше зупинився на сучасному етапі американсько-радянських взаємин, зокрема на темі політики "розрядки".

Чи потрібна розрядка? Вона не тільки потрібна, — вона конечна! Вона — як повітря! Замість війни нам треба відпруження, але справжнього. В моєму розумінні цього

можна досягти. Насамперед потрібне роззброєння. Але тут йдеться не тільки про таку зброю, якої вживають у війні, але й про ту, якої деякі режими вживають проти своїх власних громадян. Це ще не розрядка, коли ми з вами можемо спокійно розмовляти, а в той сам час люди вмирають у психіатричних шпиталях, де лікарі застриками вбивають в'язням мозкові клітини... Розрядка мусить спиратися не на усмішках і не на тактичних уступках, але на твердій основі.

При кінці своєї промови Солженіцин повернувся до теми, що її він видвигнув раніше в своїх писаннях — "не жити брехнею": "Ми, дисиденти в СРСР, не маємо танків, в нас нема ні зброї, ані організації. Ми дійсно безсильні, наші руки порожні. Натомість, ми пережили 50 років тієї системи і в нас є серця. Коли прийшлося мужньо відстоювати власні права — ми це зуміли зробити. І тільки завдяки цьому і завдяки вашій підтримці — а не з доброї волі комуністів чи ради політики розрядки — я сьогодні перед вами промовляю".

II

Обидва виступи російського письменника були динамічні. Його стиль промови — бурхливий, дещо незорганізований і місцями хаотичний — все ж таки викликає зацікавлення і місцями гіпнотизує слухачів. І хоч думки Солженіцина були відомі ще до його виступів в США, він перший раз з'ясував своє становище до американсько-радянської політики "детанту".

В його виступах відчувались елементи суперечливі, месіаністичні і переконливі. Немає сумніву, що дебати над поглядами Солженіцина триватимуть довгий час. Але можна ствердити таке: Солженіцинова оцінка політики "детанту" мало що відрізняється від оцінки, що її роблять українські та інші підрадянські й східно-європейські діячі впродовж останніх років. За цю оцінку прийшлося цим діячам терпіти ярлик "проповідників холодної війни" в опінії деяких ліберальних кіл США. Цей ярлик хочуть сьогодні пришити Солженіцинові.

До часу виїзду Солженіцина з СРСР західні коментатори в пресі і на телебаченні представляли його борцем за демократичні права — членом течії Сахарова, Літвінова та інших демократів. Така оцінка Солженіцина почала швидко мінятися, коли Солженіцин написав листа вождям СРСР, в якому він висловився дещо критично про західну демократію, а зокрема про США. Почали кружляти вістки, що, мовляв, Солженіцин "фашист", "антидемократ", "антисеміт" і т. д. Правда, до цієї анти-Солженіцин-

ської кампанії активно включилися оперативники КГБ, але головні атаки проти нього йшли з кругів західних лібералів. Коли книгарня ОН в Женеві рішила стягнути його книгу *Архіпелаг Гулаг* з продажу — західні ліберали в більшості мовчали. Факт, що португальські друкарі-комуністи зупинили друкування *Гулагу*, мовляв, — автор "реакціонер" також не викликав належної реакції серед оборонців свободи преси в США.

Раз Солженіцин виступив з критикою "детанту" — зродилися чутки, що він є приклонником "холодної війни". Навіть дійшла ця кампанія до того, що під час перебування Солженіцина у Вашингтоні, президент США Форд пішов на руку своїм дорадникам, головно державному секретареві Кіссінджерові і не запросив письменника бо, мовляв, така зустріч може "пошкодити розрядці". Друга версія, що її подала газета *Нью-Йорк Таймс* така, що Фордові хтось із дорадників сказав, що Солженіцин "психічно хворий"...

Чи Олександр Солженіцин "ворог розрядки", чи "демократ"? Так і стоїть сьогодні питання в колах американської преси, при тому в її розумінні одне окреслення виключає друге. "Ворог розрядки" автоматично значить "антидемократ", бо в очах цієї преси політика розрядки має спасти людство від термонуклеарної війни, а ті, хто критично дивляться на таке "спасіння", хочуть, мовляв, війни з СРСР. І тому, коли Солженіцин виступив проти сучасної розрядки і це аргументує, преса в більшості промовчує деталі його виступів.

Але справа американської політики тут побічна — головне це те, що на ділі сказав Солженіцин, з чим можна погодитися, а з чим треба сперечатися. Аналіза Солженіцина сучасної політики детанту в основному правильна. Правильна також його оцінка зовнішньої політики президента Рузвелта. Але такої оцінки не можуть приймати ті кола США і Заходу, які її співтворили. Чомусь для них СРСР далі має "прогресивний характер" і, коли йде мова про сталінщину чи теперішні арешти й переслідування — то в їх опінії краще до цієї теми делікатно підходити, щоб не псувати можливостей майбутньої співпраці. Таке "трактування в рукавичках" також відноситься до зовнішньої політики СРСР. Коли в Індії Індіра Ганді почала масово арештувати опозиційних діячів, то американська преса належно zareагувала проти тоталітаризму, але замовчала факт, що її партнер в розрядці вихваляє деспотизм мадам Ганді, а радянська преса писала, що арештують ніби-то тільки реакціонерів в Індії.

Солженіцин хотів довести американцям, що це ненормальне явище, коли Захід прийняв тезу про закінчення холодної війни, а СРСР веде її далі дуже інтенсивно, прикриваючись ширмою розрядки.

Солженіцин не у всьому має правду. Його оцінка в'єтнамської війни фальшива від початку до кінця, бо він виступає з великодержавних імперіяльних позицій. Людина, котра неспроможна засудити всі злочини російського правління на Україні — і допускає тільки можливість самостійности для "західніх областей України" — ледве чи є готова бачити силу націоналізму в Азії, а зокрема у В'єтнамі. Ясно, що в'єтнамські комуністи не є прикладом демократичного соціалізму (вони схвалювали інвазію на ЧССР в 1968 р.), але, рівнож, не можна забути, що вони є передовсім в'єтнамські націоналісти, які боролися роками за незалежність своєї батьківщини. Цього Солженіцин не розуміє.

У всіх промовах Солженіцина бракувало оцінки національної політики КПРС щодо неросійських народів. Україну він потрактував в основному як провінцію російської метрополії, а усе зло комуністичної диктатури він бачить головно у її ворожості до інтересів російського народу. В цьому він подібний до Шафаревича, Осіпова та інших російських діячів.

Слухаючи Солженіцина у Вашингтоні, утворювалось враження, що на трибуні стоїть людина з 19 століття. Його російський месіянїзм просякає кожне слово промови: "Я написав в *Гулазі...*", "Ми російські люди...", "Нам, росіянам, усе це відомо..." Цей світогляд з перед ста років тому викликає замішання серед американських лібералів, котрі звикли до наївно спрощених пояснень. Солженіцин ані не фашист, ані не демократ. Він великий письменник, патріот колишньої Росії — і коли він апологет великоросійського месіянїзму, то в нього це виходить не з позицій чорносотенщини, а з позицій ліберального, "британського" імперіялізму. Передовсім Солженіцин ворог диктатури партії й системи, котра зродила Гулаг і винищила мільйони людей.

ЧИСТКА У ВІРМЕНСЬКІЙ КОМПАРТІЇ І ЩО ВОНА ЗАПОВІДАЄ

Омелян Павлів

У листопаді 1974 року Карін Демірчян став першим секретарем Комуністичної партії Вірменії замість Антона Кочіняна, який виконував ці обов'язки протягом останніх дев'ять літ. Обрання відомого сталініста Демірчяна на цей найвищий пост у вірменському апараті є завершенням дволітньої чистки вірменської компартії. Ще в 1972 році на місце голови вірменського КГБ Бадамянца прийшов росіянин Рагозін, а в 1973 році другого секретаря ЦК Тер-Газарянца перевели на дипломатичну роботу, щоб Анісімов, також росіянин, міг сісти на його місце.

Демірчян добре відомий з своєї "твердої лінії" в культурно-національних та економічних справах, і власне тому заступив Кочіняна, за володіння якого дуже поширилася партійна і господарська, але з сильним національним зафарбленням, корупція.

Щоб краще зрозуміти ці події і причини, що довели до теперішніх змін, треба переглянути недавнє минуле цієї малої кавказької країни. На відміну від України й інших східних республік Радянського Союзу, Москва не піддала культурно-національні та релігійні традиції і звичаї вірменського народу сильним репресіям і русифікації. Урядова мова там є далі вірменська, а не російська, а переважна більшість населення — вірмени, які в загальному зберігають свою культуру і мову. І хоча вірменська церква не надто розвивається, вона все таки діє, партійні й урядові кола її толерують. Крім того, вірмени постійно посідали найважливіші позиції в партійному апараті аж дотепер, і цей факт давав їм велику міру політичної автономії. Добрим показником цього місцевого самоврядування, яке існувало приблизно до приходу Демірчяна, є те, що коли Кочінян став першим секретарем у 1966 році, це сталося тому, що його попередник не був згідний з централістичною політикою Москви, яку він вважав некорисною для вірменських інтересів. Його усунення доводить, що ця автономія залежала від ласки центру, проте, сам факт його протесту показує розмір свободи рухів тодішніх вірменських керівників.

Чому Москва була порівняно ліберальна у ставленні до вірменів?

Знову ж на відміну від України, економіка Вірменії не має великого значення в народному господарстві СРСР. У Вірменії видобувають мідь і ще кілька родів руди, але вірменський внесок у

радянську економіку є незначний. Також сільсько-господарська продукція Вірменії не має великого значення для решти СРСР. Коротко кажучи, Вірменія не є важливим економічним районом для СРСР.

Крім цього, Вірменська республіка не має якоїсь особливо важливої військової чи політично-стратегічної вартості в оборонній системі СРСР. Цілий Кавказ безсумнівно так, а сама Вірменія — ні.

Проте, існують два надзвичайної важливості моменти, що змушують Москву серйозно зважати на Вірменію. Поперше, вірмени належать в СРСР до найбільш освічених людей. Відсотково їх перевищують тільки радянські євреї. Подруге, майже половина радянського вірменського населення живе поза своєю республікою, переважно в сумежних з Вірменією країнах Азербайджану і Грузії.

Особливо факт існування впливової і сконцентрованої "діаспори" змушує Москву до обережного трактування вірменської республіки. Хоча сама Вірменія не є важливою з вищезгаданих причин, вірменський народ став дуже важливим об'єктом партійної політики, бо задоволення сильної вірменської союзної "еміграції" залежить від задоволення самого республіканського населення. А що ця "діаспора" зосереджена в Азербайджані і Грузії, де, з одного боку, є сильні антимосковські настрої, а з другого — відносини між вірменами і азербайджанцями та грузинами були й далі є загострені, забезпечення спокою на всьому Закавказзі до великої міри залежить від становища вірменів, які живуть поза межами своєї країни. Крім цього, увагу Москви до вірменів треба розглядати як певного роду нагороду за високі досягнення вірменів, що живуть у Вірменії, за їхній свідомий чи несвідомий, але важливий вклад у розвиток Радянського Союзу.

Проте, за останнього часу московський центр визнав, що автономістичні прагнення вірменів, зокрема в галузі економіки, пішли задалеко. Рівночасно вірменським керівникам приписали корупцію, і тут Демірчян одержав завдання відновити порядок.

Але наступ з центру не обмежився економікою.

Як уже було згадано, вірменська культура і мова могли до тепер розвиватися без особливих перешкод. До певної міри навіть гострі національні настрої були толеровані. У 1965 році, наприклад, за рік до прибуття Кочиняна на пост першого секретаря, відбулася в столичному місті Вірменії Єревані стотисячна національна маніфестація з приводу п'ятдесятиліття різни вірменів, влаштованої турками під час першої світової війни. Коли така демонстрація була б навіть немисленна на Україні, у Вірменії вона відбулася за офіційним дозволом. Останніми часами, однак, певні явні націоналістичні тенденції почали виявлятися частіше. Чи тут мова тільки про зростання національних почуттів, чи про те, що нове керівництво ЦК КП Вірменії присвячує таким явищам

більше уваги, ніж колись, — ще не можна з певністю сказати. Тепер, наприклад, по цілому СРСР, голосною стала справа вірменського сепаратиста і націоналіста Паруіра Аїрікіяна, одного із творців т. зв. "Партії національного об'єднання Вірменії", що був засуджений при кінці 1974 року на сім років таборів і три роки заслання. Другий, також відомий вірменський діяч опору, Баграт Шахвердян, недавно висловився на тему національного опору режимові в самвидавному інтерв'ю з одинадцятьма політв'язнями пермського концтабору ч. 35. Тут він заявив: "Я знав, яка мене чекає доля. Але без жертв не дістанеш свободи! Для справжнього патріота боротьба за незалежність своєї Батьківщини — це щастя і честь, зміст життя. Боротьба до остаточної перемоги! Це наше гасло..! Я люблю життя і свободу. Я борюся за вільну демократичну єдину Вірменію". Якщо атаки на "націоналізм" є показником активності того "націоналізму", тоді думки Шахвердяна є, правдоподібно, досить характеристичні для великої частини вірменського суспільства. У такому випадку як пояснити порівняно рідкі випадки національного опору типу Шахвердяна і Аїрікіяна та його однодумців? Враховуючи можливість, що повних інформацій немає, в усякому разі найбільш ймовірна відповідь є та, що національний опір вірменів виявляється головне в галузі народного господарства. Маючи певні національні свободи, вірмени можуть спрямовувати свої національні прагнення у більш відкриті форми, у економічне, політичне і культурне життя країни.

У тій самій доповіді на січневому пленумі (1975) Демірчян, як це робив і його попередник Кочінян, дуже гостро виступив проти "національної обмежености, національної виключности і чванства". Чому якраз тепер? Бо хиби в економіці Вірменії (очевидно, з погляду "загальносоюзних" інтересів) в Москві розцінили як результат зростання автономних настроїв також і в інших ділянках життя. Створювалася цілком неприпустима для Москви ситуація, коли ускладнення в народному господарстві посилювалося відносинами серед національних партійних і непартійних кадрів. Тут панівні кола в СРСР напевно мусіли зважити позитиви і негативи продовження дотеперішньої "ліберальної" національно-культурної політики щодо Вірменії, і врешті вирішили, що небезпека від вірменської "діяспори" не є аж така велика, щоб треба було толерувати наростання самостійницьких настроїв.

Міжнародна хроніка

Адріян Каратницький

Російська еміграційна газета *Русская Мысль*, яка виходить у Франції, помістила цікавий репортаж про "Конференцію свободи слова", що відбулася 7 травня в Парижі. Організатором конференції був Міжнародний Комітет Прав Людини, а головними доповідачами були поет Андрей Синявський та композитор Александр Галіч. При кінці свого виступу А. Галіч сказав дещо про національне питання в СРСР: "Радянський уряд бачить велику силу в національно-визвольних рухах. І боїться тієї сили більше, мабуть, ніж чогонебудь іншого. Повстання в національних республіках невідхильні й неминучі; одним словом, вони можуть стати початком занепаду системи".

Газета *Нью-Йорк Таймс* подала 4 травня, що самвидавний журнал *Хроніка поточних подій* поширюється в Москві. Найновіше число *Хроніки*, яке має 63 сторінки, описує процеси Анатолія Марченка, баптистського проповідника Юрія Вінса та ленінградського письменника Владіміра Марамзіна.

У минулому велике число членів італійської компартії та навіть декілька членів її Центрального Комітету не раз виступали в обороні радянських політ'язнів. Останній виступ члена ЦК КПІталії — це заява проф. Лючіо Радіче в оборону українського кібернетика Леоніда Плюща. Як відомо, італійська компартія є найбільшою комуністичною партією на Заході, нараховуючи 1.8 міль. членів.

Російський журнал *Континент*, що його редагує Владімір Максимов, присвячує чимало уваги українським справам. У своєму третьому щорічному числі журнал поміщує есей Валентина Мороза *Хроніка опору* та виступ Верховного Архiepіскопа кардинала Йосифа Сліпого на Синоді єпископів у Римі, у жовтні 1974 р.

■ Журнал Об'єднаного Секретаріату Четвертого Інтернаціоналу (троцькістів) *Інпрекор*, який виходить англійською, французькою, еспанською та німецькою мовами, повідомляє про заяву Надії Світличної, Ірини Стасів, Ніни Строкатої та Стефанії Шабатури в оборону жертв чілійської хунти. Пише *Інпрекор*: "Ці жінки були арештовані 1972 року й засуджені за свою діяльність в оборону національних і демократичних прав в Україні".

■ Американський кварталник *Партізен Рів'ю* надрукував статтю кол. співпрацівника *Літературної Газети*, Вадима Белоцерковського, п. н. "Радянські дисиденти: Солженіцин, Сахаров, Медведєв". Белоцерковський, який тепер живе в західній Європі, гостро критикує і Солженіцина і Медведєва. Про Солженіциного "Листа до вождів СРСР" Белоцерковський пише: "Свіжа доза ідеології російського православного націоналізму могла б нас удушити". Белоцерковський також зазначає, що більшість радянських дисидентів "солідаризуються з прогресивними демократичними силами на Заході", але до тих сил "вони не зачисляють комуністів і радикальної лівиці". Автор додає: "На жаль, закордонний голос (російських) націоналістів є голосніший від їхньої справжньої кількості: КГБ ніяк не пробує його заглушити".

Медведєва Белоцерковський вважає людиною, яка "закликає друзів до відступу, до опортунізму, навіть до ліквідації цілого (дисидентського) руху".

Натомість, Белоцерковський хвалить Сахарова: "Він навчився всіх лекцій, які людина повинна знати. І так не перейшов до екстремізму, ні не став реакціонером".

■ Останніми часами американська преса висловлює критичні зауваження на адресу Александра Солженіцина, приписуючи йому "антидемократичні погляди" — (Клейтон Фрічі в газеті *Нью-Йорк Повст*, Джері Лейбер у журналі *Коментарі*). Подібні голоси можна почути також від деяких російських дисидентів на Заході. Прикладом цього може служити стаття-рецензія Бориса Шрагіна в американському журналі *Нью-Йорк Рів'ю оф Букс*. Шрагін пише: "Солженіцин, Шафаревич і інші шукають позитивних ідеалів, які могли б спричинити відродження російського народу, навіть якщо б це було в умовах поневолення. По суті, вони лише хапаються за романтичні мрії православного націоналізму, які були відкинені 1917 року. В їхнім шуканні майбутнього вони повернулися до минулого, і то до значно ідеалізованого минулого".

■

Під час своїх публічних виступів у Вашингтоні та Нью-Йорку в червні і липні ц. р., що їх організували американські профспілки, А. Солженіцин дуже гостро критикував американську політику співпраці з Радянським Союзом. Він говорив про злочини комуністичної диктатури супроти народів СРСР та про загрозу від неї також для народів Заходу.

■

Восени ц. р. має відбутися другий міжнародний день в оборону Леоніда Плюща. Ініціативу для переведення цієї акції дав Міжнародний комітет математиків в оборону Леоніда Плюща, з централею в Парижі.

Комітет математиків відбув засідання в Парижі 25 червня, щоб запланувати цю акцію. На засідання були запрошені, між іншими, Ноам Чомський — американський професор-лінгвіст; Франсуа Міттеранд — голова французької соціалістичної партії; Павел Літвінов; Фундація миру імені Бертранда Рассела; представники французьких профспілок та Комітет оборони радянських політичних в'язнів з Нью-Йорку.

■

Агентство Ассошіейтед Пресс та нью-йоркська газета *Повст* подали вістку, що в неділю 6 липня Тетяна Житнікова, дружина Леоніда Плюща, який перебуває в психіатричному закладі в Дніпропетровському, звернулася з закликом до американських астронавтів напередодні їхнього спільного космічного полету з радянськими космонавтами, підняти голос в оборону її чоловіка.

■

Китайський журнал *Шінгуа Віклі* (10 лютого 1975) надрукував статтю п. н. "Недоля радянських робітників". У статті китайський кореспондент наводить дані, що в 1973 році, порівняно з 1960 роком, роздрібні ціни м'яса збільшилися на 29 відсотків, а городини на 23 відсотки. Кореспондент *Шінгуа* пише: "Життєвий стандарт неросійських робітників стоїть на нижчому рівні через великоросійську шовіністичну політику національного поневолення".

Автор статті далі пише, на підставі книжки *Радянський Союз і союзнi республіки у 1973 р.*, що пересічні платні робітників у більшості неросійських республік є на нижчому рівні від платень робітників російської республіки. "Неросійські республіки також терплять дискримінацію у сферах товарів широкого вжитку, житлового будівництва, культури й освіти та медичної опіки".

■

Єврейський журнал *Le drapeau de vier*, що появляється французькою мовою в Парижі, надрукував в червневому випуску за 1975 рік статтю про боротьбу неросійських народів за збереження їхньої мови, культури й традиції проти наступу русифікаторів. У статті пишеться, м. ін., про те, що "радянська влада організує постійні нагінки на українську інтелігенцію, що нагадують справжні погроми". Далі читаємо, що репресії спрямовані головню проти викладачів та студентів університетів, проти журналів, письменників та мистців. Окремо в статті розповідається про долю Валентина Мороза та Леоніда Плюща.

■

4-5 травня відбулася в Нью-Йорку єврейська конференція, на якій розглянено питання становища тих євреїв у СРСР, які вимагають дозволу на виїзд і яких за це переслідує радянська влада. Конференцію привітав окремою телеграмою акад. А. Сахаров. Він заявив свою повну підтримку для боротьби радянських євреїв за право на еміграцію. Рівночасно він закликав єврейські громади на Заході, зокрема в США, підтримувати також боротьбу за національні права українців, вірмен, литовців, лотишів, естонців, росіян та інших і визнаців різних релігійних культур.

Про неперспективи мансардної літератури

Катерина Горбач

Літературна частина журналу *Сучасність* вже здавна виявилася форумом певної частини еміграційних літераторів. Вибір публікованої літератури, перекладів, більшість літературознавчих статей мають однотайний характер. Утотоження літературної частини *Сучасности* з поетами Нью-Йоркської групи виявилось черговий раз на числі журналу за лютий ц. р., саме статтю поета цієї групи Богдана Бойчука "Про неповний погляд..." (стор. 37-43). Автор висловив свою оцінку культурної ситуації в УРСР і на еміграції, правда, в негативній формі, однак позитивні висновки з статті так збігаються з характером літературного матеріалу журналу, що тут вже можна говорити про деяку програмовість.

Пан Бойчук оцінює ситуацію культурного життя як "подвійну трагедію": українська інтелігенція тут і там не виконала свого завдання. На еміграції "ізолювано" молодих поетів, і, замість зацікавлення їх творчістю, не критично сприймано літературу УРСР. В УРСР, де "кожен високоартістний твір є державним злочином", безхребетні інтелігенти не спромоглися на опір проти нищення культури.

Поминувши факт, що автор не побоявся в своїй характеристиці культурного життя УРСР послужитися фразеологією і шаблонами еміграційних (як і взагалі певних "капіталістичних") кіл, до яких він себе ледве чи зараховує, саме твердження, що "з дуже нечисленними винятками" радянська література — провінційна графоманщина, вяснити можна хіба так, що пан Бойчук з опозиції до тих літераторів, що присвячують цій "халтурі" забагато уваги (хоча таке явище важко підтвердити), не вважає цю літературу гідною своєї уваги. Бо, поминувши проблематику літературної альтернативи, позиції такої оцінки, як же інакше вяснити, що крім Гуцала і Драча автор не називає ані Калинця, ані Шевчука, ані Дрозда, ані Гончаря, ані Воробйова тощо? Звісно, не всі поети і письменники мають зараз можливість зарепрезентуватися панові Бойчукові на сторінках *Вітчизни* чи *Дніпра*, але і недруковані твори в СРСР мають безперечну вагу, й ігнорувати їх означає ігнорувати вагомий чинник культурного життя СРСР.

Але тотожність літературної частини *Сучасности* і таких поглядів приводить до висновку, що тут справа не виключно тільки в почуттях конкуренції щодо літераторів на Україні і не виключно тільки в істинній провінційності і нехтуванні свого і сліпому наслідуванні "світового", західнього, а справа тут у загальних поглядах на літературу. Література

назагал пишеться для читача. А читач до літератури має свої вимоги. Він хоче або просто розваги, або представлення своїх проблем, представлення життя в найширшому розумінні. (Що одне другому не перечесть, доведене творами світової літератури). Читач хоче до твору нав'язати якийсь контакт, і література в минулому і сучасному, коли задовольняла такі потреби, могла в читача чимало пробудити, розвинути. Суб'єктивізм сучаснішої літератури цьому не перечесть; зрештою, завданням автора і є саме торкнутися тих істотних, об'єктивних і суб'єктивних проблем, що стосуються всіх. А автор — людина як і всі інші, тільки наділена спроможністю висловити саме те істотне. Навіть такі "буржуазні" критики, як Адорно, дійшли до висновку, що всякий літературний твір є виявом суспільним, отже і політичним, без огляду на наявну присутність "політики". Людина, зрештою, живе не одиницею, а суспільством, і різні суб'єктивні вияви її особистої проблематики мають загальний, суспільний характер. Тим самим всякі твори слід інтерпретувати і критикувати також і з цього погляду, і така в найширшому розумінні "політична" оцінка й інтерпретація творів, звісно, "смертельна" для певного літературного процесу; питання тут тільки таке: чи це "смертельне" для справжнього літературного процесу, як це твердить пан Бойчук, чи під його класифікацією "справжнього" літературного процесу слід тут розуміти мансардну літературу, що пишеться менше для читача, менше з почуття суспільного, культурного завдання, а більше з особистих потреб, як от подиву серед колег, амбіції тощо.

Зрештою, автор, що має претенсії до своєї публіки, мусить узгляднити, що ця публіка має претенсії і до нього як автора; автор, беручи слово в дискусії про культурну ситуацію, в першу чергу повинен замислитися над своєю причетністю до неї.

Саме останніми роками літератори Заходу намагаються злізти з тієї ізольованої творчої мансарди, куди літературу заганяють саме такі елітарні пропагатори "незрозумілості", "чистого мистецтва", намагаються зацікавити того читача, якому різні претенсійні "тексти", в яких пунктуація важливіша, ніж зміст, вбили всяке зацікавлення літературою; намагаються знайти якнайкращі, якнайрозуміліші форми вислову, спостереження і думки про типові явища життя. Зрештою, коли читач вимагає зрозумілості, то справа не в тому, що "ми звикли не думати", як це твердить пан Бойчук, а в тому, що ми воліємо думати над тим, що нам автор сказав, а не над тим, що він, може, хотів сказати.

Часи, коли літераторів подивляли тільки тому, що вони мистці і ходять по ммарах або сидять у мансардах, високо над міщанським світом, минули, авреоля феноменальності розвіялася, німб зник; зрештою, в значній мірі і тому, що справді високовартісні автори явилися суспільству як звичайні, "міщанські" люди, без чорної пелерини на плечах і на думках. П'єдесталі перекинулися і тому, що читач відвернувся від тієї незрозумілої йому літератури, що аж ніяк не торкає

тих проблем, що з ними він конфронтований постійно, вона перестала його цікавити.

Цей процес, підсилений водночас розвитком масової інформації, стосується всіх західних літератур. Однак, літератори Заходу замислилися вже віддавна над кавзальністю цих процесів, а пан Бойчук цього ще не зробив. І радимо йому чимскоріше замислитися над тим, чому на еміграції читач так мало цікавиться пропагованою ним літературою, і чи зумисна "ізоляція" молодих поетів була взагалі потрібна, чи не ізолювали вони себе самих однобічністю свого наставлення, ігноруванням культурних потреб публіки, елітарним підходом до читача, що "звик не думати" над їхніми глибинними пізнаннями.

Пан Бойчук відкидає політичну літературу. Про це писалося вже багато, і тут залишається панові Бойчукові тільки звернути увагу на таких поетів, як Маяковського чи Брехта, що перетривали довше, ніж перетриває лірика Нью-йоркської групи, як і про такого поета, як Калинин, що іншим стилем, однак також шукав і знайшов форму вислову "політичних" переконань на високому ліричному рівні. Висновок з виправданої критики політичної лірики-халтури повинен полягати не в відкиненні політичної лірики взагалі, а в намаганні довести її до якнайкращої форми. Зрештою вплив такої лірики на суспільну свідомість, як і на літературний процес показує саме поезія Симоненка в УРСР, і цей вплив — його літературна вартість. А того впливу не заперечить і (виправданий до деякої міри) сумнів щодо його "чисто літературної" вартості.

Взагалі радянська література з самого початку свого існування підлягає іншим засадам, ніж маштабам пана Бойчука. (І з цього погляду вона продовжує традицію східнослов'янських літератур 19 століття взагалі). Як у багатьох зразках "офіційної" радянської літератури переважає перспектива дачі чи машини, так, однак, значна її частина — і не тільки захальвна література — знаходила і знаходить контакт з читачем. І хоча тематика і проблематика радянської літератури торкається, звісно, проблем радянського суспільства, ця література і читачеві Заходу, а тим більше читачеві українському, коли він у стані перенести прочитане "в свій світ", може дати чимало можливих відповідей на його питання.

Думка пана Бойчука про "справжню перспективу", яку мала б дати українській радянській літературі інтелігенція еміграції — наскрізь суб'єктивна. Важливіші речі зацікавленому радянському читачеві відомі з різних джерел (чи з перекладів на українську, чи російську, чи через посередництво польських і чеських літературних журналів). Зрештою гасло "на Захід" тягнеться крізь українську літературну дискусію вже віддавна і не панові Бойчукові тут пальма першості належить. Виявом провінціалізму може бути також беззастережний подив усього західного.

Слід отже і нашим еміграційним поетам злізти з мансарди і увійти в життя. Слід трохи глибше зацікавитися українською радянською літературою, бо перспективи нашого культурного життя лежать не на еміграції і не тільки в інтелігенції, а в ширших масах народу, без його підтримки інтелігенція мало вдіє. Це довели останнім часом процеси в УРСР.

«ПАНОРАМА НАЙНОВІШОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УРСР»

Друге доповнене й перероблене видання. Упорядкування, вступні статті і біографічні довідки Івана Кошелівця. Обкладинка Я. Гніздовського.

ПАНОРАМА — це антологія сучасної української радянської літератури. В книзі представлені 23 поети й письменники 105 творами та 8 літературних критиків 14 критичними есеями.

ПАНОРАМА НАЙНОВІШОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УРСР є цікавою і корисною книжкою для ширшого кола читачів, а також дуже добрим підручником-хрестоматією для студентів української літератури й учнів шкіл українознавства.

Книжка має 700 стор.

Ціна 15.- дол.

Відкритий лист Миколи Руденка Л. І. Брежнєву

Микола Руденко народився 19 грудня 1920 року в селі Юр'івці Луганської обл. в родині шахтаря. У 1939 році закінчив десятирічку і вчився на філологічному факультеті Київського університету. За війни був політруком в обложеному Ленінграді. Після важкого поранення понад рік лікувався і знову повернувся на фронт. Демобілізувався в 1946 році. По демобілізації працював на редакційній роботі, зокрема в 1947-50 роках був відповідальним редактором журналу Дніпро. Тоді ж почав писати поезії, яких видав кілька збірок: З походу (1947), Незбориме плем'я, Ленінградці (1948), Поезії (1949), Мужність, Світлі глибини (1952), Переклик друзів (1954), Поезії (1956). З середини 50-их років, не перестаючи писати поезії, перейшов в основному на прозу і видав романи Вітер в обличчя (1955), Остання шабля (1959) та ін. Микола Руденко зазнає переслідувань від КГБ за приналежність до "Міжнародної Амнесії". 18 квітня цього року в його помешканні влаштовано обшук, а його заарештовано. По двох днях ув'язнення Руденко вийшов на волю. Дальший хід його справи нам не відомий. Лист друкується в перекладі з російської. — Редакція.

Вельмишановний Леониде Ілльовичу!

Дозвольте поділитися деякими думками, які, як мені здається, являють інтерес не лише для мене. Пробачте, що доводиться писати рукою: машинку до писання у мене відібрано під час обшуку, який влаштовано в моєму помешканні 18. 4. 75 року за рішенням прокурора м. Москви. Московський прокурор чомусь вирішив застосувати репресії до членів радянської групи "Міжнародної Амнесії". Удостоївся і я цієї чести, хоч живу не в Москві, а в Києві — столиці суверенної держави, що є повноправним членом ООН.

До речі, про машинки до писання. Ми вважаємо себе цивілізованими людьми, а навіть такий робочий інструмент, як машинка до писання, усе ще лишається під підозрою: як-не-як — а засіб "масової" інформації. Але тоді, на мій погляд, належало б узяти на облік також і

кулькові писальця: я тепер за допомогою цього інструмента роблю копії не менше, ніж на машинці, бож ніхто сьогодні не пише гусячим пером. Про це забувають ті, хто з далеких часів дореволюційного підпілля вважають машинку до писання засобом пропаганди.

Я почав з цього незначного факту тому, що за ним криється велика біда, якої так довго не може позбутися наше суспільство: інертність, зашкарублість мислення. Те, що засвоєне нами в молодості, ми у незмінному вигляді несемо в старість. Нам чомусь трудно дається та істина, що космічний вік вимагає неперестанного розвитку думки і духу. Життя людське триває 70-80 років. Мало, дуже мало! Але за теперішніх часів це надзвичайно багато: такої кількості років може не бути навіть у земної цивілізації в цілому. І причина усе та сама: ми літаємо на ракетах, а думка наша рухається на волах. Старі, як і за минулих часів, не бажають миритися з тим, що молодь відчуває дух часу куди гостріше. І думка у молодих людей ширша, багатша, ніж була в нас у роки молодості. Так воно й має бути, з цього треба лише радіти. Але ми чомусь не тішимося — грубо, а іноді й дуже гостро уриваємо політ молодой думки, намагаючися підігнати її під духові стандарти, вироблені 50, а то й навіть 100 років тому.

Я не бачу в нашому суспільстві інших конфліктів поза споконвічним конфліктом між молодістю і старістю, між бюрократичною обмеженістю і духовою свободою. Однак деякі люди навіть цьому конфліктові намагаються надати "клясового" характеру.

Пригадайте: Жовтневу революцію здійснили юнаки, для яких Ленін виглядав вельми старою людиною. А він же помер у тому віці, в якому є зараз академік Сахаров А.Д. й автор цих рядків. Але мене кинено за грати в один день з Андрієм Твердохлебовим, який майже на 30 років молодший за мене. І не зважаючи на це, ім'я Твердохлебова уже не перший рік відоме всьому світові як ім'я одного з видатних борців за громадянські права. Чи не ця обставина почала турбувати прокурора м. Москви?.. Але, на мій погляд, це взагалі не мало б входити в коло його обов'язків.

Я глибоко переконаний, що розумне, зрівноважене взаємоборство не лише закономірне, а й конечно потрібне кожному суспільству — без нього немає і не може бути розвитку. Треба лише виробити культуру цього взаємоборства. Перемога в ньому має належати не насильству, а розумові. Далеко не завжди — і менш за все! — це взаємоборство продиктоване клясовими суперечностями. Я — син донецького шахтаря. Батько загинув на шахті тоді, коли мені було шість років. Усі мої близькі родичі, як і Ваші, — робітники. Я пережив голод, війну, руїну. Був політруком роти в обложеному Ленінграді, важко поранений. Брат мій також був політруком — загинув на фронті.

А от Андрій Твердохлебов — нащадок інтелігентів, народився по війні. Мені справило велику радість знайомство з цією молодою людиною. Він знає стільки, що в його роки я й подумати собі не міг про такі

глибокі знання. І ось ми в один день і в тій самій справі опиняємося за ґратами. Мене, правда, скоро випустили, але обвинувачення лишилося. Андрія не випустили — від нього немає жодних вісток.

Зауважу побіжно: після того, як А. Д. Сахаров з моїх слів склав заяву, що від мене на слідстві вимагали вийти з "Міжнародної Амнестії", мій слідчий взяв від мене зобов'язання про нерозголошення таємниць слідства. У зобов'язанні окремо застережено: крім того, що стало відоме. У цьому листі я не збираюся подавати відомостей більше, ніж стало відоме — отже, зобов'язання не порушую. Але закон не забороняє мені боронитися. Лист до Вас і є засобом оборони.

Хто ж ми такі — я і Твердохлебов? Бож нас уже ніяк не можна зарахувати до однієї кляси. Чи просто ми обидва виявилися буржуазними відступниками? Майор держбезпеки Жиромський саме так схарактеризував "Міжнародну Амнестію": буржуазна організація. Але в такому випадкові належить з'ясувати сам корінь слова "буржуазія". Словник іноземних слів дає наступне визначення цьому суспільному поняттю: 1) первісно назва городян; 2) тепер — пануюча кляса капіталістичного суспільства.

Город по-українському місто (староруський корінь), звідси городяни — міщани. Маркс і Енгельс поділили городян на дві кляси — пролетаріят і буржуазію. Селянство у них взагалі не має характеру самостійної кляси — це дрібнобуржуазна стихія, що постачає людський матеріал місту. За перших років по революції міщанство плямували нарівні з буржуазією — поняття ці зливалися в одне, їх вважали не лише спорідненими, а й тотожними. Що стосується духового обличчя міщанства і буржуазії, то його найліпше відтворив Горький:

"Міщанин — істота, обмежена вузьким колом здавна вироблених звичок думки".

Наприклад: коли машинка до писання 60 років тому вважалася засобом пропаганди, то й сьогодні треба утримувати цілу армію озброєних чиновників, які зобов'язані клопотатися обліком і вилученням цієї грізної зброї. Якби чиновники множилися по одному на машинку, було б ще півбіді. Але цей бюрократичний "вибух" скоро доведе до того, що їх можна буде приставляти до кожного кулькового писальця.

Повірте, Леониде Ілльовичу: у сумній іронії цій немає й тіні озлоблення, не зважаючи на всі приниження, які мені довелося пережити. Є лише велика тривога за наше майбутнє. Ви чудово знаєте, як обурювався Ленін, що наш бюрократичний апарат розростається з кожним роком. Ви також не раз висловлювали цю гірку думку. І тим не менше я опинився за ґратами лише тому, що деякі люди звикли цілком безкарно змішувати два протилежні поняття: *антибюрократичне* й *антигромадянське*.

А воно ж радянське — це й є самою своєю суттю антибюрократичне! Буржуазія, бюрократія і міщанство завжди були ворогами

Радянської влади. Таку систему поглядів лишив нам Ленін. І ніхто покищо не довів, що в корені цих понять існує фундаментальна різниця.

От ми сидимо один проти одного: я, майор запасу, що пройшов війну, і майор держбезпеки Жиромський — назагал незлобива людина, яку обставини зробили моїм тюремником. Я працюю сторожем, одержую 60 карбованців на місяць. Вистачає лише на хліб та на цигарки. Виконувати іншу роботу не можу — не дозволяє важке поранення. Майор Жиромський копається в письменницьких архівах — саме в цьому і полягають його службові обов'язки. Одержує він за свою дуже "інтелектуальну" працю, видимо, у п'ять-шість разів більше, ніж я. Чи працював він будь-коли біля варстату? Навряд. І не воював, звичайно, — тоді він був дитиною. Але за якимось таємничим правом Жиромський обвинувачує мене в буржуазності думання — тобто у злісному мішанстві. На цій підставі ввічливо, майже по-дружньому бере мене під руку і відсилає до камери попереднього ув'язнення, до пропаших злочинців.

Що керує Жиромським, крім бажання користуватися сучасним комфортом і владою над людськими думками? Влада його полягає в тому, щоб виганяти з моєї голови кожну нову думку — наші думки повинні бути такі ж стандартизовані, як речі, якими він звик користуватися. Коли даний порядок порушиться, це завдасть Жиромському крайньої незручності — для нього це гірше, ніж цвях у черевіку. Не що інше, а лише духову непорушність нашої бюрократії він звик називати радянським порядком. Хто ж з нас мішанин? Хто буржуа? Хто ганьбить Радянську владу — я чи Жиромський? Але чомусь не проти нього, а проти мене висунуто це обвинувачення. Висунуто на основі сторінок з мого письменницького архіву, на яких моєю рукою помічено: "Не для розповсюдження". І ось виходить: при гарантованій Конституцією свободі слова мене обвинувачують за слова, які ніколи не були сказані! Адже те, що потрапило до архіву, не відбиває думок письменника — він сам з ними не погодився, а зберіг лише тому, що на якійсь там сторінці є вдала думка, яка може придатися в майбутньому. Чи не дивне все це?..

Молоді радянські люди дуже гостро відчувають і боляче переживають порушення елементарної законності. Одні звикли приховувати свої думки, інші насмілюються підносити голос протесту. І ось конфлікт батьків і дітей — глибоко внутрішній конфлікт — вихлюпується наверх, обговорюється у всьому світі. Нічого негожого в цьому немає, поскільки даний конфлікт такий же не новий, як і всі людські пристрасті. Було б корисно нам піднестися до інтелектуального рівня власних дітей — і тоді ми зрозуміли б, що вони ніяк не клясові вороги, а чесні, допитливі, мужні юнаки. Якби всі вони стали такими, які подобаються високопоставленим столоначальникам — тобто стали білковими роботами типу Жиромського — тоді в народі нашого назавжди було б одіbrane його майбутне.

Я перш за все бачу низький рівень духової культури в тому, що ми з

власних дітей почали виготовляти "клясових ворогів". Це до того протиприродне, що воно ставить під сумнів багато чого в нашій ідеології. І навіть більше того: ставить під сумнів основи самого марксизму з його в корені помилковою клясифікацією суспільства.

Укажу на власний приклад. Я повернувся з фронту у віці А. Твердохлебова. Завжди я почував за своїм карком дихання загиблих — я ж один живий з тисячі, що впали на полі бою. У мене немає іншого права на життя, крім одного: бути їх повноважним представником у світі живих. І от тоді, коли я дізнався про жахливі злочини Сталіна, всі вони застудали кулаками у мій череп: чому, чому це було? Ні, це не подібне на дитячі "чому", яких люди позбуваються з віком. Від таких "чому" здібний позбутися лише той, у кого безпробудно заснуло сумління.

Так почалися болючі шукання, які довели мене до наступного висновку: помилкова сама теорія, яку ми поставили в основу перетворення світу. Вона помилкова в головному: теорія додаткової вартости К. Маркса не витримує критики з боку сучасної фізики і природознавства взагалі. Компромісів тут бути не може, бо Маркс ігнорує закон збереження і перетворення енергії, який у великому й малому, у живому й неживому охоплює весь безконечний всесвіт. Маркс виводить додаткову вартість виключно з людських м'язів — тобто з додаткового часу і додаткової праці. Алеж раніше треба пояснити, звідки і як потрапляє енергія в наші м'язи. Не відповівши на це, ми відтинаємо людину від природи — і тоді з нами можна робити все, чого кожному чиновнику захочеться. На цьому й виростає сталінщина — на хибній вірі в те, що ніякі закони природи не мають сили над економічним життям суспільства.

Належить вияснити: хоч "Економічні монологи" в мене вилучені разом з статутом "Міжнародної Амнесії", але мене не обвинувачують ні в критиці Маркса, ні в приналежності до найгуманнішої з усіх організацій. Вишукується інше — те, чого немає і не було.

Що стосується критики Маркса, то справа в наступному: Маркс під кінець життя сам змушений був визнати помилковість власної теорії — він погодився з фізіократами, що субстанцією абсолютної додаткової вартости являється не праця, а природна плодючість землі. Цим реченням і закінчується останній том *Kanimalu*. Слідом за цим Маркс визнав правомірність великої формули, висунутої українським філософом С. Подолінським: *додаткова вартість — це додаткова енергія Сонця, яку використовують люди для свого прогресу*.

Праця при цьому, звичайно, не відкидається, але не вона є субстанцією: праця, як і саме суспільство, виявляється вписаною в закони природи, закони Космосу. Це породжує зовсім інше світосприймання, що не має нічого спільного з марксизмом.

Офіційно переслідувати мене за "Монологи" незручно ще й тому, що теорія Маркса зазнає критики з боку фізики і кібернетики, а моїми

науковими консультантами в цих питаннях були всесвітньо відомий фізик академік Сахаров А. Д. і широко відомий кібернетик, доктор фізико-математичних наук Турчин В. Ф. Так, звичайно, влада ними не задоволена, однак сперечатися з ними в питаннях природознавства нелегко.

Що ж слідує з тих законів природи, які марно намагався спростувати К. Маркс, протиставивши їм так звану "суспільну субстанцію" — категорію позаматеріальну, суб'єктивно-ідеалістичну? Конечність докорінної економічної реформи *на основі капіталізму* — ось що слідує! Це може бути лєнінський капіталізм — тобто той "капіталізм, який буває при комунізмі". Вам, Леониде Ілльовичу, добре відома ця формула Лєніна. Засновник радянської держави раніше від інших помітив непогодженості в теорії К. Маркса і залишив нам власну економічну теорію — знаменитий НЕП. Саме він і потрібен нам — у найширшому, не обкраяному вигляді!..

Досі я ніколи не посилав до ЦК відкритих листів. Багато я написав їх за 12 років, але всі вони були закриті. І ось нарешті закриті листи привели мене, немолоду, зранену людину, за щільно зачинені залізні двері камери. Покищо не надовго — лише на два дні. Але чи на цьому обійдеться? Турбує мене й інше — доля Твердохлебова. Щоб оборонити себе і товариша з "Міжнародної Амнесії", я змушений цього листа оприлюднити.

Я вірю в людський розум — вірю, що він переможе! Це неминуче. І нема нічого поганого в тому, що західні народи допомагають нам позбутися сталінізму — я вітаю цю допомогу. Вона походить не від буржуазії, як запевняє дехто, а від високої культури духу.

Мик. Руденко

Київ, 84, Конча-Заспа, 1,
кв. 8, тел. 614853
Руденко, Микола Данилович

Шлях обрано назавжди

Іван Дзюба

*В газеті Вісті з України ч. 21, травень 1975, що видається в Києві і призначена для поширення тільки серед української еміграції, була надрукована ця нова стаття за підписом Івана Дзюби. Передруковуємо її в цілості, зберігаючи правопис оригіналу. —
Редакція*

Понад півтора року тому, 9 листопада 1973 року, я виступив у газеті «Літературна Україна» з публічною заявою, в якій засудив свої націоналістичні помилки і відмежувався від них. Це був зламний момент у моєму житті, в моїй особистій і громадянській долі. Ним я датую початок своєї нової життєвої біографії.

Громадськість з розумінням і довірою поставилася до моєї заяви. Це полегшує мені непросту справу всебічного і глибокого життєвого «самооновлення». Вороги, насамперед з числа українських буржуазних націоналістів за кордоном, відреагували на неї так, як і годиться ворогам. І це мене також радує. Проте останнім часом виявляється, що не всі з них «згодні» залишити мене в спокої. Деякі з них надумали бути «мудрішими» і «прозорливішими» за інших. Їм, бачте, не хотілося б «ставити хрест» на своїх уявленнях про Дзюбу — так їм ті власні уявлення подобаються. Вони б хотіли, щоб «Заява» Дзюби, як і вся його самокритика, були всього лиш «хитрим» тактичним ходом. Мовляв, хай виграє час, пережде скруту, а потім повернеться до «нас» (так, ніби я був колись «їхнім») — і не з порожніми руками...

Звичайно, немає великого сенсу встрявати в полеміку з тими, хто не вважає на твої слова й дії, а «конструює» твій образ на власний розсуд, як їм зручніше або приступніше. З тими, хто найбільшою політичною і людською мудрістю вважає — видавати бажане за дійсне, приписувати іншим власну хворобливу логіку, низьке розуміння ідейних справ людського життя. І до того ж можна зрозуміти: що їм залишається?

Однак мені доводиться рахуватися з тим, що подібні пересуди й натяки якоюсь мірою здатні отруювати атмосферу навколо мене або й елементарно псувати настрої, відвертати від важливіших справ. Тому я вирішив ще раз повернутися до цієї справи, щоб покласти край пересудам або чийсь ілюзіям. Тим більше, що сьогодні я можу говорити, маючи за плечима півтора року нового життєвого досвіду і нових вражень, пройшовши певне випробування на практиці тих рішень і тих намірів, з якими я повертався до життя у листопаді 1973 року.

Одверто кажучи, не дуже мені приємно знову згадувати ту трагедію,

яку я пережив. Але доведеться — ще раз. В чому вона полягала, що призвело мене до арешту, в слідчу камеру, а потім на лаву підсудних? Тут була своя передісторія, яка тривала кілька років, впродовж яких я припускався глибоко помилкових поглядів з національного питання та хибних, антигромадських вчинків.

Хворобливо реагуючи на окремі недоліки або складні явища, односторонньо підходячи до них, я виявляв неправильне розуміння сучасного етапу національних відносин у Союзі РСР, у чорних барвах бачив національне становище Радянської України, допускав публічні нападки на національну політику Комуністичної партії. Все це зрештою вилилося у сумнозвісну роботу «Інтернаціоналізм чи русифікація?», яку я написав у 1965 р. і яка по суті була виступом проти національної політики партії. Зарубіжні вороги, насамперед українські буржуазні націоналісти, використовували її в своїй пропаганді, в політичній боротьбі проти Радянської країни. Я ж тривалий час поводився так, ніби це мене не стосується і фактично нічого не зробив, щоб покласти край цій неприпустимій ситуації.

Цим самим я поставив себе у політично двозначне становище, давши нагоду ворожій пропаганді говорити про нібито наявність на Радянській Україні якоїсь «опозиції» до національної політики партії. Моє ім'я на тривалий час стало предметом політиканських спекуляцій. Чужі мені в усіх відношеннях сили заходилися вписувати мене в свої реєстри, з тим щоб потім пред'явити на мене свої «права». Я значною мірою перестав належати собі і бути собою, бо мою реальну сутність в очах декого все більш заступав міфічний образ, витворений міщанським поголосом та емігрантською націоналістичною пропагандою.

Якийсь час я не помічав або не розумів усієї загрозовості і потворливості цієї ситуації, легковажив нею. А коли почав помічати і розуміти, то не квапився зробити з неї необхідні висновки для себе. Моя поведінка відзначалась ваганнями, роздвоєністю, надто повільним відходом від помилкових поглядів та помилкової поведінки, напівспробами повернутися до нормального літературного життя, напівкроками до розмежування з ідейно чужими мені елементами. А всього, що повинен був зробити в такій ситуації радянський громадянин і радянський літератор, я так і не зробив. Я не порвав рішуче зі своїми минулими помилками, не виступив з усією принциповістю проти тих, хто привласнив моє ім'я. Я по суті нічого не зробив для того, щоб відшкодувати збитки, яких завдав ідейним інтересам свого суспільства.

Чим це пояснювалося? Адже впродовж кількох уже років мене тривожило те неприродне становище, в якому я опинився, і я щиро прагнув з нього вийти.

А рік, мабуть, ось у чому. Поперше, це становище мене непокоїло здебільшого в суб'єктивному плані, а не з погляду моїх суспільних обов'язків. Мене прикро обтяжувала сумнівна «слава» політичного

опозиціонера — «слава», якої я не хотів і яка була мені неприємна, бо не відповідала моєму внутрішньому громадянському самопочуванню. Мені давно набридла дріб'язкова псевдопатріотична метушня в злиденно вузькому «свідомоукраїнському» і мимовільному і добровільному гетто національно обмежених мішан, до якого я був певною мірою причетний. Мене мучила й до розпаду доводила нав'язливість непроханих, а то й незнаних мені «однодумців», з якими я не мав і не хотів мати нічого спільного. Я відчував, що внутрішньо значною мірою вижив у собі автора «Інтернаціоналізму чи русифікації?» і нагромадив у собі сили для зовсім іншого — відповідного до всієї повноти радянської дійсності та її перспектив — ідейного розуміння нашого життя. Але я не задумувався над тим, що крім цієї суб'єктивної сторони справи була й друга, не менше, а, може, й більш важлива — об'єктивна. Вона полягала в тому, що я своїм твором завдав шкоди суспільним інтересам. Хотів я того чи не хотів — до мене так чи інакше тяжіли різного роду ідейно сумнівні елементи, рупором яких я почасти і виявлявся. Внаслідок цього радянська громадськість, зокрема літературна, в очах якої я роками здобував собі цю непривабливу репутацію, мала всі підстави ставитися до мене з недовірою. Змінити таку об'єктивну ситуацію могли тільки рішучі громадянські дії з мого боку. А їх якраз і бракувало. Бо об'єктивний бік справи доходить до моєї свідомості не в натуральну величину й гостроту, а крізь тьмяне скло власної індивідуалістської самоомани й антигромадських упереджень та крізь каламутну призму пересудів і заблукань певної національно обмеженої і мішанської частини мого тодішнього, зрештою дуже невеличкого оточення. Часткове солідаризування з ним на тривалий час притупило в мені відчуття мого природного «великого оточення» — реально і щоденно діючого півсотмільйонного народу Радянської України. Я, як і дехто з моїх товаришів, поставив себе у моральну й психологічну залежність від цього обмеженого кола, а пізніше не знайшов у собі сили визволитися від такої залежності повністю. Навіть одірвавшись від нього однією ногою, я другою ще залишався там. Ця залежність гальмувала мій розвиток, тримала мене в полоні того, що я внутрішньо вже переріс. Я раз-по-раз оглядався на своє минуле, а тому воно тяглося за мною. Відмовитися від нього, засвідчити й об'єктивувати свою нову внутрішню якість, виявити результати своєї ідейної і творчої еволюції я готовий був лише в тій мірі й формі, в якій це не образило б і не шокувало б «прихильників» та «однодумців» (здебільшого мнмих і самозваних). Тому я в свою заяву проти українського буржуазного націоналізму, опубліковану в «Літературній Україні» 5 січня 1970 року, не вніс ні слова принципової самокритики, визнання власних помилок. (Але й ця дуже половинчата заява викликала тоді цілу «бурю» в націоналістичному наперстку води, цілий вибух «обурення» з боку окремих націоналістично або фрондерськи настроєних осіб. Я ж замість того, щоб на цьому прикладі остаточно побачити всю глибину політичної

сліпоти таких людей, — розгубився і відчував ледве не якусь «провину» перед ними. Не перед народом відчував провину, а перед тими, хто наглухо окопався в прірві відщепенства від народу!). Так само і в літературознавчих статтях цього періоду я вважав за негідне свого престижу обходитися без двозначностей. Це дивним чином мислилося як необхідне для того, щоб «залишатися самим собою». Одне слово, я став невірником і жертвою власної (і не власної — бо великою мірою випадкової і домисленої) безглуздо-сенсаційної репутації.

І ось у квітні 1972 року я був заарештований і опинився під слідством по обвинуваченню в проведенні антирадянської пропаганди та агітації, зокрема в написанні й поширенні матеріалу під назвою «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Спершу мені здавалося, що це якесь непорозуміння: адже я зовсім не той (принаймні останнім часом), за кого мене беруть. Але я потім зрозумів просту істину: про людину судять не з її самоусвідомлення, а з її громадської, соціальної поведінки. Твої внутрішні муки, суперечності, ідейна еволюція, твої духовні шукання й осягнення — все це сприймається лише крізь призму твоєї громадської поведінки; для суспільства ти існуєш реально лише своїми суспільними діями, соціальними виявами. А чим і як, у яких соціальних актах виявив я свою неспівмірність із чужими уявленнями про себе, а потім і те нове самопочування, нову ідейно-світоглядну якість, що, як мені здавалося, в мені визріли?

Перебуваючи під слідством, я мав досить часу, щоб обдумати становище, в якому опинився.

Переді мною постала дилема: або затятися на тому, що давно стало для мене минулим, перейденим, або остаточно розрахуватися з ним.

У першому випадку я, можливо, виправдав би «свою» (тобто придуману для мене, нав'язану мені) репутацію, порадував би і за-океанських ворогів радянського суспільства і когось, може, з поодиноких тутешніх націонал-міщан та «шанувальників», яким приємно було б на дозвіллі побалакати часом про те, що ім'ярек виявився «на висоті», «виправдав надії». Але на якій висоті? На висоті своїх помилок та порушень норм радянського життя? Чиї виправдав би «надії»? Надії недругів і недоброзичливців своєї країни? Ось тоді я остаточно перестав би бути й крихітку собою, а перетворився б на відштамповану ілюстрацію до зручної пропагандистської версії. І водночас на довічного раба нелюбої «слави», прикутого намертво до безнадійної і чужої націоналістичної галерії. Минулий етап мого розвитку став би для мене примусовою рамкою, межею, «її же не преjdeши». Мертве минуле хапало б за ноги живе сучасне і майбутнє. Я б сам заперечив свою здатність розвиватися й самовиявлятися в розвитку, шуканнях, творчості. Зрештою, просто кажучи, я б тим самим свідомо погодився залишатися у нав'язаній мені об'єктивно ворожій позиції до свого суспільства, не відшкодував би своєї провини перед ним — провини, яку

я глибоко відчуваю. І не зміг би здійснити нічого з того, в чому маю і внутрішню потребу, і обов'язок перед народом.

І все це — тільки заради того, щоб не відступитися від чийхось уявлень про те, яким я «повинен» бути, щоб вони й далі не залишали мене в спокої. Не заради своїх переконань, а по суті всупереч їм. Це вищою мірою протиприродна ситуація.

У другому випадку переді мною відкривався інший шлях: відкинути дріб'язкові мотиви амбіції, самолюбства й образи, всілякі особисті кривди й душевну злопам'ятність; подолати залежність від обивательської мірки. Збагнути те, що зі мною сталося, не як випадковість, непорозуміння або чиясь помстивість, а як свою велику громадянську і життєву трагедію, що закономірно постала із власної політичної невизначеності і непослідовності, з малодушності й поступливості перед чужими впливами, чужою думкою. Зрозуміти, що вийти з цієї трагедії можна тільки мобілізувавши всі свої душевні сили, все своє почуття приналежності до радянського суспільства, почуття відповідальності перед ним і маючи перед собою єдиний орієнтир — його інтереси.

Я обрав цей другий шлях. Шлях подолання своїх помилок, виходу з кількалітнього відхилення у громадянське й творче небуття; шлях цілковитого і безповоротного розрахунку з інерцією хибних і шкідливих поглядів, шлях утвердження тих соціалістичних, радянсько-патріотичних ідейно-творчих позицій, які для мене органічно пов'язані з усім моїм громадським і літературним життям раннього періоду. Отже, цей шлях я мислю як не тільки своє цілковите повернення до радянського суспільства, але і як своє повернення до самого себе.

Звичайно, не обійшлося без людей, які поставили під сумнів мої мотиви та мою щирість. Їм вигідніше було подати справу так, ніби рішення моє вимушене, неорганічне, несподіване і т. д. Що ж, воля їхня... Всьому, що їм не до смаку, вони завжди знаходили зручне для них «пояснення». Але для мене і для тих друзів, хто краще і ближче мене знав, це моє рішення не є ні вимушеним, ні неорганічним, ні несподіваним. Навпаки. Воно вже не один рік визрівало в мені. Те, що зі мною сталося, лише дало останній поштовх моїх роздумам, поставило мене перед необхідністю додумати все до кінця; воно виявилось своєрідним, хоч і болісним «каталізатором» для тих внутрішніх ідейно-світоглядних процесів, що вже тривалий час відбувалися в моїй душі. Комусь вільно не вірити в це. Але ж справа, зрештою, не в цих суб'єктивних ставленнях, тлумаченнях та пересудах, а в об'єктивному характері і значенні, об'єктивних наслідках того чи іншого особистого рішення та зумовленого ним громадянського кроку. Що ж до мене, то я зрозумів усю хибність і шкідливість багатьох своїх колишніх поглядів, своєї колишньої поведінки. Я зробив із цього якнайсерйозніші висновки для себе, і я відчуваю органічну громадянську потребу подальшим життям і працею начисто заперечити ці прикрі і неприємні тепер для мене сторінки моєї біографії. Я певен, що зможу довести всю серйозність і

органічність цього рішення. І я зроблю все, що від мене залежатиме, для того, щоб покласти край ворожій спекуляції моїм іменем, щоб підтвердити на ділі своє радянське політичне і громадянське єство. Я певен, що своєю подальшою літературною роботою, посиленою творчістю зможу довести плідність і надійність тих ідейних позицій, на які я остаточно став, зможу надолужити змарноване. Я певен, що mine кілька років, і моє ім'я буде асоціюватися з новими літературними працями, що підтвердять моє радянське громадянство, мій радянський паспорт в українській літературі, стануть хай і скромним, але сумлінним внеском у колективні зусилля всіх українських радянських літераторів.

Такими були міркування, а точніше: таким був той душевний стан і внутрішня орієнтація, які привели мене до рішення публічно засудити свої минулі помилки, стати на шлях їх виправлення. Чітко і недвозначно сказано було про це в заяві, опублікованій у газеті «Літературна Україна». Заяву цю я мислив собі як остаточний розрахунок з минулим і як ширу декларацію своєї теперішньої ідейно-політичної, громадянської позиції, радянської, патріотичної позиції, на якій стоять мільйони моїх співгромадян. У заяві я висловлював свою віру в те, що зможу бути корисним своїй Батьківщині, зможу вносити і свою, хай невеличку, частку в спільну справу, якою зайнятий наш народ, — справу будівництва комунізму.

Від того часу минуло півтора року. Їх, звичайно, замало для того, щоб здійснити всі свої задуми, повністю розв'язати всі проблеми, які залишилися від минулого. Замало, щоб «об'єктивувати» своє нове громадянське єство з такою повнотою і переконливістю, як хотів би. Але цілком досить, щоб перевірити життям правильність свого рішення, правильність обраного шляху, свою здатність іти по ньому. Тим більше, що ці півтора року були сповнені для мене цілеспрямованої праці, принесли безліч нових вражень і новий досвід. Безпосередні контакти з великими робітничими колективами, пряма причетність до їхніх трудових справ розкрили мені нові горизонти життя, нашої творчої дійсності.

Глибоке враження справило на мене перебування на будівництві знаменитого прокатного стана «3600» на металургійному заводі «Азовсталь» у Жданові, де я на власні очі побачив, душею відчув і сприйняв трудовий героїзм його багатотисячного колективу. А вже понад рік я працюю в багатотиражній робітничій газеті Київського авіаційного заводу. Хочу підкреслити, що така можливість була надана мені на моє власне настійне клопотання. Річ у тім, що я давно вже гостро відчував обмеженість свого життєвого досвіду, вузькість життєвого середовища, відірваність від реального і багатогранного життя, особливо робітничого. І мріяв «поваритися» хоч якийсь час у робітничому колективі. Зараз можу сказати: я дуже задоволений тим, що обрав саме таке місце роботи. Скількох чудових людей, самовідданих трудівників я тут знайшов, скільки нового для себе дізнався і

добачив! З кожним днем мені глибше, ширше, конкретніше розкриваються людські трудівничі долі, душевна краса тих, хто своєю невтомною працею створює матеріальні блага суспільства, економічну могутність нашої країни, добробут її народу. В напруженому трудовому ритмі свого робітничого колективу я відчуваю трудовий пульс усєї величезної працюючої країни. Я радий, що і сам, хоч і невеличкою мірою, причетний до цього захоплюючого царства праці, до цих організованих зусиль тисяч людей. Як журналіст я живу прагненням сказати добре слово про людину праці, краще, повніше розповісти про неї її товаришам, допомогти їй у її нелегкому, але почесному і благородному труді.

В робітничому колективі мене в цьому розуміють, підтримують. І мою радість трохи затьмарює тільки жаль про те, що я так пізно прилучився до цієї доброї справи, яка мені так до серця. Коли б я був зробив це раніше — скількох помилок і збочень я б не припустився! Наскільки більше встиг би зробити в житті!

А так доводиться надолужувати втрачене, квапити час. Його, часу, мало, а зробити треба багато. Хочу написати книжку нарисів про людей авіазаводу. Працюю над книжкою про інтернаціоналізм радянської літератури, про творчі зв'язки і взаємодію національних літератур народів СРСР. Подав до редакцій газет і журналів ряд літературознавчих статей. Деякі з них уже опубліковані, як-от статті про осетинську письменницю Єзетхан Уруймагову та кабардинського письменника Хачіма Теунова в «Літературній Україні», стаття про видатного радянського літературознавця Олександра Івановича Білецького в березневому номері журналу «Дніпро». У видавництві «Дніпро» має вийти мій переклад роману Єзетхан Уруймагової «Назустріч життю».

Одне слово, роботи вистачить, є і бажання працювати.

Півтора року, які минули, переконали мене в правильності мого рішення. Я живу зовсім іншим життям, ніж раніше. Я почуваю себе зовсім іншою, ніж раніше, людиною. Я відчуваю себе органічною часткою свого суспільства, свого народу і живу бажанням працювати для них. І якщо хтось сподівається від мене чогось іншого, то це марні, безнадійні сподівання.

Слово про великий російський народ

Юрій Збанацький

Юрій Збанацький, 1914 року народження, є керівним членом Спілки письменників України. Він також є членом КПРС і автором численних оповідань, нарисів та повістей. В часі війни Ю. Збанацький перебував у партизанських загонах. Він також відомий з виступів проти переслідуваних в УРСР діячів української культури.

Тут передруковуємо винятки із статті Збанацького в журналі Комуніст України за травень 1975 року, — як документ часу, зберігаючи правопис оригіналу. — Редакція.

...Прикладом братерської дружби між народами є непорушна єдність між російським і українським народами. Наші народи вийшли з одного краю, ведуть свій родовід від Київської Русі, роз'єднати їх не змогла навіть важка татаро-монгольська навала. Під проводом Богдана Хмельницького в героїчній боротьбі наші народи возз'єдналися навіки для спільної боротьби за спільне щастя. Протягом віків творилися єдина матеріальна основа для існування наших народів, духовна культура, які після Великого Жовтня стали настільки близькими і нерозривними, що будь-яке насильне розділення їх тепер неможливе. Братерська дружба між народами нашої країни стала надійною основою для будівництва нового, соціалістичного ладу, для народження нової історичної спільності — радянського народу. Ні вчора, ні сьогодні, ні завтра український народ не міг і не може існувати без дружньої допомоги великого російського народу, без допомоги всіх радянських народів, бо саме в цій єдності, в братерській взаємодопомозі, взаємозв'язках і закладені сила і майбутність нашої великої сім'ї народів...

Про великі народи, як і про великих людей, завжди йде добра слава. Саме такої доброї слави на весь світ удостоївся великий російський народ. Протягом віків відзначався він небаченою хоробрістю, винятковою чесністю, гуманізмом і щедрістю душі, вірністю у дружбі і непримиренністю до зла...

Не хилив ніколи російський народ голови і перед іноземними загарбниками. Немеркнучою славою вкрили себе наші предки у кількочотлітній боротьбі з таким нещадним ворогом, як татаро-монгольські завойовники. Страшна навала напівдиких кочових племен Сходу загрожувала не лише волі, а й самому існуванню народів Європи.

Давньоруський народ вистояв і зміцнів у цій віковій боротьбі. Згодом у битвах на Куликовому полі і під Казанню російський народ утвердив свою державність, утвердив себе у силі та славі великого, непереможного народу. А потім були Полтавський бій із шведами, походи Суворова, 1812 рік і переможні битви Кутузова — події, які золотом вписані в славу історію російського народу...

Вождь світового пролетаріату Володимир Ілліч Ленін — великий син великого російського народу. Росія дала світові Леніна і людство завжди буде за це вдячне їй. Пролетарі всіх країн і континентів з надією звертали і звертають свої погляди до першої в світі держави робітників і селян, вбачали і вбачають у ній своє майбутнє...

Москва... Наша рідна, зореносна Москва. Саме проти неї спрямовували фашисти свій головний удар, добре розуміючи те, чим вона була для кожної радянської людини, для всіх прогресивних людей світу. За роки Радянської влади, ставши столицею першої в світі соціалістичної держави, Москва полонила серця всіх чесних людей землі, бо саме звідси, з Москви, йшло слово правди, саме це древнє російське місто стало світочем миру і прогресу для трудящих усього світу, вказувало шляхи людству до нового справедливого і щасливого майбуття...

Велике щастя для українського народу мати таких вірних братів, як російський народ та інші народи нашої країни, які в часи грізного лихоліття послали нам на допомогу своїх кращих синів і дочок. Це стало можливим лише тому, що волею народу, мудрою політикою ленінської партії вся наша неосяжна соціалістична Вітчизна згуртована, зцементована і зібрана в одну велику сім'ю, що чуття єдиної родини проймає серця всіх радянських людей.

Наші запеклі вороги в капіталістичному світі, особливо українські буржуазні націоналісти, зрадники і запродавці з шкіри пнуться, аби довести, ніби союз і дружба радянських народів — дружба не на рівних. Не варто й дискутувати з тими, хто засліплений у своїй ненависті і злобі. Скажемо лише: тісні відносини і зв'язки, які існують між усіма братніми народами Радянського Союзу, стали можливими лише за умов соціалістичного суспільства, завдяки правильному розв'язанню Комуністичною партією національного питання. Російський народ живе і трудиться так само, як і кожний інший народ Країни Рад, не маючи для себе ніяких матеріальних чи політичних переваг. Навпаки, в російського народу на першому місці обов'язок — негайно приходити на допомогу будь-якому братньому народові, коли в тому виникає потреба. Так було, коли фашисти віроломно вторглися на землі України, Білорусії та інших братніх республік. Так було і тоді, коли російські люди в глибинних районах країни прийняли в гарячі обійми евакуйованих дітей і жінок із тимчасово окупованих районів і піклувалися про них, як про рідних. Справжня дружба, справжнє

братерство можливі лише там, де у відносинах між народами існують рівноправність, безкорисливість і пролетарська солідарність. Саме російський народ у цьому показував завжди і показує сьогодні чудовий приклад.

У нашій соціалістичній дійсності крилатими стали слова "Спасибі великому російському народові за безкорисливу допомогу". Так, немає в нашій країні народу, ні великого, ні малого, який би не висловлював цієї широкі, сердечної подяки...

Дедалі більше народів світу складають сердечну подяку радянському народові за ширю підтримку їх у справедливій боротьбі за соціальне і національне визволення. Все частіше із світової преси, із вуст політичних і державних діячів ми чуємо: "З росіянами можна дружити", "Росіянам можна вірити", "Росіяни у біді не залишать". Йдеться, звісно, про весь наш радянський народ.

Так, великий і щасливий той народ, який здобув собі таку добру славу серед інших народів. Зрозуміло, що добра слава народжується не на порожньому місці, вона — результат добрих діл, знаменних звершень.

Російський народ, який першим послав у Космос свого сина-сокола Юрія Гагаріна, і сам високо піднісся над віками, подає приклад іншим народам планети, став ідейним прапороносцем людства, яке йде до правди, до світла, до миру, до братерської рівності та щастя...

"Ніхто не винен в тому, якщо він родився рабом; але раб, який не тільки цурається прагнень до своєї свободи, але виправдує і прикрашує своє рабство (наприклад, називає задушення Польщі, України і т. д. "захистом вітчизни" великоросів), такий раб є холуй і хам, що викликає законне почуття обурення, презирства й огиди".

В. І. Ленін про Україну. Державне видавництво політичної літератури УРСР. Київ 1957, стор. 408.

Виставки весняного сезону в Нью-Йорку

У виставкових залах Об'єднання мистців-українців в Америці відбулися в квітні ц. р. виставки Ірини Гомотюк-Зелик і Яреми Козака. На них найбільше впадало в око, що обидва мистці ще не певні свого особистого мистецького шляху. Одночасно помітна була різноманітність зацікавлень, що надавало виставкам ретроспективного характеру.

Любомир Кузьма: "Вода в лісі"

У картинах Гомотюк-Зелик, що були розміщені у великій виставковій залі, найбільш непокоїли різні, вже давно відомі жанри, особливо перевага картин, які надто нагадують твори Михайла Мороза. Індивідуальність мистця була помітна в таких картинах, як "Цибуля" (ч. 1 і ч. 2).

У картинах Я. Козака помітний також брак домінуючої візії. Різноманітність зацікавлень, помітна на його картинах, вказує на можливість багатьох шляхів, але на жоден з них мистець ще не

зважився. Це, може, й гостре зауваження про виставку, на якій було багато цікавих картин (до найцікавіших належать безпредметні твори), однак я зважуюся на нього тому, що вважаю власний світ мистця (він, очевидно, міняється в процесі творчих шукань) виявом наполегливої візії, ідей, що невідступно переслідують мистця. Зрештою, мої зауваження не розбігаються з думкою самого Я. Козака, який сказав, що хотів би знайти щось одне, що було б його власним.

Виставка картин Любомира Кузьми, що відбулася в галерії ОМУА від 18 травня до 1 червня ц. р., охоплювала довгий творчий шлях мистця. На ній помітні зацікавлення Кузьми, які тематично зближують його з тенденціями "реалізму" в світовому мистецтві останніх років. Треба визнати, однак, що ця тематика властива творчості Кузьми від давніх років. Особисто для мене були найцікавіші ті його картини, в яких чути подих загадковості, оригінальніша композиція й інтерпретація тематики. Однією з таких є "Вода в лісі".

Аркадія Оленська-Петришин

Виправлення до Відкритого листа Юрія Соловія

У Відкритому листі Юрія Соловія до Аркадії Оленської-Петришин (*Сучасність* за липень-серпень 1975) пропущено на стор. 208 одне речення після речення, яке кінчається словами "... балянсує деякі аномалії". Це речення звучить так:

"Теж мистецька публіцистика — з огляду на живе зацікавлення справами модерного мистецтва — досягає високого рівня, що теж у нас є дуже побажаним: менше туманности, а натомість більше думок і обґрунтованої аргументації, до чого Ви повинні закликати Ваших авторів".

Просимо Автора і Читачів вибачення за цей недогляд.

Редакція

З дослідів про українсько-німецькі літературні взаємини

Леонід Рудницький, *Іван Франко і німецька література*. Український Технічно-Господарський Інститут, Мюнхен, 1974, 224 стор.

Леонід Рудницький належить від років до ґрунтовних дослідників досі в нас так мало розробленої ділянки взаємин між українською та чужими літературами. Як вислід довголітньої праці над перекладами Івана Франка з німецької літератури, що становила і тему його докторської дисертації в 1965 році та була надрукована окремими розділами в різних наукових збірниках, появилось в 1974 році в науковій серії УТГІ це видання, що вперше дає загальний широкий огляд Франкового стосунку до німецької літератури.

Не зважаючи на те, що в УРСР франкознавство в 1956-65 роках зазнало певного розмаху й там розпочато серію франкознавчих збірників, що їх видавав то Львівський університет, то Інститут літератури ім. Шевченка при АН УРСР, ця наукова активність останніми роками зазнала певної стагнації, не зважаючи вже на те, що з бібліографічного погляду видавання цих збірників було від самого початку непослідовне, мінялося часто фірмування, назва серії, так що жодна чужинецька бібліотека не здолала розібратися в хаосі, щоб слідкувати за цими виданнями і їх повністю придбати. Чи це був тільки вияв нездарности, чи умисний "саботаж" якогось опікуна української культури — важко тут сказати.

Від зв'язків українських письменників зі світовою літературою в УРСР є серед літературознавців цілий ряд дослідників, що їх прізвища зустрічаємо раз-у-раз у наукових виданнях. Про зв'язки українських авторів з німецькою літературою писали Іда Журавська і Ярослава Погребенник, останніми роками виринули також нові прізвища: В. Лук'янова, В. Михайлюк, В. Жулинський. Останні запредзентувалися, однак, радше в негативному світлі, не так досліджуючи вищезгадані зв'язки, як радше лаючи еміграційних дослідників та працівників пера, що намагаються представити український літературний процес як самостійне культурне явище, відкрите для впливів, що йшли не тільки з Півночі, але також і з Заходу. Так що працю Рудницького, треба думати, згадають також згодом "не злим тихим словом" як спробу відривати Франка від його "великих російських зразків". В. Михайлюк у статті "Коцюбинський у німецьких перекладах" (на цю статтю, в якій авторка лає мою інтерпретацію Коцюбинського та мій переклад, ми

дали відповідь у *Сучасності* 6/74), надрукованій у *Жовтні* (12/73) та дещо поширено в *Радянському літературознавстві* (3/75), подає як велике досягнення співпраці з східньонімецькими "друзями" нотатку, вміщену про Коцюбинського як реаліста і великого послідовника російської літератури в лексиконі Маєра, що виходить у Ляйпцігу. Ми поцікавилися, як ці "друзі" бачать Франка, і зачитуємо тут два пасуси з обох нам приступних видань. У третьому томі видання 1962 року читаємо на стор. 73: "...пропагував, як прихильник українського революційного демократа Шевченка, в тяжких умовах національного гніту Західньої України з боку Австро-Угорської монархії, — ідеї російських революційних демократів і прогресивну російську літературу, зокрема Горького. Перекладав твори Маркса й Енгельса на українську мову..." У новішому виданні (1972), т. 5, стор. 362, читаємо: "під впливом російських революційних демократів та Шевченка розвинувся з романтичного поета на реаліста..."

Як бачимо, навіть самим німцям не слід звертати уваги на глибоке зацікавлення Франка німецькою літературою і його великий вклад у зближення культур обох народів. Німецькомовний збірник творів і статей Франка, виданий 1963 року східньоберлінською Академією Наук, завдячує свою появу авторитетові головного видавця Е. Вінтера, бо вже німецькомовна історія української літератури, над якою працювали в 1960-их роках молоді славісти, застрягла в тенетах "дружньої" цензури та "консультантів" з Інституту літератури АН УРСР. Досі їй ще немає навіть у видавничих плянах НДР.

Після цього короткого екскурсу в немилу атмосферу, в якій доводиться працювати дослідникам історії літератури в УРСР та "дружніх" держав, вернімося до самої праці Л. Рудницького.

Авторова мета була не тільки познайомити читача з діяльністю Франка як перекладача з німецької літератури та активністю, яку він розгорнув при видаванні цих перекладів, щоб удоступнити молодій українській інтелігенції зразки з різних періодів німецької та світової літератури взагалі, йому йшлося ще й про те, щоб познайомити з критеріями, за якими Франко робив свій вибір, та методом його перекладацької праці. Так, Л. Рудницький прийшов до висновку, що Франко керувався в своєму виборі не тільки соціально-дидактичними принципами, які, правда, мали велике місце і які надто переоцінюють його дослідники в УРСР, але також естетичними, що цими дослідниками радше промовчуються.

"Збудити думку" в українського читача, що у Франків час ще майже не був обізнаний із зразками світової літератури й взагалі виявляв дуже слабкі інтелектуальні зацікавлення, була провідна ідея праці Франка-перекладача.

Франко, що змалку засвоїв добрі знання німецької мови й літератури, які належали до шкільної програми в його часи, залюбки впітав також у свої власні художні твори німецькі вирази,

фразеологізми та цитати улюблених письменників. Це явище зустрічаємо також в інших письменників його часу: О. Кобилянської, Н. Ярошинської та ін. Цій темі автор присвятив перший розділ своєї праці, вводячи тим самим читача в духову атмосферу, в якій почасти жив Франко, щоб унаочнити, наскільки Франко вріс у німецьку культуру.

Франко, що високо цінував вклад німецького народу в світову скрабницю культури, хотів удоступнити українському читачеві не тільки зразки новішої літератури, але також витвори німецької духовости найдавніших часів. Так у його перекладацькому доробку знаходимо найважливіші німецькі літературні пам'ятки старої та середньої доби від 9 віку почавши, що їх, як доводить автор, Франко перекладав з оригіналів. До літератури "середньої" доби автор зараховує також переклади та вільні переспіви народних казок та пісень, хоч вони стали приступні німецьким читачам аж із збірок романтиків, записах у різних діалектах німецької мови (братів Грімів, фон Арніма, фон Брентано).

Великий розділ праці присвячений перекладам з літератури 18 ст. Франко, як ми вже згадали, дістав за гімназійних років широкий огляд цілої німецької літератури, бо в гімназійну програму входять ще й сьогодні виїмки з старої та середньовічної літератури, що їх знаходимо також і в Франка. Так само література 18 ст. була широко представлена. Тож не диво, що Франко, зорієнтований ще з молодих літ у найважливіших творах німецької літератури, намагався також у своїх вибірках дати українському читачеві взірцевий її перекрій. Переломовим етапом у духовому житті німецького народу 18 ст. була гостра дискусія Лессінга з представниками й прихильниками французького клясицизму, яка увійшла в літературу з надрукуванням *Гамбургської драматургії* (1767-69). Франко відчував до Лессінга особливу симпатію, базовану на своєрідному світоглядомому спорідненні, бо чув себе в подібній ролі просвітителя, яку виконував також Лессінг, що став творцем нового етапу в літературі свого народу. Автор слушно вказав на ці моменти, спираючися також на працю радянської дослідниці Шаповалової. Оцінюючи слушно вклад Лессінга, вплив якого на німецьку літературу порівнюють з впливом Канта на німецьку філософію, Франко відчував до нього ще й особливу симпатію, як до проповідника релігійної і духової толеранції, якої так бракувало в атмосфері Галичини, в якій доводилося йому працювати й жити. Виховувати українську публіку в цьому дусі мав допомогти й його переклад драми "Натан Мудрий", з якої дійшла до нас тільки "Притча про три персні".

У дальшому автор знайомить нас у цьому розділі з Франковою працею над перекладами з Гете (*Фавст*, вірші, епос *Германн і Доротей*, зв'язок *Лиса Микита з Райнеке Фуксом*). Цитуючи уривок з передмови до перекладу *Фавста I*, автор унаочнює читачеві ті проблеми розвитку літературної мови, що стояли перед українськими письменниками західних земель, які бажали своїми творами та перекладами стати "читабельними" також у Східній Україні, де витворилася була літературна

мова на базі тамошніх говірок, але, з другого боку, вони бажали зберегти живучі форми західноукраїнської розмовної мови.

Дуже цінні зауваги автора до проблем, які виникають при перекладах поетичних творів з німецької мови на українську, висловлені на стор. 81-82, однак хочемо звернути увагу читача, що зацікавлений саме цією проблемою, на розвідку О. Буркгардта, яку, на жаль, автор не включив до своєї назагал широкої бібліографії, а саме: O. BURKHARDT, *Fremde Dichter in ukrainischem Gewande*, Zeitschrift f. slavische Philologie, 1938, Bd XV, SS. 260-302, 1940, Bd XVII, SS.1-31; На перекладаному матеріалі з другої половини 19 та 20 ст. О. Буркгардт робить цілий ряд цікавих зауважень, які стосуються саме віршової метрики. Теоретики художнього перекладу звертають увагу саме на факт, що літературні переклади особливо скоро "старіються", в наслідок постійного розвитку літературної мови. Тому нас сьогодні задовольняє переклад *Фавста* Миколи Лукаша (Й.В. Гете, *Твори*, Шкільна Бібліотека, Київ, 1969, стор. 63-475) куди більше, ніж бездоганний на свій час переклад Д. Загула, якому автор, правда, визнає легкість і вірність передачі ритмічної форми оригіналу, але закидає неточність змісту. Автор стверджує, що погляди Франка на *Фавста* мінялися впродовж десятиліть, що, на нашу думку, є вислідом уважного слідкування за дослідями германістів, які до сьогодні не перестали цікавитися інтерпретацією цього архитвору німецької літератури.

Цікаво також зауважити, що елементи українізації в перекладі Франка, які зауважує автор, типу: "головою наложить, Бах-бабій, мій синку", знаходимо також у Лукаша, який залюбки оперує цілим арсеналом українських архаїзмів типу "богатир, рать, дружина, грясти", а також вживає демінутиви в різних функціях (ручка, красунчик) та українські фразеологізми ("сходити кров'ю). Як бачимо, переклади *Фавста* на українську мову таких талановитих майстрів слова, як Франко, Загул, Лукаш, дають доволі матеріялу для широких порівняльних студій з ділянки теорії художнього перекладу, як вони вже почасти зроблені в росіян та інших слов'янських народів.

Те саме можна сказати й про вірші Гете, зокрема його першого періоду — "Штурм унд Дранг". На прикладі "Прометея" дається ствердити, що сам Франко, як це зауважив слушно автор, не дотримувався суворо встановлених ним самим норм і вимог художнього перекладу. Аналізуючи кілька перекладів Франка з Шевченка на німецьку мову (див. А. Г. Горбач, Франкові переклади Шевченкової поезії. *Наукові записки УТГГ*, XI (XIV), Мюнхен, 1966, стор. 95-100), ми ствердили, що Франко міняє структуру і ритм оригіналів через вибір переважно односкладових наголошених слів під кінець віршового рядка (віршування типове для молодого Гете). Але, перекладаючи "Прометея", він робить саме навпаки, кінчає рядки жіночими римами, які, мабуть, уважав "типовими" для українського вірша. Ці труднощі, як

показав Буркгардт, мав не тільки Франко, а багато поетів-перекладачів кінця 19 ст.

У розділі про 18 ст. є також дуже детальна аналіза перекладу новел Г. Ф. Кляйста "Маркіза О.", при якій автор дає широкий вступ про мову Кляйста, що заторкує мовно-філософічні проблеми, які викликають довголітні дискусії германістів "кляйстівців". Цей уступ унаочнює ерудицію і начитаність автора в фаховій германістичній літературі. Франко, хоч усвідомлював трудність стилю Кляйста ("дивовижно побудовані речення"), висловив, як стверджує автор, намір, дотримуватися суворо цього стилю, але на практиці цього не зробив, як виявила аналіза Л. Рудницького. На нашу думку, тут не тільки справа в тому, що Франко ставився байдуже до української літературної мови, тут у першу чергу заважила негнучкість і невиробленість синтаксичних форм української літературної мови тодішнього часу. Бо культурна ситуація обох народів була прерізна, німецька літературна мова мала тоді, коли Кляйст писав свої твори, вже майже 300-річну традицію, коли брати переклад Біблії Лютера за початковий етап розвитку "Гохдойч", а умови, в яких доводилося розвиватися нашій літературній мові, нам усім відомі.

У дальшому розділі книжки розглядаються переклади з німецької літератури 19 ст. Центральну роль тут посідають Гайне, швайцарські поети й прозаїки Г. Келлер та К. Ф. Маєр, а також Д. Ф. Лілієнкрон. Г. Гайне є, може, найпопулярніший німецький поет серед слов'ян взагалі, і сьогодні маємо вже цілий ряд ґрунтовних наукових праць, що обговорюють вибір і переклади Гайне в росіян, поляків, сербів чи словінців. На жаль, праця "Гайне на Україні" ще досі не написана, хоч маємо вже поодинокі розвідки на цю тему (Іда Журавська має окремий розділ про переклади Л. Українки з Гайне в книжці *Л. Українка і зарубіжні літератури*, Київ, 1963; Л. Рудницький надрукував у 1973 році в *Наукових Записках УТГІ*, 1973, обширну розвідку "Іван Франко і творчість Г. Гайне"; О. Буркгардт у згаданій вище праці наводить ряд перекладів з Гайне). На підставі проаналізованого матеріалу автор стверджує, що Франко в молодих літах перекладав радше сентиментально-меланхолійні поезії Гайне, тоді як у зрілому віці його цікавили більше суспільно-політично забарвлені твори поета. Як нам відомо з листування поодиноких наших письменників, Гайне був довгими роками для них певним взірцем. Його гостру сатиру, скеровану проти заскоружлого міщанства, пропонує наслідувати О. Кобилянська в листі до Маковея: "Чому не мали бисьте стріляти в 'руську' публіку? Тонкими стрілками або сатирою, як Гайне. Саме тепер повинні Ви се робити. Я би казала проти руського сервілізму, проти солодкавого того 'питомого' елемента, що лиш в 'своїй хаті' любується, проти безграничної глупоти і грубости руської і проти дрібничковости в руській натурі..." (О. К. *Твори*, т. 5, стор. 455; дивись також: А. Г.

Горбач, "О. Кобилянська і німецька культура", *Наукові Записки УТГІ*, т. XIV, 1967, стор. 43-61).

Швайцарці Г. Келлер та К. Ф. Маєр належали так само до улюблених німецьких авторів не тільки Франка, але також Кобилянської й Маковей, як ми це стверджуємо з їх листування. Автор слушно вказує на світоглядову спорідненість між Франком і Келлером, як вона виявляється в деяких віршах Франкової збірки *З вершин і низин* (1880). Але головне К. Ф. Маєр, майстер німецької історичної новели й балади, полонив увагу І. Франка, який йому присвятив навіть великий біографічний нарис.

За нашу думку, в постаті Маєра цікавили Франка кілька моментів: в них були подібні мовні проблеми — подолання труднощів, пов'язаних з переходом з регіональної говірки на літературну мову з ширшою базою, приналежність до двох культур (К. Ф. Маєр вагався довший час чи писати французькою, чи німецькою мовою і зважився скористатися своєю двобічністю для взаємозбагачення обох культур), а особливо вабила Франка синтеза Маєра, що лягла в основу його історичних новел: на підставі літописів з рідної історії та використання локального кольориту він створив історичну прозу та балади, які є й досі без порівняння в німецькій літературі. Тут напрошується думка, що *Захар Беркут* був написаний за таким взірцем.

Кінчає автор свою книжку аналізою деяких перекладів Франка з північнонімецького поета і новеліста Д. Ф. Лілієнкрона, властиво представника німецького "юнкерства", який програмово важко вкладається в рамки, що йому склепали радянські франкознавці. Але імпресіоністичний лірик і новеліст Лілієнкрон, з переважно мисливською та солдатською тематикою захопив Франка, як пише автор, з чисто естетичних міркувань, надто бо насичені життям і людськими пристрєстями його твори, щоб не захопитися ними.

Додані до праці висновки, велике німецьке резюме, досить повна бібліографія літератури та список імен, отже, апарат, що є самозрозумілим для наукового видання, але не самозрозумілий у нас, забезпечать книжці Л. Рудницького вступ до наукових бібліотек і доступ також до чужих фахівців.

А. Г. Горбач

Мистецтво живого слова

Русанов Василь. *Майстри живого слова*. Київ, "Мистецтво", 1974, 174 стор. Тираж 5 000.

Русанов Василь, мистецтвознавець і журналіст, подав уперше короткий нарис "Театр одного актора" і біографії деяких читців, себто мистців майстерного слова.

Мовний жанр має великий вплив на слухачів. Тонкою

психологічною майстерністю читці розкривають перлини мовної скарбниці, кращі зразки літератури. Мистецьке слово пройшло вже шлях історичного розвитку. Усна народна творчість передавалася з уст в уста, з покоління в покоління. Твір *Слово о полку Ігореві* написаний у розмовній манері. Дуже цінними творами для розвитку живої мовної культури були думи, що їх виконували народні співці речитативом під акомпаньямент ліри, кобзи, бандури.

Теоретичні обґрунтування мистецтва читання сягають кінця 17-початку 18 ст.: праці Т. Прокоповича, М. Довгалевського, Г. Кониського, що були викладачами Києво-Могилянської академії. Визначено тоді норми і правила виразного виголошування проповідей, ораторського мистецтва. В інтермедіях, у формі діалогу чи монологу почало звучати народне слово у виконанні актора-оповідача. Великий вплив на культуру усного слова мав Г. Сковорода.

Майстерність слова досконалили і пропагували корифеї нашого театру: М. Старицький, М. Кропивницький, М. Садовський, М. Заньковецька, Г. Затиркевич, П. Саксаганський та ін. Найбільшу увагу на виразне читання звернув М. Кропивницький, у чому допомогли йому проникливий голос, вміння розкривати внутрішній зміст твору, бездоганна дикція, краса вимови, музичність. У той час акторсько-виконавці голосно, з ефектними жестами деклямували, неприродно наспівували, це діялося головне у світських літературних сальонах, на громадських зібраннях, концертах, у домашніх гуртках. М. Кропивницький був, мабуть, першим, який, замість пишномовного читання, ввів природну, оповідну, не "модну" форму.

У 20-их роках багатьом мистцям бракувало досвіду, теоретичної освіти, недостатньо було й педагогічних кадрів, які могли б розгорнути навчальну працю по лінії культури української сценічної мови. Цінний внесок у розвиток театральної культури та мовного мистецтва дала артистка, режисер і театральний педагог Марія Старицька (1865-1930), під її керівництвом росли актори театру і читці. Її девіза для учнів: "Без знань, без культури людині, навіть талановитій, нічого робити на ниві музики і театру". У 20-их роках, після перетворення лисенківської музично-драматичної школи на Музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка, М. Старицька працювала в ньому до 1927 року. У ці роки діячі театру кинулися на пошуки революційності в мистецтві, на експерименти, щоб донести до глядача виразне слово. Були спроби з шумовими та світловими ефектами, що мали допомогти у зрозумінні художнього слова, або з хорovým читанням з застосуванням механічних, стилізованих рухів тощо. Ці спроби культивувалися в театрі читця, який деякий час діяв у Києві з 1925 року. У той час визначну роль у формуванні сценічного і літературно-естрадного жанру відіграли в першу чергу Лесь Курбас, а також І. Мар'яненко, А. Бучма, М. Крушельницький, Г. Затиркевич, Г. Борисоглібська. Всі ці шукання, експерименти почали зникати на поч. 30-их років, себто після розбиття і чистки "Березоля",

а на їх місце чимраз більше впроваджувано і плекано т. зв. реалістичну манеру. Тоді почали читати Ю. Шумський, Р. Івицький, М. Пилипенко, О. Паламарчук. Однак, читці дуже поволі визбувалися пишномовної деклямаційності.

Наприкінці 30-их — на початку 40-их років з'являються майстри читання, у практику яких увійшов розмовний жанр.

У 40-их роках, за війни, майстри слова були змушені у бліндажах, шпиталях, окопах, у партизанських загонах читати "полум'яні" поезії, щоб піднести бойовий дух вояків. Тут читали вірші різними мовами республік, щоб промовити не лише до російського духа.

З 50-их років мистецтво живого слова набуло масового розквіту, як професійного, так і самодіяльного. Цьому сприяли Київський державний інститут театрального мистецтва ім. І. Карпенка-Карого (з 1947 року студентам надають кваліфікації актора драми і читця), Харківський театральний інститут (тепер Інститут мистецтва ім. І. Котляревського), Київський інститут культури ім. О. Корнійчука та ін. культурно-мистецькі заклади. Щоб стимулювати піднесення мовного жанру, влаштовують конкурси акторів-читців. Міністерство культури УРСР, Українське театральне товариство систематично організують республіканські огляди на кращу літературну програму акторів-читців. Міністерство культури УРСР та Республіканський будинок актора Українського театрального товариства організують конференції читців.

З читанням літературних творів виступають через радіо, телебачення, на естраді. Крім того, виступають у жанрі конферансу популярні майстри гумору й сатири. У 1970 році при Спілці письменників України створено літературний театр "Слово", до якого залучено переважно молодих, здібних авторів-читців. Колектив цього театру успішно виступає з великими літературно-музичними композиціями, уривками романів, п'єс, повістей. Цей творчий гурт цікаво й оригінально влаштовує літературно-музичні вечори, присвячені письменникам і поетам.

Про значення інтонації слова автор наводить слова Бернарда Шова, який писав, що граматики цілком безпорадні, коли треба передати інтонацію, тому що існує близько п'ятдесяти способів сказати "так" або "ні" і тільки один спосіб це написати.

Автор подає дванадцять коротких нарисів про мистців-читців України, але не всі вони українці, не всі виголошують мистецьке слово українською мовою, а навіть українці, які передають майстерне слово українською мовою, мусять у першу чергу подати програму і виголосити її російською мовою. Всі мистці, як правило, щоб бути офіційно визнаним актором-читцем, мусять починати свій мистецький виступ монтажем творів про Леніна, революцію, різні "визначні дні", чи то річниця героїв СРСР, партизан, чи російських поетів і письменників. На останку залишаються, для впертих, українські поети і письменники та їх ювілеї. Бо, як сказано в передмові, актор-читець — передовий

громадянин і мистець, свідомий пропагандист марксистсько-ленінських ідей, радянського патріотизму.

Цікаві мистецькі біографії мистців-читців: Ростислав Івицький (нар. 1910 в Києві), Андрій Сова (нар. 1912 в Одесі), Сергій Бондаренко (нар. в Макіївці, сирота, виріс у дитбудинку), Валентин Дуклер (нар. 1908 в Балті), Анатолій Паламаренко (нар. 1939), Петро Кисельов (нар. на Смоленщині), Святослав Максимчук (нар. 1936) й ін.

Р. Івицький один з перших творців оригінальних літературних композицій, які стали поширеним жанром на українській сцені. У 1928 році працював у "Березолі". А. Сова виїздив на гастролі до США і Канади, про свою працю каже: "Якщо це гумореска, то вона мусить бути смішною, дотепною, ясною і прозорою без хитро-мудрих викрутасів. Коли ж це сатира, то їй належить бути гострою, злободенною, націленою в достойну мішень".

С. Бондаренко серед іншого створив сценічний твір *Тарас Шевченко*, куди включив мотиви поем і віршів поета. Автор зупиняється на виконанні вірша "Мені однаково..." Вірш автобіографічний, написаний у казематі в Петербурзі (17-19 травня 1847). Читець, сидячи, замислений, дивиться далеко в глибину залі і низьким голосом починає читати, після слів "той син молитися, чи ні..." повільно встає і змінє голос на високі ноти, голос звучить гнівно, з боєм, без єдиного жесту, тільки п'ястук правої руки повільно піднімається до грудей...

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окрадену, збудять...

і по великій павзі, рішуче, з видихом закінчує:

Ох, не однаково мені.

В. Дуклер читець сатири і гумору. Про свою працю на естраді подає: "Гумор, комічне на естраді — рідкість. Представників на естраді цього жанру, на жаль, мало... тут інколи панує легковажність... Слід пам'ятати про те, що гумор і безтурботна розважливість — зовсім різні речі. Сміх у мистецтві величезне знаряддя..."

А. Паламаренко свої літературні композиції присвячує, крім офіційних, українським письменникам прозаїкам. П. Кисельов укладає композиції з творчости сучасних українських молодих поетів. С. Максимчук, родом волиняк, не лише працював у театрі в Харкові, але й викладав на кафедрі сценічної мови в Харківському театральному інституті, тепер актор у Львові — залюблений у творчість І. Франка. Його композиції складаються з творів й інших письменників і поетів, репертуар цікавий і багатий. Дуже різна доля акторів — майстрів слова. Найтяжча тих, що з любов'ю бажають ширити свою рідну мову.

Червоною ниткою проходить у книжці "колінопреклоненіє" перед російськими читцями.

У нас, на еміграції, чомусь мало розвинений "театр одного актора", правда, не кожний має до цього талант і знання. А праця над словом — не легка справа. У 30-их роках у Галичині, опісля на еміграції, був відомий мистець-читець Юліян Генік-Березовський, який трагічно помер у Канаді (1906-1952), він спеціалізувався на читанні письменників: В. Стефаника, Ю. Федьковича, М. Черемшини, І. Франка, Б. Лепкого. Той, хто чув, як читав твори цих письменників Ю. Генік-Березовський, ніколи в житті не може їх забути. На Заході є платівки, награні з його читанням. Але чи використовують їх для українознавчих, хоча б вищих клас, шкіл? А це таке важливе — виразне слово, гарна вимова. Це ж жива школа української мови, а рівночасно пізнання письменників і поетів. Своім живим словом "чарує" еміграцію Микола Понеділок, часами приєднується до нього Іван Керницький, обидва працюють у сатиричному жанрі. Незрівняним читцем є всім відомий Йосип Гірняк. Коли він читає Стефаника, слухачі плачуть, коли ж він читає сатиру — слухачі регочуть, але... часами здається, що він змушує "грішників" битися в груди. Велика сила його слова.

Бувають вечори творчості різних письменників, і тоді читають їхні твори. Якось не все великий вплив тих читань. Над словом треба дуже багато працювати. Добре читала в радіо І. Лаврівська. Мабуть, деякі читці ще не випрацювали своїх "авторів", їхні читання є епізодичними, вони не мають провідної ідеї. Чудово читає свої твори відома письменниця Емма Андіївська. У неї чудова дикція, логічний акцент, тут вичуваються нюанси не лише слова, але і кожної літери з відповідним музичним звучанням.

Можливо, що у нас є більше талановитих з Божої ласки чи фахових читців (тут ідеться, про читців майстерного слова, а не про "декламаторів"), але про них мало пишеться, немає добрих рецензій.

Д. Сіак

МОРОЗОВІ ЗАГРОЖУЄ ПСИХІЯТРИЧНА ЛІКАРНЯ. ПОШИРЮЮТЬСЯ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). З України надійшла тривожна вістка про те, що органи КГБ плянують перевести Валентина Мороза до психіатричної лікарні. Т. зв. психіатричне лікування — це один з найбільш жорстоких засобів, що їх Москва вживає в боротьбі проти інакодумуючих.

Як відомо, на початку листопада минулого року, після п'ятимісячної голодівки у Владимирській в'язниці, Мороза перевели до камери з іншим в'язнем, але вже в грудні він попав у карцер. Згодом його взяли знову до камери. Впродовж наступних місяців стан здоров'я Мороза покращав. Але в останні тижні почались нові знущання і погрози, з яких найсерйознішою є заява в'язничного лікаря про те, що Мороза мусять перевести на "лікування" до психіатричної лікарні, бо, мовляв, "нормальна людина не була б спроможна витримати п'ятимісячну голодівку." Стає очевидним, що КГБ ставить перед Морозом перспективу піддатися цим найбільш рафінованим методам насильства над в'язнями.

Нова загроза, що стала перед Валентином Морозом, вимагає негайної і широкої акції оборони в колах публічної opinio світу.

Приходять також дальші вістки про посилення репресій проти української інтелігенції. У лютому ц. р. в Дніпропетровському арештували п'ять директорів середніх шкіл та судили їх за нібито "націоналістичну пропаганду", а зі шкіл викинули кількасот студентів. У березні ц. р. усунули з праці викладача Одеського університету Тельчака, також за нібито "націоналістичні погляди". Там же звільнили з праці директора театру опери і балету Богдановича, а на його місце призначили росіянина Одінікова. Наступ проводиться в різних містах України, включно з Києвом, головним чином по університетах, середніх школах, у пресі та в радіо і телебаченні. Ці переслідування українців — це одна з форм посиленої, веденої тепер, т. зв. ідеологічної кампанії, вістря якої спрямоване передусім проти т. зв. буржуазного націоналізму неросійських народів.

ДАЛЬШІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). З України приходять додаткові інформації про дальші репресії проти української інтелігенції та будь-яких виявів української національної самобутности.

Після Львова і Дніпропетровського найбільше показників репресій виявляється в Одесі, де від травня 1970 року першим секретарем обкому КП України є Павло Козир. Його позиція в партійній ієрархії дуже міцна. Він є рівночасно не тільки членом ЦК КП України, але також членом ЦК КПРС, привілей, що ним користуються тільки деякі перші секретарі обкомів України. Останнього часу Козир здобув ім'я безоглядного русифікатора і ворога українства, як і теперішній перший секретар Львівської області В. Добрик. Під проводом Козиря відбулися впродовж останніх двох років широкі чистки в партійному апараті Одещини. Як інформувала *Радянська Україна* 7 квітня 1973 року, на тодішній обласній конференції КПУ, Козир закликав партійних і советських робітників до посилення ідеологічної роботи та до "рішучої боротьби проти всяких виявів українського буржуазного націоналізму й сіонізму, проти пережитків минулого у свідомості людей і проти антигромадських дій деяких осіб".

Згідно з такою настановою Козиря, в березні ц. р. з Одеського університету звільнили завідуючого катедрою історії Воробйова за те, що він, мовляв, незгідно з партійними директивами насвітлював Переяславський договір. На філологічному факультеті того ж університету обвинувачення у порушенні партійних директив у навчанні української літератури висунули проти професорів Присовського та Недзвєцького і викликали їх на переслухання до КГБ. З праці в Одеській радіостанції звільнили також двох редакторів — В. Мороза та Василя Сагайдака.

До ЦК КПРС у Москві викликали недавно М. Скачка, голову українського республіканського комітету для справ радіо і телебачення, у зв'язку з начебто недостатнім ідеологічним рівнем радіо- і телевізійних програм. Туди також викликали голову обласного комітету тих установ в Одесі Миколу Іванченка, разом з директором студії Вадимом Мартинюком. Їх провина була у тому, що вони пропустили в одній з програм згадку про письменника Віктора Некрасова, що тепер перебуває за кордоном і його прізвище від довшого часу знаходиться в СРСР на індексі.

У пляні перемішування населення останньо посилився набір робітників і спеціалістів російської національності на працю у Прибалтику. Їх зразу забезпечують квартирами та іншими привілеями.

ЛУК'ЯНЕНКА ТРИМАЛИ ДВА МІСЯЦІ В ПСИХІАТРИЧНІЙ ЛІКАРНІ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). З кіл політичних в'язнів СРСР стало відомо, що 19 грудня 1974 року управа Владимирської в'язниці, де перебуває Левко Лук'яненко, перевезла його до психіатричного закладу в Рибінську і там держала впродовж двох місяців. Причина такого покарання Лук'яненка та, що він не погодився на вимоги органів КГБ відмовитися від своїх політичних поглядів.

Левко Лук'яненко, 1927 року народження, відбуває 15-річне ув'язнення. Він є родом з Чернігівської області, був членом КППС, закінчив юридичний факультет Московського університету, працював в апараті районного комітету КППС у Глинянах, Львівської області, а згодом там же адвокатом. У другій половині 1950-их років він, разом з Іваном Кандибою, Степаном Віруном та іншими виготовив проект програми Української Робітничо-Селянської Спілки. У програмі передбачалася боротьба легальними методами за національні і соціальні права українського народу. Учасники цієї групи, що згодом стала відома як група юристів, дискутували також питання еventуального виходу УРСР з СРСР. Це право теоретично гарантується конституцією СРСР і УРСР. Проте, в січні 1961 року Лук'яненка і товаришів арештували органи КГБ і 20 травня 1961 року засудили Лук'яненка на кару смерти, а його співробітників від 10 до 15 років в'язниці. Пізніше смертний вирок Лук'яненкові замінили на 15-річне ув'язнення.

Лук'яненко відомий з того, що неоднократно брав участь у різних акціях самооборони політичних в'язнів. У січні 1976 року кінчається його термін ув'язнення і він повинен вийти на волю. Але власне у зв'язку з згаданим намаганням органів КГБ вимусити відмовлення від його поглядів існують в колах політичних в'язнів СРСР побоювання, щоб його після закінчення терміну ув'язнення не послали до психіатричного заведення загального типу, де тримають нервово-хворих нев'язнів.

РЕПРЕСІЇ НА УКРАЇНІ ПРОДОВЖУЮТЬСЯ

Нью-Йорк (Пресова Служба ЗП УГВР). На доповнення до попередніх повідомлень про переслідування української інтелігенції в Одеській області на весні ц. р. тепер стало відомо, що В. Мороз, якого звільнили з праці в Одеській радіостанції, це поет Валентин Мороз (одноіменник історика Валентина Мороза), автор кількох збірок поезій, член Спілки письменників України і член КППС. Він народився в 1938 році в Кіровограді, закінчив філологічний факультет Одеського університету, працював у місцевій пресі, а згодом на радіостанції. Декілька років тому він написав вірш п. н. "Дуб Шевченка", в якому був натяк на те, що

безроги підривають Шевченкового дуба. Це йому тепер пригадали, викликали в КГБ, висловили догану і з праці звільнили. Тоді також з праці звільнили Василя Сагайдака і Володимира Крижанівського, співробітника обласної газети в Одесі.

Росіянин Одніков (ім'я не відоме), якого в березні ц. р. призначили директором Одеського театру опери і балету на місце Богдановича (ім'я також не відоме), був до того часу начальником місцевого книготоргу, а перед тим начальником конвойних військ МВД Одеської області. У тому ж театрі намагаються усунути з праці режисера Матвія Ошеровського та видатного актора Водяного (ім'я не відоме). В Одеському університеті погрожують звільненням професорові історії Іванові Дзусеві за нібито порушення партійних догм у з'ясуванні ролі "буржуазних народників".

У березні ц. р. в Одесі арештували Вячеслава Ігрунова за те, що, мовляв, він ширив закордонні видання. Минулого року були також арештовані музики Михайло Рубінштейн та Борис Генкін, які їздили з оркестрою до Відня на кораблі "Дніпро". А в квітні ц. р. їх засудили за нібито ширення закордонних видань та "контрабанду". Рубінштейна засудили на 15 років таборів, а Генкіна на 10. У зв'язку з їхньою справою заарештували близько 30 осіб.

У квітні ц. р. арештували в Житомирі учителя Бориса Хацкевича після того, як він подав прохання про виїзд до Ізраїля. Попередньо він відсидів 5 років у таборах, також за бажання виїхати з СРСР.

Серед української громадськості Одеси й області зростає обурення українців проти посиленого русифікаційного курсу, що його проводить перший секретар обкому КПУ Павло Козир. Вражає зокрема намагання усувати з преси та радіомовлення будь-які натяки на українську самобутність в галузі історії, культури, науки тощо. Те, що ще зовсім недавно проходило в пресі, сьогодні заборонене. Редакції газет та радіостанції Одещини одержали списки заборонених авторів і творів, що їх не вільно згадувати у писаннях та програмах. Тепер заведено такий порядок, що автор, редактор і цензор особисто підписують заяву, що у даному матеріалі немає нічого із заборонених проблем, творів чи прізвищ. Подібні доручення одержали працівники преси, радіо та телебачення в інших областях України.

Серед населення України, а також в інших частинах СРСР помічається дуже виразна зміна у ставленні до віруючих. Антирелігійна агітація режиму ніколи не користувалася симпатіями населення, але у своїй більшості люди відверто не виявляли своєї підтримки релігії, побоюючися влади. Тепер же з симпатією ставляться зокрема до тих релігійних груп, які відмовляються виконувати військову службу. У минулому їм закидали, що вони не хочуть "боронити батьківщину", сьогодні ж їхня стійкість, твердий характер і готовість виконувати навіть важку фізичну працю чи йти в санітарні частини здобувають визнання ширших кіл суспільства. Знаходить багато зрозуміння також

те, що віруючі різних обрядів посилаються на свободу релігії, яка на словах гарантується конституцією СРСР.

МАРІЮ ПАЛЬЧАК ЗВІЛЬНИЛИ З УВ'ЯЗНЕННЯ

Гельсінкі (УІС "Смолоскип"). Сюди дісталася вістка з України, що 14 квітня 1975 року звільнили з Мордовських концтаборів довголітнього українського політичного в'язня Марію І. Пальчак.

Марія Пальчак, остання з учасниць українського визвольного руху часів Другої світової війни, перебувала довгі роки в ув'язненні в таборі ч. 3 біля Барашева, де ще залишилася нова генерація українських політичних в'язнів — Н. Строката, Н. Світлична, І. Стасів-Калинець, І. Сенік, С. Шабатура і О. Попович.

Звільнення Марії Пальчак супроводила родинна трагедія: місяць перед її звільненням, не діждавшись своєї дочки, 14 березня 1975 року померла її старенька мати, а всього два тижні перед звільненням, у перших днях квітня померла її сестра Ганна. Марія Пальчак мала дістати дозвіл на поворот у рідне село Шумляни, на Тернопільщині, хоч цієї вістки не вдалося підтвердити.

Марія І. Пальчак народилася 1927 р., брала участь в українському визвольному русі, перебуваючи в підпіллі аж до 1960 року. В цьому році переховувалася в бункрі, на Тернопільщині, разом з іншими підпільниками. В часі зтяжкого бою вона одинока залишилася жива, але важко поранена. Після вдалої операції і видужання, в 1961 році її засудили на кару смерті, яку згодом касаційна інстанція замінила на 15 років ув'язнення. Більшу частину свого ув'язнення провела в таборі ч. 3 біля Барашева, в Мордовії. Її брат Степан був засуджений 1961 року на 10 років ув'язнення; доля його невідома.

У лютому 1975 року після двадцятип'ятирічного ув'язнення була звільнена друга учасниця українського визвольного руху — Одарка Гусяк. Повернувшись в рідні сторони, О. Гусяк важко хворіє і майже цілковито втратила зір.

У справі наукового дослідження українського життя в США

ПОВІДОМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

Починаючи з 1972 року, УІТ висунуло плян систематичного вивчення діяльності української громади в США і запланувало цілий ряд публікацій, пов'язаних з історією українців в Америці. У зв'язку з відзначенням 200-ліття Америки, а також 100-ліття масового україн-

ського поселення в США (1876-77) приступлено до систематичної реалізації цих плянів.

Беручи до уваги, що українська спільнота є безпосередньо зацікавлена історією українців в США і документацією їх діяльності, Українське історичне товариство бажає поінформувати українське громадянство про свій плян праці. Заразом бажаємо підкреслити, що УІТ в цих питаннях тісно співпрацює з УВАН (Комісія для вивчення історії української іміграції в Америці) і Історично-філософічною секцією НТШ. Ця тісна співпраця трьох найповажніших українських наукових установ рівночасно запевняє належний науковий рівень і вартість запланованих публікацій.

На цьому місці подаємо найважливіші дані про заплановані праці:

1. *Історія українців в США*

Це буде фундаментальна джерельна праця, що має появитися в двох томах. Перший том присвячений аналізу всіх ділянок українського життя; другий охоплює джерела до історії українців в Америці. У цій збірній праці беруть участь спеціалісти з окремих ділянок. Історія повинна появитися англійською, а згодом українською мовами. Приблизний розмір — біля 1000 стор. друку.

2. *Українці в США — бібліографічний довідник*

Перша бібліографія до історії українців в США. Розмір — приблизно 150 стор.

3. *Довідник українського життя в США*

Запланований довідник має дати вичерпні відомості про сучасний стан українського життя в США (дані про церковне життя, установи, шкільництво, пресу тощо). Довідник має появлятися щотири роки.

4. *Окремі монографічні дослідження*

У міру спроможності плянується видання поодиноких монографій, присвячених окремим ділянкам українського життя в США (наприклад, історія української преси в США, зв'язки між українською спільнотою в США і Канаді, історія українських громад у різних містах тощо. Дотепер з ініціативи УІТ підготовляється історія українців у Клівленді (під опікою американського університету і УІТ) й історія українців у Кольорадо.

5. *Наукові конференції*

УІТ, УВАН (Комісія іміграції) й Історично-філософічна секція НТШ плянують відбутися в Нью-Йорку окрему конференцію присвячену історії українців в США. Також Філія Українського католицького університету в Чикаго й УІТ плянують відбутися окрему конференцію в Чикаго. Окремі конференції УІТ і інших наукових установ відбудуться в окремих містах і будуть присвячені вивченню льокальної історії українських громад.

6. *Програма опитування*

Вже розпочато програму опитування представників "старих" і "нових" імігрантів і їхніх нащадків. Всі опитування записуються на

“рекордері”. Дуже часто українські діячі не залишають по собі жадних писаних слідів, і програма опитування доповнить джерельні матеріали до історії українців в США.

Ми уважасмо, що обов'язком українських дослідників є систематичне наукове вивчення побуту і історичного розвитку української спільноти в США й інших країнах поселення. Самих ювілейних ключів не вистачає.

У зв'язку із поданим пляном вирінає питання матеріальних засобів для частинної або повної реалізації поданих проєктів. Зовсім ясно, що лише при повній матеріальній підтримці українського громадянства й установ — ми зможемо за відносно короткий час підготувати ці фундаментальні видання.

Саме тому УІТ творить спеціальний видавничий фонд, призначений виключно для реалізації наших проєктів. На початок ми запланували 50-тисячний фонд. Ми віримо, що українська громада й установи зможуть відносно легко внести одноразовий даток і стати будівничим даного фонду. *Це є невідкладна справа.* Рівночасно просимо діячів з різних ділянок нашого життя надсилати для використання в історичних дослідках — їхні спогади, нотатки тощо. Також просимо надсилати різні друковані матеріали (пропам'ятні книги, звіти, знятки тощо).

Цією дорогою звертаємося до українських братерських союзів, суспільних, фінансових та інших установ і до поодиноких меценатів допомогти нам у реалізації вищезгаданих проєктів. Всі датки просимо надсилати на адресу:

Ukrainian Historical Association
(Ethnic Research Fund)

P.O. Box 312
Kent, Ohio 44240

Не забуваймо, що ідеться про опрацювання правдивої метрики життя і діяльності української спільноти в США і про виказ творчого вкладу українців в загальне американське життя. Тепер слово за українською громадою й установами.

УПРАВА УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА

4 травня 1975

3 життя українців у світі

Упродовж двох тижнів (19 червня — 2 липня ц. р.) відбувалася в Мехіко Світова Конференція Міжнародного Року Жінки. Під час офіційного відкриття конференцію вітали промовами секретар Об'єднаних Націй Курт Вальдгайм і президент Мехіко Люїс Ечеверія Альварез. У конференції взяли участь делегації 94 країн, у тому числі і Радянського Союзу. Взяли в ній участь також представниці українських еміграційних жіночих організацій.

Під час конференції делегатки українського вільного жіноцтва влаштували 25 і 26 червня демонстративну дводенну голодівку, в якій узяло участь дев'ять жінок. Метою голодівки було звернути увагу світового жіноцтва на долю українки в її поневоленій батьківщині Україні, а зокрема здобути прихильність та підтримку в обороні українок-політв'язнів у Радянському Союзі. Голодівка відбувалася перед будинком нарад біля великого транспаранту з написом англійською та еспанською мовами: "Голодовий штрайк. Допоможіть українським жінкам у тюрмах СРСР!". Голодуючі жінки роздавали летючки з відповідними поясненнями.

Голодівка українок здобула відразу широкий розголос. Уже в першому її дні появились вістки про неї та її причини й мету в місцевих столичних газетах *Ель Соль де Мехіко* й *Універсаль*, як також в офіційній публікації конференції *Хільонен*. Цікавилася голодівкою не тільки місцева преса, але й закордонні кореспонденти-звітодавці, присутні на конференції. Інформації в пресі були ілюстровані фотографіями голодуючих жінок. Треба відмітити, що всі інформації були правдиві й точні та в кожному випадку підкреслювано, що українські жінки в Мехіко протестують проти переслідувань та знущань над їхніми сестрами — політичними в'язнями в тюрмах і концтаборах СРСР. Голодівку фільмували численні місцеві й закордонні телевізійні станції. Після промови пані Гельві Сепілі, генерального секретаря Міжнародного Року Жінки, в залі нарад офіційно проголошено, що група українських жінок саме тепер голодує в оборону ув'язнених українок у СРСР.

Крім голодівки, українські делегатки відвідали низку амбасад і посольств, де провели відповідні роз'яснювальні розмови. Українки скликали також пресову конференцію, на якій були присутні численні пресові й телевізійні репортери, включно з кореспондентами московської *Правди*.

30 червня українська делегація влаштувала прийняття для учасниць конференції, на яке прибуло приблизно 50 осіб. Під час прийняття

обширно дискутовано справу порушення людських прав у Радянському Союзі, а зокрема переслідування й ув'язнення українських жінок.

В конференції в Мехіко брали участь представниці Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, Союзу Українок Америки, Канади, Австралії, Українського Конгресового Комітету, Об'єднання Жінок Оборони Чотирьох Свобід України в США та Ліги Визволення України в Канаді, Організації Державного Відродження України, Українського Золотого Хреста, Товариства Українських Студентів ім. Міхновського, "Смолоскипу" та представник щоденника *Свобода*.

■

Лавреата першої літературної нагороди ім. Івана Франка в 1974 р. (за 1970-73 рр.) і автора 11-ти збірок поезій та монографічного есею про Никифора з Криниці, поета В а д и м а Л е с и ч а відзначено ще особливим американським відзначенням Community Leaders and Noteworthy Americans Award, що він його отримав з початком червня ц. р. у формі пропам'ятної плякє. American Biographical Institute, який признав Вадиму Лесичеві це відзначення, стверджує у присланій йому грамоті на згаданій плякє, що у визнанні його дотеперішніх осягів — вибрав його для поміщення про нього належної довідки у своєму ювілейному виданні 1975-76 рр. з нагоди 200-річчя державної незалежності США. Довідкова книга Американського Біографічного Інституту появляється щорічно з доповненнями нововідзначених, але, з огляду на вступні ювілейні святкування американської незалежності вже в цьому році, це святкове видання буде датоване двома роками 1975-76.

■

27 червня ц. р. помер у Нью-Йорку, після важкої недуги, на 54-му році життя сл. п. Іван Хома, колишній поручник Української Повстанської Армії. Покійний походив з Галичини і вже 18-річним юнаком став членом Організації Українських Націоналістів. 1944 року вступив у ряди УПА та брав участь у боротьбі проти німецьких окупантів, а згодом аж до 1950 року проти більшовицьких окупантів. За виявлену на полі бою хоробрість президія Української Головної Визвольної Ради в Україні нагородила І. Хому золотим хрестом бойової заслуги першої кляси. Від 1952 року І. Хома жив у США, де брав провідну участь у громадському житті.

■

За інформаціями ТАРС міжнародна преса повідомила 9 липня, що в Києві помер Павло Вірський, світової слави український балетмайстер і хореограф. Чужинецька преса своєчасно відзначувала великі мистецькі

досягнення Вірського та керованого ним ансамблю. Повідомляючи про Вірського, газета *Нью-Йорк Таймс* пригадала рецензію свого критика Джона Мартіна на виступи ансамблю в Нью-Йорку в 1962 році. Мартін тоді писав, що в ансамблю не тільки кожний учасник має можливість виявити свою індивідуальність, але що також у ньому "помітний високий особистий талант художнього директора і хореографа Павла Вірського".

■

В США помер 10 липня 1975 року, на 86 році життя, Микола Чубатий, видатний український історик, к. учень Михайла Грушевського, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, автор *Очерку історії українського права та Історії християнства на Русі-Україні*, професор Українського Тайного Університету у Львові на початку 1920-их років і Української Богословської Академії у Львові, Українського Вільного Університету в Мюнхені та Українського Католицького Університету в Римі, учасник міжнародних з'їздів істориків у Варшаві в 1933 році, в Римі в 1955 році, у Стокгольмі в 1960 році, громадський діяч. Від 1939 року М. Чубатий жив у США, де заснував і довгі роки був головним редактором англомовного журналу *Український Квартальник*.

■

4 травня 1975 р. під час перебування в Монреалі, в Канаді, О. Солженіцин виступив в українській радіопрограмі канадського радіа. Звертаючись до канадських українців, він запевнив їх, що він ніколи не забуде страждань українського народу, зокрема під час штучного голоду в 1933 році, та що про це він завжди інформуватиме західній світ. Він згадав також про свої зустрічі з українськими політичними в'язнями в радянських концтаборах.

17 червня 1975 року Олександр Солженіцин відвідав у Вінніпегу о. Василя Кушніра, президента Світового Конгресу Вільних Українців. Солженіцин цікавився життям українців у Канаді та з'ясував свої думки про можливості оборони переслідуваних в УРСР діячів української культури.

■

Советский фільм випустив фільм про Я. Галана *До останньої хвилини*. У фільмі в першу чергу введено "діяльність" українських націоналістів після другої світової війни. Сюди включено епізод убивства о. Гавриїла Костельника 1948 року біля Преображенської церкви. У фільмі Галана названо Я. Гайдай, ролю Галана виконує Владислав Дворжецький, а Г. Костельника — Олександр Хвиля.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Богдан Рубчак*: 3 нових сонетів
- 5 *Юліян Тувім*: Зелень — у перекладі *Святослава Гординського*.
- 10 *Ю. Ш.*: Про самвидав на іншому континенті, про ненависть, про новітню поезію і про інші речі і нації.
- 24 *Марія Тереза дос Сантос Арантес*: Чотири картини з "Вишиваних півнів" — у перекладі *Віри Вовк*.
- 29 *Любослав Гуцалюк*: Про виставку карикатур Е. Козака
- 35 *Кирило Митрович*: Іконографічний світ Омеляна Мазурика.
- 38 *Аркадія Оленьська-Петришин*: Українські мистецькі колекції

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 50 *Іван Кошелівець*: Володимиріу Кубійовичу 75.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 57 Інтерв'ю В. Гаврилюка з *А. Левітіном-Красновим*.
- 65 *Мирослав Прокоп*: Tertium non datur.
- 72 *С. Г.*: Археологія і політика. Виставка скитського мистецтва в Нью-Йорку.
- 74 *Роман Купчинський*: Солженіцин в Америці.
- 79 *Омелян Павлів*: Чистка у вірменській компартії
- 82 *Адріян Каратницький*: Міжнародна хроніка.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 86 *Катерина Горбач*: Про неперспективи мансардної літератури.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 90 Відкритий лист Миколи Руденка Л. І. Брежневу.
- 96 *Іван Дзюба*: Шлях обрано назавжди.
- 103 *Юрій Збанацький*: Слово про великий російський народ.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 106 *Аркадія Оленьська-Петришин*: Виставки весняного сезону в Нью-Йорку.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 108 *А. Г. Горбач*: 3 дослідів про українсько-німецькі літературні взаємини.
- 113 *Д. Сіяк*: Мистецтво живого слова.
- 118 ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
(para "Suchasnist")
Maza 144
Buenos Aires

*Велико-
британія:* Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschklikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ

місячника «СУЧАСНІСТЬ»

на 1975 рік

одно число: річно:

Австралія	1.—	10.—дол.
Австрія	30.—	300.—шил.
Англія	0.50	5.—фун.
Аргентина	2.00	20.—пез.
Бельгія	75.—	750.—бфр.
Бразилія	2.—	20.—н. круз.
Венесуеля	2.—	20.—ам. дол.
Голляндія	5.—	50.—гул.
Канада	2.—	20.—к. дол.
Німеччина	4.—	40.—нм
США	2.—	20.—ам. дол.
Франція	7.—	70.—ффр.
Швейцарія	6.—	60.—шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 8. — дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.

8 München 2, Promenadeplatz

Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München

Kto Nr.: 22278-809

У Видавництві "Сучасність" появилася нова збірка п. н.

ГОЛОСИ ЗВІДТІЛЯ

На зміст збірки складається 15 документів, здебільшого заяви-звернення політичних в'язнів Пермських і Мордовських таборів СРСР до радянських судових і державних органів, до Комітету оборони прав людини і до Об'єднаних Націй. Документи походять з 1973-1974 рр. і один з 1975 р.

Книжка має 75 стор.

Ціна 2. — дол.

ЄВГЕН МАЛАНЮК ПЕРСТЕНЬ І ПОСОХ

Обкладинка і портрет роботи Любослава Гуцалюка.

Остання збірка поезій померлого 1968 року видатного українського еміграційного поета Євгена Маланюка, приготована до друку автором.

Збірка охоплює три цикли поезій: "Лютий", "Поле бою" і "Парастас".

75 стор.

Ціна 2.50 дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:

у США:

Sučasnist

Nina Ilnytzkyj

8 München 2

875 West End Ave, Apt. 14B

Karlsplatz 8/III

New York, NY 10025

Federal Republic of Germany

USA